

**НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ
ПРО СТАН
НАВКОЛИШНЬОГО
ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА
В УКРАЇНІ У 2004 РОЦІ**

“Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2004 році” підготовлено Міністерством навколишнього природного середовища України за участі Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України.

Міністерство навколишнього природного середовища України висловлює щиру подяку працівникам міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, працівникам усіх установ та відомств, представникам громадських організацій України, які взяли участь у підготовці „Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2004 році”, а саме:

Міністерство аграрної політики України	Дніпропетровське державне управління екології та природних ресурсів
Управління прогнозування Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи	Донецьке державне управління екології та природних ресурсів
Міністерство праці та соціальної політики України	Житомирське державне управління екології та природних ресурсів
Міністерство освіти і науки України	Закарпатське державне управління екології та природних ресурсів
Міністерство економіки України	Запорізьке державне управління екології та природних ресурсів
Міністерство внутрішніх справ України	Івано-Франківське державне управління екології та природних ресурсів
Міністерство оборони України	Київське державне управління екології та природних ресурсів
Міністерство промислової політики України	Кіровоградське державне управління екології та природних ресурсів
Державний департамент продовольства Мінагрополітики	Луганське державне управління екології та природних ресурсів
Центральна санітарно-епідеміологічна станція МОЗ України	Львівське державне управління екології та природних ресурсів
Державний комітет статистики України	Миколаївське державне управління екології та природних ресурсів
Державний комітет по земельних ресурсах України	Одеське державне управління екології та природних ресурсів
Державний комітет по водному господарству України	Полтавське державне управління екології та природних ресурсів
Державний комітет ядерного регулювання України	Рівненське державне управління екології та природних ресурсів
Державний комітет лісового господарства України	Сумське державне управління екології та природних ресурсів
Державний комітет телебачення і радіомовлення України	Тернопільське державне управління екології та природних ресурсів
Державний комітет України з питань житлово-комунального господарства	Харківське державне управління екології та природних ресурсів
Державна екологічна інспекція	Херсонське державне управління екології та природних ресурсів
Державна служба охорони культурної спадщини	Хмельницьке державне управління екології та природних ресурсів
Міністерства культури і туризму	Черкаське державне управління екології та природних ресурсів
Республіканський комітет АР Крим з екоресурсів	Чернівецьке державне управління екології та природних ресурсів
АР Крим Республіканський комітет по охороні культурної спадщини	Чернігівське державне управління екології та природних ресурсів
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України	Державне управління екології та природних ресурсів м. Києві
Ін-т географії НАН України	Державне управління екології та природних ресурсів м. Севастополі
Ін-т соціології НАН України	Державна екологічна інспекція Азовського моря
Ін-т молекулярної біології і генетики НАН України	Державна екологічна інспекція з охорони довкілля
Ін-т зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України	Північно західного регіону Чорного моря
Ін-т фізіології рослин і генетики НАН України	
Українська академія аграрних наук	
НЦ “Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського” УААН	
Ін-т Землеробства УААН	
Український науковий центр екології моря	
Центральна спілка споживчих товариств України (Укоопспілка)	
Українське товариство пам'яток історії та культури	
Українське товариство мисливців і рибалок	
Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка	
Миколаївський зоопарк	
Республіканський комітет АР Крим з екології та природних ресурсів	
Вінницьке державне управління екології та природних ресурсів	
Волинське державне управління екології та природних ресурсів	

Зміст

Вступ

- 1. Соціальний та економічний розвиток України через призму збереження довкілля**
- 2. Оцінка стану природних ресурсів і якості природного середовища**
 - 2.1. Атмосферне повітря, гідрометеорологічні умови і стихійні явища
 - 2.2. Земельні ресурси та ґрунти
 - 2.3. Поверхневі води
 - 2.4. Геологічне середовище, використання корисних копалин та охорона надр
 - 2.5. Рослинний світ, ліси
 - 2.6. Відходи і вторинні ресурси
 - 2.7. Радіаційна обстановка
 - 2.8. Особливі види впливу на навколишнє середовище
- 3. Території та об'єкти, що підлягають особливій охороні**
- 4. Оцінка антропогенно-техногенного впливу на середовище існування, здоров'я населення та стан історико-культурної спадщини**
- 5. Вплив виробничої діяльності на стан навколишнього середовища**
 - 5.1. Промисловість
 - 5.2. Житлово-комунальне господарство
 - 5.3. Сільське господарство
 - 5.4. Транспорт
 - 5.5. Збройні Сили
- 6. Регіональні екологічні проблеми**
- 7. Державне управління в сфері охорони навколишнього середовища і природокористування**
 - 7.1. Державна екологічна політика. Екологічні програми та їх реалізація
 - 7.2. Природоохоронне законодавство
 - 7.3. Державний екологічний контроль. Державний контроль за охороною і використанням природних ресурсів
 - 7.4. Забезпечення виконання природоохоронних заходів органами прокуратури
 - 7.5. Державна екологічна експертиза
 - 7.6. Економічне регулювання та фінансування природоохоронної діяльності
 - 7.7. Науково-технічне забезпечення вирішення проблем охорони навколишнього середовища
 - 7.8. Міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища і природокористування
 - 7.9. Екологічна освіта і виховання
 - 7.10. Громадський екологічний рух

Висновки

Додатки

Вступ

*Світ досить великий, щоб задовольнити потреби кожної людини,
але надто малий, щоб задовольнити людську ненаситність*
Махатма Ганді

В системі нових економічних відносин важливість природноресурсного чинника щороку зростає. Мова йде про екологічно збалансований економічний розвиток суспільства, а саме розвиток економіки, гармонізований в межах екологічних можливостей планети. Так, фундаментальні зміни у моделях суспільного виробництва та споживання не можна відокремити від досягнення глобального сталого розвитку.

Останніми десятиріччями технологічні досягнення людства призвели до тривалого погіршення навколишнього середовища:

- збільшилась концентрація парникових газів в атмосфері;
- виснажується озоновий шар;
- скорочується природне біологічне різноманіття, зменшується площа лісів, активізуються процеси опустелювання;
- загострюється проблема задоволення населення якісною питною водою, деградує екосистема Світового океану.

Людство повинно усвідомити, що подальше руйнування природних комплексів та загострення взаємовідносин суспільства з природою – шлях до самознищення. Існуюча довготривала система нераціонального природокористування загрожує вимиранням та біологічно-генетичною деградацією народу. Така екологічна ситуація зумовлює необхідність реалізації національної екологічної політики з метою зміцнення екологічної безпеки держави. Вирішення цих проблем потребує нових рішень і дієвих кроків, спрямованих на формування екологічно безпечного довкілля. Спільні рішення і скоординована політика у системі соціо-еколого-економічних зв'язків є гарантією формування засад сталого розвитку України і світу в цілому.

У зв'язку з перебудовою державної політики на засади сталого соціально-економічного розвитку, проведенням широкомасштабної приватизації об'єктів природи

важливим став перегляд існуючої економічної оцінки природних ресурсів, яка є основою та передумовою суспільного виробництва. Правильна та відповідна певним задачам така оцінка є стимулом до раціонального їх використання та ефективності самого виробництва. Особливо актуальною є трансформація інституціонального механізму водокористування, адже саме це та сфера, яка створює сировинну та ресурсну базу для багатьох галузей національної економіки, потребує перегляду і методів фіскального регулювання, і важелів регіональної політики, і впровадження інституту приватної власності, і стимулювання інноваційного оновлення матеріально-технічної бази.

Нових рис актуалізації набирає проблема управління природокористуванням, враховуючи чинники нашої реальності та специфічні риси сучасного світу (структурні трансформації, інтегральні процеси, глобалізацію, регіоналізацію тощо). Глобальна економічна інфраструктура дає нові можливості, але і створює нові ризики. Проте, природні ресурси мають ключове значення для глобальної економіки. Для України це означає необхідність економії та пошуку варіантів зниження ресурсоспоживання, диверсифікації джерел енергоресурсів, впровадження нових, ресурсозберігаючих технологій та альтернативних джерел.

Перехід до екологічно збалансованих моделей виробництва та споживання вбачається у ліквідації залежності між економічним ростом і деградацією довкілля за рахунок підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу держави, удосконалення організаційно-економічної системи управління виробництвом тощо.

Перехід України на міжнародну систему рахунків і статистики, підписання Кіотського протоколу, проведення ряду організаційних заходів з природокористування та охорони навколишнього середовища створили об'єктивні передумови для відпрацювання концепції формування системи інструментів національної екологічної політики, яка б забезпечила ефективний захист навколишнього природного середовища з урахуванням національних особливостей і традицій природокористування.

Розширення Європейського Союзу і зобов'язання, взяті на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку (2002 р.) і П'ятій Пан-Європейській Конференції

міністрів навколишнього середовища “Довкілля для Європи” (2003 р.), забезпечують можливість розвитку більш ефективної інтеграції між галузями людської діяльності та навколишнім середовищем, і врахування принципів сталого розвитку при розробці природоохоронної політики.

Результативність існуючої природоохоронної діяльності на державному рівні в цілому є недостатньою і такою, що не відповідає задачам сьогодення щодо оптимального використання економічних важелів формування та реалізації сучасної екологічної політики держави, яка декларує власні інтеграційні наміри до Євроспільноти. Особливістю сучасного стану екологічної політики у сфері оцінювання її результативності є невідповідна вимогам часу система природоохоронних платежів, що склалася протягом років незалежності нашої держави і не зазнала суттєвих змін останніми роками.

Сучасна система регулювання у сфері природокористування і екологічного оподаткування та існуючий рівень платежів і зборів не забезпечили стійкого прогресу в мобілізації і акумуляції фінансових ресурсів та цільового спрямування коштів на здійснення природоохоронної діяльності. Вони виявилися малоефективними і як механізм стимулювання цієї діяльності. Незважаючи на наявність систем різноманітних екологічних платежів, вони досі належним чином не функціонують. В результаті це не дозволяє досягнути реалізації головної мети – змінити поведінку громадян і суб’єктів господарювання, спонукати їх більш дбайливо ставитись до оточуючого навколишнього середовища.

З огляду на загальні тенденції формування, впровадження та розвитку економічних механізмів екологічної політики зазначимо, що економічні механізми екологічної політики розвиваються відповідно до тенденцій економічного росту, що і показано в Національній доповіді про стан навколишнього природного середовища.

1. СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОВКІЛЛЯ

Економічне зростання, що спостерігалось останні роки, продовжувалось й 2004 року, хоча ще не вдалося подолати наслідки падіння ВВП, яке відбулося у 1991–1999 рр. У 2004 р. обсяг реального ВВП становив 149,5 % від рівня 1999 р., та у номінальному обчисленні склав 344,8 млрд. грн., але рівень купівельної спроможності в Україні ще значно менше, ніж у Росії, Білорусі, Казахстані та багатьох інших колишніх республіках СРСР.

Зростання ВВП відбувалось найбільшими темпами за останні п'ять років (табл. 1.1). Так, якщо ріст ВВП у 2002 р. у порівнянні з минулим роком становив 5,2 %, то вже у 2003 році цей показник дорівнював 9,6 %, а 2004 р. – 12,1 %. Відмітимо, що Україна у 2004 році вийшла на перші позиції по динаміці зростання ВВП серед країн колишнього СРСР.

Таблиця 1.1

Основні макроекономічні показники розвитку

	<i>(зміна до попереднього)</i>							
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ВВП	-10,0	-3,0	-1,9	-0,2	5,9	9,2	5,2	9,6
Продукція промисловості	-5,1	-0,3	-1,0	4,0	13,2	14,2	7,0	15,8
Сільськогосподарське виробництво	-9,5	-1,8	-9,6	-6,9	9,8	10,2	1,2	-10,2
Інвестиції в основний капітал	-22,0	-8,8	6,1	0,4	14,4	20,8	8,9	31,3
Баланс зведеного бюджету <i>(%до ВВП)</i>	-4,9	-6,6	-2,2	-1,5	0,6	-0,3	0,7	-0,2
Реальні наявні доходи населення *	-17,1	6,3	-1,6	-8,0	9,9	9,6	18,0	9,1
Індекс інфляції <i>(до грудня)</i>	39,7	10,1	20,0	19,2	25,8	6,1	-0,6	8,2

Нестабільна політична ситуація в кінці року, несистемність та розпорошеність зусиль з боку уряду щодо прискорення процесу структурної перебудови економіки та поліпшення інвестиційного клімату в країні призвели до

того, що одночасно зі зростанням надходжень іноземної валюти в Україну спостерігалася тенденція до нарощування обсягів відпливу капіталів та переведення їх значної частини до тіньового сектору економіки.

Одним з стовпів економіки України є промисловий сектор, який забезпечує більш як третину загального обсягу валового внутрішнього продукту, майже 50 відсотків товарів і послуг, а також 80 відсотків експортної продукції, але на жаль, його структура не є оптимальною з точки зору екологічної безпеки країни. Питома вага потенційно небезпечних, ресурсоємних галузей продовжує залишатися достатньо високою (так у галузевій структурі промисловості у 2004 р. частка металургії та оброблення металу склала 25 %, хімічної та нафтохімічної промисловості – 7 %, виробництва коксу, продуктів нафтопереробки – 7 % тощо), хоча є певні позитивні зрушення щодо зміни промислової структури виробництва на користь випуску продукції з більш високим ступенем обробки (зокрема зростає частка машинобудування).

Екстенсивний характер промислового та сільськогосподарського виробництва негативно впливає на показники ресурсомісткості, в тому числі – енергоємності, водоспоживання, особливо в регіонах найбільш масштабного розвитку і концентрації виробництва (насамперед – промислового).

Для більшості регіонів країни вирішальне значення в економічно-соціальному розвитку продовжує відігравати один-два види економічної діяльності або галузі промисловості, що обумовлює специфіку найбільш гострих екологічних проблем. Так, пріоритетними напрямками промислового виробництва для 16 регіонів є харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів; для Дніпропетровської, Запорізької та Донецької областей – металургія та оброблення металу; для Закарпатської та Сумської областей – машинобудування, для Луганської та Полтавської областей – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива; для Івано-Франківської, Миколаївської, Рівненської областей та м. Севастополь – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води.

Попри існуючі проблеми виробництва та споживання, недосконалу структуру виробництва, ресурсомісткість технологій тощо, наявний науково-технічний, виробничий та ресурсний потенціал промисловості дає можливості реалізувати ряд переваг міжнародного економічного співробітництва. Зокрема, участь вітчизняних підприємств у здійсненні великомасштабних міжнародних проектів, розвиток трансферу високих технологій та продажу ліцензій, створення спільних підприємств та транснаціональних корпорацій, а також участь наших фахівців у роботі міжнародних організацій з питань розвитку промисловості. Прискорення розвитку промисловості може бути досягнуто за допомогою системного залучення сучасних організаційних, інтелектуальних, матеріальних, інформаційних, кадрових та інших ресурсів.

Аналіз зовнішньо-економічної діяльності України у 2004 році показав, що сукупний зовнішньоторговельний оборот збільшився майже на третину порівняно з попереднім роком і становив 74,6 млрд. дол. США. Сумарний обсяг експорту товарів та послуг у звітному році дорівнював 39,7 млрд. дол. США і збільшився на 37,2 %. Імпорт товарів та послуг збільшився на 26 % і становив 34,8 млрд. дол. США. Зростання експорту товарів у 2004 році на 40,8 % до рівня попереднього року відбулося за рахунок сприятливої кон'юнктури зовнішніх ринків металургійної та хімічної продукції (57 % від приросту експорту) та нарощування поставок машинобудівної продукції (21 % від приросту).

Євросоюз залишається головним експортним ринком України (рис. 1.1), хоча у 2004 році частка українського експорту до цих країн дещо зменшилася порівняно з 2003 роком на 3,9 % і становила 29,3 проти 33,2 %. На країни СНД прийшлося 27,1 % від усіх експортних поставок (у 2003 році – 27,5 %), частка Російської Федерації в загальному обсязі експорту товарів скоротилася на 0,6 % з 18,2 % у 2003 році до 17,6 % у 2004 році. Нарощування обсягів експорту до країн Америки у 2004 році відбувалося найвищими темпами (у 2,1 рази), їх частка у загальному обсязі експорту збільшилась з 5,1 % у 2003 році до 7,6 % у 2004 році. Частка країн Азії також збільшилася дещо менше 1,2 %.

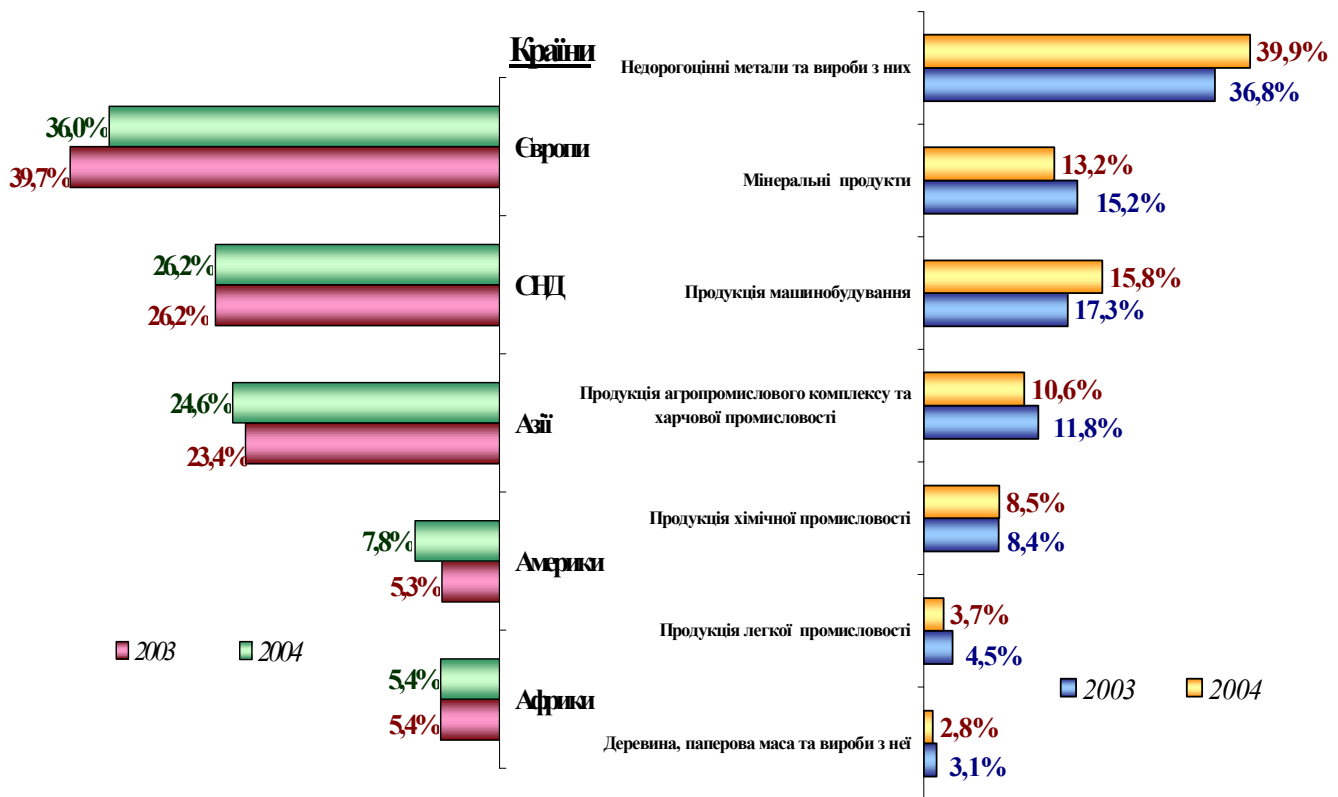
Географічна структураТоварна структура

Рисунок 1.1. Зміни у структурі експорту товарів у 2003–2004 рр.

Темпи зростання імпорту товарів у 2004 році становили 127,9 %. Нарощування обсягів імпорту в 2004 році відбулося переважно за рахунок збільшення імпорту енергоносіїв – на 30,9 %, зокрема збільшенням обсягів імпорту газу (на 12,4 %) та зростанням цін на нафту (в середньому – на 36,1 % за рік). Обсяги імпортованого вугілля та коксу зросли вдвічі (разом – більш як на 560 млн. дол. США) лише за рахунок підвищення цін. У 2003–2004 роках темпи зростання імпорту машинобудівної продукції (на 36,2 %) перевищували темпи зростання загального імпорту. За період з 2000 року вартість імпорту машинобудівної продукції зросла у три рази за рахунок розширення споживчого та інвестиційного попиту, а також поставок машин та обладнання, які не виробляються в Україні, або виробляються в обмеженій кількості.

У 2004 році зростання прямих іноземних інвестицій до України становило 1,7 млрд. дол. США, що на 20,4 % більше, ніж у 2003 році (рис. 1.2).

Рисунок 1.2. Прямі іноземні інвестиції

Загальний обсяг накопичених прямих інвестицій в Україну на кінець 2004 року зріс порівняно з початком року на 23,1 % і становив 9,3 млрд. дол. США, в тому числі акціонерний капітал – 8,7 млрд. дол. США; кредити, надані прямими інвесторами – 0,6 млрд. дол. США.

Відмітимо, що найбільші обсяги іноземних інвестицій зосереджені в підприємствах оптової торгівлі і посередництва в торгівлі – 1389 млн. дол. США (15,9 % від загального обсягу акціонерного капіталу), харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів – 1124 млн. дол. США (12,8 %), а також в установах фінансової діяльності – 688 млн. дол. США (7,9 %).

Впродовж 2000 – 2004 років намітилися позитивні тенденції щодо зменшення розшарування населення за рівнем споживання (рис. 1.3). Вони обумовлені розширенням групи осіб з середнім рівнем доходів (понад 20 % всіх працюючих) та зменшенням питомої ваги осіб з низькими та найнижчими доходами. В цілому, рівень бідності у 2002–2004 роках залишався високим, на 1 січня 2005 року він становив 27,3 %.

Рисунок 1.3. Основні показники рівня життя населення

В Україні у 2004 році зберігалася тенденція зменшення чисельності населення, на 01.01.2005 р. населення країни складало 47,28 млн. осіб. Отже протягом 2004 р. кількість населення держави скоротилась на 341,6 тис. осіб, що менше на 10,3 % порівняно з 2003 р. Чисельність міського населення зменшилась з 32,15 млн. до 32,01 млн. (на 137,1 тис. або на 0,4 %), сільського з 15,5 млн. до 15,3 млн. (на 204,5 тис. осіб або на 1,3 %). Загалом факторами, що вплинули на зміну чисельності населення є природне скорочення населення, міграційний процеси, адміністративно-територіальні перетворення.

Україна є високоурбанізованою країною (67,7 % – мешканці міських поселень на 01.01.2005 р.). Проте, в останніми роками спостерігається тенденція скорочення міського населення. Найвища чисельність міського населення в Україні зафіксована у 1993 р. (35,5 млн. осіб), продовж наступного десятиліття кількість

міського населення зменшилась на 3,5 млн. осіб. У 2004 р. збереглася тенденція до скорочення міського населення в регіонах України, найбільші темпи зменшення міського населення спостерігалися у Луганській (1,2 %), Кіровоградській (1,1 %), Донецькій (1,0 %) і Сумській (1,0 %), а в 14 регіонах воно перевищувало середній рівень по країні (0,4 %).

Список екологічно найнеблагополучніших міст країни нараховував понад 80 поселень, і в нього входили всі найкрупніші міста і майже 80 % загального числа великих міст. Зараз крім шкідливих промислових викидів і відходів, викликають все зростаючу стурбованість інші джерела екологічного неблагополуччя. Насамперед – надзвичайно швидкі темпи росту транспорту на вулицях міст, а також, обвального збільшення кількості побутового сміття і утворення навколо крупних міст все нових територій, які перетворюються у стихійні смітники.

Проведений аналіз виявив основні негативні тенденції щодо розвитку народного господарства, а саме:

- зберігається тенденція сировинної орієнтації промислового виробництва. Так, частка паливно-сировинних галузей (добувна промисловість, виробництво електроенергії газу та води, металургія та оброблення металу) зросла з 1991 р. майже втричі. Спрямованість промисловості на виробництво сировини та напівфабрикатів зумовлює, крім низької рентабельності, високу енергоємність продукту вітчизняного виробництва і загрозливе техногенне навантаження на природне середовище. При такій структурі промисловості важко сподіватись на ефективний розвиток економіки через порівняно низький рівень валової доданої вартості, передусім у сировинних галузях.

- українська економіка має надзвичайно високу зовнішньоекономічну орієнтацію. Це яскраво притаманно металургії та обробленні металу, де обсяг експорту у 2004 році становив близько 84 % від обсягу виробництва галузі, спостерігається в хімічній і нафтохімічній промисловості (80 %), деревообробній і целюлозно-паперовій промисловості (60 %) Внаслідок цього економіка України стає майже повністю залежною від кон'юнктури світового ринку.

- суттєве відставання України простежується в сфері інформаційних технологій. Рівень використання мережі Інтернет в Україні, за експертними оцінками, складає менш одного відсотка загальної кількості населення. (В Ісландії – 44,6 %, Швеції – 40,4 %, Норвегії – 36,2 %, США – 21 %).

- Україна фрагментарно представлена в міжнародному перерозподілі капіталів, який стає характерною ознакою сучасних міжнародних інтеграційних процесів і матеріальною основою економічного зростання та структурної перебудови. Прямі іноземні інвестиції в українську економіку на 1 січня 2005 р. становили 8,4 млрд. доларів США, а у розрахунку на одного жителя України – лише 177 доларів.

В цілому, протягом 2004 року, економіка України надала більших організаційних та фінансових можливостей для підвищення ефективності екологічної політики. Але вони не були використані повною мірою. Зокрема, фінансування природоохоронних заходів як з державного, так і з місцевих бюджетів було здійснено в обсягах менших від призначених на 10-15 %. Тому збереження та посилення наявних тенденцій соціально-економічного розвитку має більш тісно пов'язуватись із заходами по покращенню покращенню стану навколишнього природного середовища. Визначальна роль має належати структурним змінам в реальному секторі економіки, спрямованим на підвищення ефективності його функціонування. Основними завданнями в цьому напрямку є:

- формування оптимальної структури виробництва з підвищенням питомої ваги наукоємних галузей з виробництва продукції поглибленої переробки та кінцевого споживання (для яких характерна висока частка доданої вартості);

- широке запровадження інноваційних технологій зі зменшеною енерго- і ресурсоємністю виробництва, комплексною автоматизацією та інформатизацією виробничих процесів, суттєвим підвищенням продуктивності праці та соціального забезпечення працівників;

- розширення обсягів пропозиції наукоємних промислових товарів на внутрішньому ринку шляхом підвищення рівня збалансованості виробництва, створення замкнених технологічних циклів з виробництва кінцевої продукції,

активізації процесів імпортозаміщення, переорієнтації галузей обробної промисловості на задоволення потреб власної міжгалузевої кооперації;

- підвищення конкурентних можливостей промислового виробництва, розширення ринків товарів та послуг за рахунок входження до пріоритетних для національної економіки секторів світового ринку (авіакосмічного, суднобудівного, військово-технічного, транспортного і сільськогосподарського машинобудування) та задоволення потреб внутрішнього ринку високих технологій за рахунок вітчизняного виробництва;

- нарощування обсягів випуску високотехнологічних виробів, передусім технічно складних товарів широкого вжитку, медичної, комп'ютерної техніки, легкових автомобілів тощо, які стимулюють внутрішній попит і підвищення особистого кінцевого споживання;

- забезпечення змін у структурі експорту із збільшенням у ньому частки продукції поглибленої переробки (з високим рівнем доданої вартості);

- забезпечення формування збалансованого, інвестиційно-привабливого нормативно-правового поля, яке забезпечить ефективний розвиток промисловості.

2. ОЦІНКА СТАНУ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ І ЯКОСТІ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

2.1. Атмосферне повітря, гідрометеорологічні умови і стихійні явища

Незадовільний стан атмосферного повітря населених пунктів обумовлений недотриманням підприємствами технологічного режиму експлуатації пилогазоочисного устаткування, у тому числі внаслідок обмеження енергопостачання, яке не здатне працювати в межах екологічних і санітарних норм; невиконанням у встановлені терміни заходів щодо зниження обсягів викидів до нормативного рівня; низькими темпами впровадження сучасних технологій очищення викидів; відсутністю ефективного очищення викидів підприємств від газоподібних домішок; відсутністю нормативних санітарно-захисних зон між промисловими та житловими районами.

У 2004 р. відбулося певне збільшення викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення. В цілому по країні вони збільшилися на 1,6 % і досягли 4 151,9 тис. т (додаток А).

Велика кількість регіонів із високим рівнем забруднення є одночасно міськими індустріальними районами з високою щільністю населення. В урбанізованих Донецькій та Дніпропетровській областях, які відзначаються найбільшими показниками забруднення атмосфери викиди зросли і в перерахунку на 1 постійного жителя (рис. 2.1.1).

У 2004 р. майже на 67 тис. т у порівнянні з 2003 р. зросли викиди і від автомобільного транспорту, що пояснюється подальшим зростанням імпорту старих автомобілів іноземного виробництва, збільшенням транзитного автотранспорту тощо (рис. 2.1.2). Викиди від пересувних джерел досягли 33,3 % від загальної кількості викидів у країні. Проблема забруднення атмосферного повітря викидами автотранспорту та впливу його фізичних факторів найбільш гостро проявляється у великих транспортних вузлах – індустріально розвинутих містах. Однією із причин забруднення є збільшення пробігу автомобілів та кількості легкових автомобілів у приватній власності громадян.

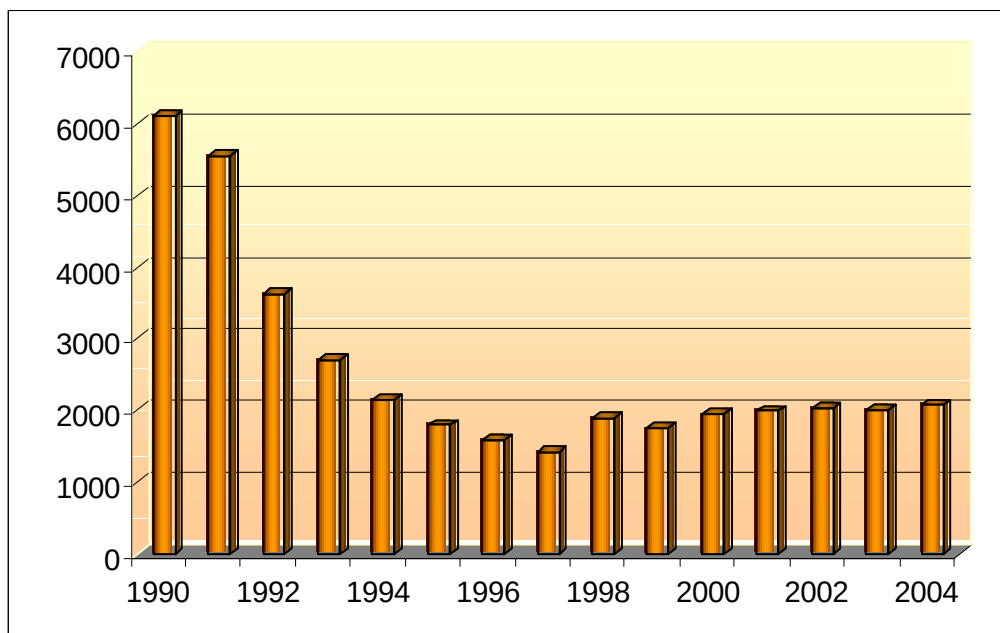

Рисунок 2.1.1. Динаміка шкідливих викидів від автотранспорту в Україні, 1990–2004 рр., тис. т

Надходження шкідливих речовин в атмосферу від автотранспорту у ненасичених промисловими об'єктами регіонах переважає над викидами стаціонарних джерел. Посилює негативний вплив і несприятлива територіально-планувальна структура багатьох міст внаслідок сформованого у минулі роки оточення промислових підприємств житловими масивами та проходження транзитного транспорту через міста, що значно збільшує їх загазованість. Викиди свинцю автотранспортом за оцінками в цілому по країні сягають від 260 до 300 т. В результаті у великих містах забруднення сягає рівнів, що перевищують національні стандарти, а населення таких міст зазнає ризику розвитку хвороб, пов'язаних із забрудненням повітря.

Надмірна концентрація промислових об'єктів та автотранспорту на території України призвела до надзвичайного антропогенного навантаження на довкілля. Тому, незважаючи на тенденцію останніх 10 років щодо зниження обсягів промислових викидів в атмосферне повітря, проблема його санітарної охорони не втратила своєї актуальності.

Викиди шкідливих речовин від стаціонарних джерел забруднення в регіонах України, 2004 р. *

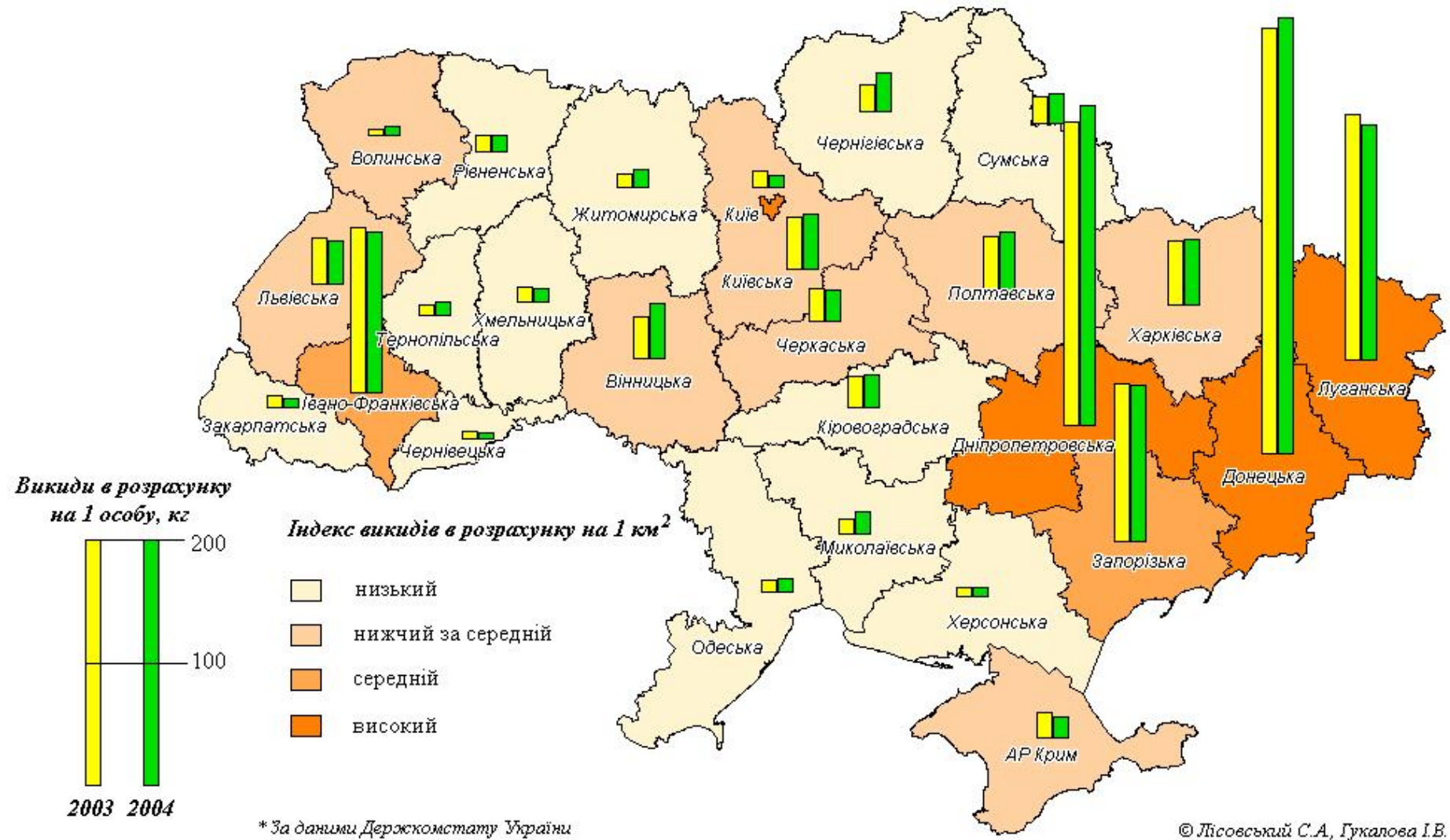

Рисунок 2.1.2. Викиди шкідливих речовин від стаціонарних джерел забруднення в регіонах України, 2004 р.

Слід зазначити, що поряд з деяким зниженням обсягів промислових викидів в атмосферне повітря, у зв'язку з постійним зростанням кількості одиниць автотранспорту, відмічається значне зростання внеску відпрацьованих газів у забруднення атмосферного повітря, особливо великих міст України.

Найбільш високі рівні забруднення атмосферного повітря з року в рік виявляються в містах Донецько–Придніпровського регіону, де обсяг промислових викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря становить близько 80 % від загального валового викиду всіх основних промислових підприємств країни. Найбільш несприятливому впливу шкідливих факторів підлягає населення, яке мешкає в межах санітарно-захисних зон промислових підприємств, що є порушенням вимог “Державних санітарних правил планування та забудови населених місць” ДСП №173–96. На території України функціонує ряд промислових підприємств, від яких не витримана нормативна санітарно-захисна зона до житлової забудови (в межах санітарно-захисних зон промислових підприємств у Донецькій області проживає понад 97 тис. осіб, у Луганській – понад 50 тис. осіб тощо).

Основними недоліками в організації природоохоронної роботи на автотранспортних підприємствах залишаються: недостатнє забезпечення автопідприємств приладами контролю, використання неякісного палива у зв'язку з відсутністю державного експрес–контролю його.

Однак, рівень забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами в цілому по країні продовжував залишатись високим. В міських поселеннях перевищення гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин склав 10 %, у сільських поселеннях – близько 4 %. Питома вага досліджень атмосферного повітря, що перевищують ГДК, подана у табл. 2.1.1.

Таблиця 2.1.1.

Питома вага досліджень атмосферного повітря, що перевищують ГДК

	2003 р.	2004 р.
атмосферного повітря (сумарний показник забруднення)	9,7	9,6
атмосферного повітря на пил	18,5	16,9
атмосферного повітря на окис вуглецю	11,7	12,2

За даними Державного комітету статистики України у 2004 р. про викиди забруднюючих речовин звітувалося 11 130 підприємств, від стаціонарних джерел яких в атмосферне повітря було викинуто 4 151,9 тис. т забруднюючих речовин, що на 64,1 тис. т або на 1,5 % більше ніж у 2003 р.

Як і в попередні роки, основний вклад в забруднення атмосферного повітря здійснюють підприємства енергетики, вугільної, металургійної, добувної, хімічної та нафтохімічної промисловості, з виробництва цементу та будівельних матеріалів.

Значний вклад у викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря здійснюють пересувні джерела – автомобільний, залізничний, водний (морський, річковий) та авіаційний транспорт, а також спеціальна, сільськогосподарська та будівельна техніка. Загальний обсяг викидів від пересувних джерел (крім спеціальної, сільськогосподарської та будівельної техніки) в 2004 р. становив 2 174 тис. т, що на 3,3 % або на 70,6 тис. т більше ніж у 2003 р. Кількість викидів від автотранспорту у 2004 р. – 2 076,9 тис. т (95,5 % загальної кількості викидів від усіх пересувних джерел).

Найбільші обсяги викидів забруднюючих речовин від пересувних джерел в Донецькій – 237 тис. т, Дніпропетровській – 170, Харківській – 146,8, Запорізькій – 121,5, Луганській – 120, Одеській – 111,5 тис. т областях, в м. Києві – 175 тис. т.

Відслідковується тенденція до збільшення викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел, що пояснюється поступовим нарощуванням обсягів виробництва, відновленням роботи індустріальних об'єктів, які раніше не працювали, значним зношенням обладнання та невиконанням у встановлені терміни повітроохоронних заходів – це, у порівнянні з 2003 р., відбулося у Чернігівській (на 11,7 тис. т або на 45,2 %), Миколаївській (відповідно 6,8 або 44,2), Вінницькій (17,4 або 29,3), Волинській (1,9 або 28,8), Житомирській (3,7 або 23,1), Тернопільській (2,3 або 22,3), Дніпропетровській (40,0 або 4,8), Київській (3,6 або 4,6), Донецькій (21,6 або 1,4) областях, в м. Києві (на 3,2 тис. т або на 10,1 %).

В той же час є тенденція по деяких областях України до зменшення обсягів викидів, у порівнянні з 2003 р.: в Закарпатській (на 2,9 тис. т або 23,2 %), Чернівецькій (відповідно 1,2 або 20,0), Львівській (6,1 або 6,5), Херсонській (0,6 або

6,5), Хмельницькій (1,1 або 6,1), Рівненській (1,0 або 6), Луганській (26,2 або 5,4), Черкаській (1,9 або 5,2) областях, Автономній Республіці Крим (на 7,1 тис. т або на 16,8 %).

Гідрометеорологічною службою у 2004 р. проводилися спостереження за станом забруднення атмосферного повітря у 53 містах України на 162 стаціонарних постах та на двох маршрутних постах системи моніторингу. В атмосферному повітрі визначався вміст 33 забруднюючих речовин, включно з важкими металами і бенз(а)піреном.

Середні за рік концентрації забруднюючих речовин в атмосферному повітрі міст України, де проводилися спостереження, перевищували гранично допустиму концентрацію (ГДК) з формальдегіду в 2,7 рази, з фтористого водню – в 1,4 рази, з діоксиду азоту – 1,3 рази, з бенз(а)пірену та пилу – 1,1 рази. Середні за рік концентрації формальдегіду в атмосферному повітрі перевищували ГДК в 35 містах, діоксиду азоту і пилу – в 26, бенз(а)пірену – в 17, фенолу і фтористого водню – у 8, аміаку – в 7, оксиду вуглецю – в 6, сажі – в 2, хлористому водню – в одному місті. Найбільші рівні середньорічних та максимальних концентрацій зафіксовано по 18 забруднюючих речовинах.

Протягом року спостерігалось 40 випадків високого забруднення (максимально разові концентрації більше 5 ГДК) у 3-х містах по 3 інгредієнтах (в минулому році – 23). Найбільша кількість випадків високого забруднення спостерігалась в Києві – 38 випадків (26 – з діоксиду азоту, 12 – з оксиду вуглецю). Зафіксовано також по одному випадку високого забруднення: пилом у Харкові та діоксидом азоту – в Херсоні.

Вище середнього індексу забруднення атмосфери (ІЗА) по Україні відмічався в 17 містах: Слов'янську, Одесі, Донецьку, Макіївці, Дніпродзержинську, Красноперекіпську, Армянську, Черкасах, Запоріжжі, Дніпропетровську, Краматорську, Дзержинську, Єнакієвому, Горлівці, Луцьку, Миколаєві, Маріуполі. Усі вони, крім Запоріжжя і Миколаєва були в списку найбільш забруднених і в 2003 р. В містах Ужгороді, Чернівцях, Лисичанську і Луганську рівень забруднення повітря дорівнював середньому по країні.

Високий рівень забруднення атмосфери міст був обумовлений значним вмістом пилу, діоксидів азоту та сірки, окису вуглецю, сірководню, фенолу, аміаку, формальдегіду, фтористого водню, бенз(а)пірену.

За даними спостережень у 2004 р. перевищення ГДК (в кратності ГДК) за максимально разовими концентраціями виявлено в містах:

- по пилу – Харків (5,4), Макіївка (4,8), Донецьк (4,6), Дніпродзержинськ (4,4);
- по окису вуглецю – Київ (6,8), Дніпропетровськ (4,4);
- по двоокису азоту – Київ (8,1), Херсон (5,2), Слов'янськ (4,9), Ялта (4,9), Чернівці (4,8), Макіївка, Харків (4,6), Донецьк (4,5), Алчевськ (4,2), Хмельницький (4,1);
- по сірководню – Алчевськ (4,8), Дніпропетровськ (4,5);
- по фенолу – Чернівці (4,3), Херсон (4,0), Харків (3,4);
- по фтористому водню – Слов'янськ (у 4,4 рази), Краматорськ (3,8), Красноперекіпськ (3,7);
- по хлористому водню – Чернівці (4,9), Красноперекіпськ (4,7), Комсомольськ (4,6);
- по аміаку – Черкаси (3,0), Дніпродзержинськ (2,1), Донецьк (1,9);
- по формальдегіду – Лисичанськ (4,2), Чернівці (2,9), Слов'янськ, Краматорськ (2,5);
- по бенз(а)пірену (максимальний із середньомісячного вмісту) – Запоріжжя (19), Макіївка (16,8), Донецьк (13,4), Дніпропетровськ (8,6), Слов'янськ (8,3), Горлівка (6,7), Красноперекіпськ (5,3), Маріуполь (4,4), Тернопіль (4,3).

Крім значних загальних обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, підвищені рівні його забруднення в деяких містах обумовлені недотриманням підприємств встановлених нормативів гранично допустимих викидів (ГДВ), невиконанням у встановлені терміни заходів щодо досягнення нормативів ГДВ, порушенням вимог “Правил експлуатації установок очистки газу”, що приводить до наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Протягом 2004 р. зафіксовано 9 випадків аварійного забруднення атмосферного повітря (сума збитків, заподіяних державі становить 118,53 тис. грн.).

Строки експлуатації основного технологічного обладнання на підприємствах основних галузей промисловості, в першу чергу чорної та кольорової металургії, вугільної промисловості, виробництва будівельних матеріалів та цементу, енергетики значно перевищують встановлені нормативи, що є наслідком повільного впровадження нових мало- та безвідходних технологічних процесів.

Стан експлуатації пилогазоочисного обладнання також незадовільний. Так, на перевірених у 2004 р. підприємствах технічний стан експлуатації установок очистки газу залишається на рівні 2003 р. і складає близько 15 % несправних або тих, що неефективно працюють від загальної кількості обстежених. Особливо незадовільно експлуатуються установки очистки газу на підприємствах енергетичної, машинобудівної, металообробної, легкої, текстильної та житлово-комунальної галузей, підприємствах агропромислового комплексу та переробної промисловості.

Основними причинами недостатніх темпів зменшення обсягів викидів і рівнів забруднення атмосферного повітря є:

- низький рівень експлуатації існуючих установок очистки газу;
- невиконання в зазначені терміни заходів щодо зниження викидів забруднюючих речовин в атмосферу;
- повільні темпи впровадження мало- та безвідходних технологічних процесів;
- значна кількість джерел викидів, не оснащених установками очистки газу;
- велика кількість морально і фізично застарілого обладнання.

Гідрометеорологічні умови і стихійні явища. Гідрометеорологічні умови 2004 року були складними і найбільше негативні наслідки їх проявилися: на стані сільськогосподарських зимуючих та ранніх ярових культур (їх підтоплення та затоплення під час сніготанення та розвитку водопілля, сильних дощів), у неодноразовому відключенні від енергопостачання населених пунктів (як у літній, так і у зимовий періоди) половини областей країни, у проблемах функціонування транспорту в зимовий період.

До основних особливостей гідрометеорологічних явищ, які давно не проявлялись чи рідко відмічались протягом останніх років, варто віднести:

- холодний та довгий зимовий період;
- тривале збереження таких небезпечних явищ, як льодова кірка та ожеледиця, значне промерзання ґрунтів;
- виражене водопілля;
- посилений вітровий режим, що часто відмічався в південному регіоні, наявність пилових бур;
- різкий перехід до літніх процесів;
- повітряно-ґрунтова засуха в більшості регіонів України;
- мінімальна кількість надзвичайних ситуацій у IV кварталі 2004 року пов'язана із рідкими періодами поєднання небезпечних метеорологічних явищ.

Загалом, із 2 592 метеорологічних і 207 гідрологічних стихійних явищ зафіксовано відповідно лише 22 і 3 пов'язаних із надзвичайними ситуаціями, що на чверть менше ніж у 2003 р. З метеорологічних явищ – це сильні снігопади, снігові замети, налипання мокрого снігу, сильні дощі і зливи, град, сильний вітер та шквали, з гідрологічних – підтоплення талими водами, весняні та літні річкові паводки, селеві потоки.

При цьому збереглася тенденція останніх років щодо значних різких змін погоди, особливо температури повітря, протягом нетривалих періодів та збільшення кількості аномальних погодних умов.

Складні гідрометеорологічні умови призводили до виникнення надзвичайних ситуацій (НС) та ускладнень у роботі господарського комплексу країни і життєдіяльності населення. Протягом 2004 року зареєстровано 24 НС, а їх негативні наслідки позначилися на роботі енергетичної галузі, транспортного і агропромислового комплексів, комунального господарства та систем життєзабезпечення.

Найбільш резонансними у 2004 році були НС державного рівня:

у квітні – в АР Крим внаслідок тривалих заморозків пошкоджено посіви сільськогосподарських культур і винограду, збитки перевищили 56 млн. грн.;

у травні – пожежа на артилерійських складах біля с. Новобогданівка Мелітопольського району Запорізької області. Тимчасово евакуйовано 7 169 мешканців найближчих населених пунктів, збитки – 500 млн. грн.;

у липні – внаслідок складних погодних умов на території Чернівецької області господарству завдано збитків на суму майже 70 млн. грн.;

у липні – підвищення рівнів ґрунтових вод на території Львівської області призвело до руйнування транспортних комунікацій, пошкодження сільськогосподарських угідь на площі 5 728 га, підтоплення 3 386 будинків. Тимчасово евакуйовано 172 людини, збитки – понад 32,6 млн. грн.

Розподіл НС за регіонами, кількість загиблих і постраждалих внаслідок НС, матеріальні збитки наведено у додатку ІІІ.

2.2. Земельні ресурси та ґрунти

Станом на 01.01.2004 р. земельна територія України залишалася незмінною і складала 60,4 млн. га. Структура земельного фонду характеризувалася наступними показниками: сільськогосподарські землі займали 71,3 % території України, в т.ч. сільськогосподарські угіддя – 69,2 %. Останні на 77,7 % представлені орними землями; на 13,3 – пасовищами; на 5,8 – сіножатями; на 2,2 – багаторічними насадженнями; на 1 % – перелогами. Ліси та інші лісовкриті землі займали 17,3 % території країни, забудовані землі – 4,1, води – 4,0, заболочені землі – 1,6, інші – 3,7 %.

Простір України характеризується надмірно високою сільськогосподарською освоєністю (72 %) і розораністю (56,1 %), що негативно впливало на якісний стан життєвого простору. Зокрема, мало місце скорочення сіножатей та пасовищ, змінювався мікроклімат, рівень залягання ґрунтових вод, активізувалися процеси аридизації і зпустелювання ландшафтів, посилилася водна і вітрова ерозія; відбувалося падіння родючості ґрунтів, деградація та зниження продуктивності агроєкосистем.

Стан земельних ресурсів у 2004 р. значною мірою визначався просторовою диференціацією типів ґрунтоутворення та інтенсивністю їх трансформації під впливом антропогенних факторів.

У ґрунтовому покриві України, що характеризується досить великою строкатістю й різноманітністю (близько 650 видів ґрунтів), переважають чорноземи звичайні (близько 9 млн. га), чорноземи типові (понад 7,2), чорноземи південні (3,2), чорноземи опідзолені й темно-сірі лісові (3,2), дерново-підзолисті (1,4), темно-каштанові (1,2 млн. га) ґрунти.

Значні площі ґрунтового покриву України мають високі економіко-екологічні параметри. До них можна віднести унікальні масиви чорноземів, питома вага яких у складі орних земель сягає 60 %, але вони найбільш сильно вражаються ерозією, тому й потребують пильного контролю за станом їх родючості.

Ерозія ґрунтів у 2004 р. була основним дестабілізуючим фактором екологічної ситуації в ландшафтах, була основною причиною забруднення та замулення струмків, річок, ставків, посилення евтрофікації водоймищ.

Продуктивна здатність стану орних земель України у 2004 р. зменшилась через різке зменшення обсягів застосування органічних і мінеральних добрив (відповідно у 15 та 11 разів порівняно з 1990 р.) та фактичне припинення хімічної меліорації.

Якісний стан орних земель систематично погіршується також внаслідок глибокого порушення екологічної рівноваги в балансі основних поживних елементів, який у 2004 р. в середньому по Україні становив мінус 78 кг/га, в т.ч. по азоту – мінус 22, фосфору – мінус 9, калію – мінус 46 кг/га, а показники інтенсивності балансу дорівнювали відповідно 48 %, 41 та 16 %. Отже, фактичні показники були значно нижчими екологічно нормованих у декілька разів, що й призвело до зниження родючості ґрунтів. Для досягнення бездефіцитного балансу елементів живлення рослин необхідно збільшити застосування мінеральних добрив як мінімум у 4,5 рази.

Екологічний стан ґрунтів республіки значною мірою погіршився через їх забруднення промисловими викидами та відходами, а також в результаті різного роду техногенних аварій.

Протягом 2004 р. зафіксовано 9 випадків аварійного забруднення атмосферного повітря (загальна сума збитків, заподіяних державі становить 118,53 тис. грн.), 21 випадок аварійного забруднення водних об'єктів, в тому числі забруднення вод Азовського і Чорного морів скидами нафтопродуктів з кораблів, інших плавучих засобів під час проведення баластних та бункерувальних операцій (збитки завдані державі склали більш як 140 тис. грн.).

Набуло поширення забруднення земель в результаті витікання нафти та нафтопродуктів, на підприємствах нафтовидобувного комплексу, яке відбувається під час крадіжок в місцях накопичення і зберігання продукції.

На території України у 2004 р. державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища зафіксовано 20 надзвичайних ситуацій, спричинених несанкціонованими врізаннями в конденсато- та нафтопроводи, що призвело до забруднення земель нафтопродуктами на площі більше 154 тис. м².

Держсанепідслужбою України у 2004 р. досліджено на санітарно-хімічні показники 21 682 зразків ґрунту, з них не відповідають нормативам 1 394 (6,4 %), у тому числі на пестициди – 6 452 проби ґрунту, з яких 3,5 % (225) не відповідають санітарним нормативам (у місцях виробництва продукції рослинництва – 2,4 %, на території промислових підприємств – 6,9, в місцях застосування пестицидів та мінеральних добрив – 4,5, в місцях зберігання токсичних відходів на території промислових підприємств – 8,8, в житловій зоні, в т.ч. з дитячих закладів і на дитячих майданчиках – 0,7 %. Також ґрунт було досліджено на бактеріологічні показники 15 573 проби та на гельмінти 137 182 проби, з яких не відповідало нормативам відповідно 8,7 % (1 351) і 2,9 % (4 038).

Держсанепіднаглядом і лабораторним контролем були найбільше охоплені території вирощення сільськогосподарської продукції, території в місцях застосування пестицидів, ґрунт в зоні житлових масивів, дитячих майданчиків та закладів.

Державним бюджетом України на 2004 рік було передбачено фінансування заходів щодо охорони земель у обсязі 4,5 млн. грн., фактично Держкомземом України профінансовано робіт з охорони земель на загальну суму 3,9 млн. грн.

Вказані кошти було використано на:

- будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд – 2 235,2 тис. грн., в тому числі проведення вишукувальних робіт та розробка проектної документації – 382,6 тис. грн.;
- рекультивацію порушених земель – 803,3 тис. грн., в тому числі проведення вишукувальних робіт та розробка проектної документації – 242,5 тис. грн.;
- поліпшення малопродуктивних сільськогосподарських угідь – 683,4 тис. грн., в тому числі проведення вишукувальних робіт та розробка проектної документації – 156,5 тис. грн.;
- консервацію деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель – 164,4 тис. грн., в тому числі проведення вишукувальних робіт та розробка проектної документації – 164,4 тис. грн. Всього по Україні (з урахуванням усіх джерел фінансування) виконано робіт з охорони земель на загальну суму 10,73 млн. грн.

За рахунок вказаних коштів:

- побудовано земляних валів, валів-каналів, валів-терас, валів-доріг – 5 шт., водоскидних споруд (лотки, перепади, водоскиди, загати, інші) – 2 шт.;
- реконструйовано та побудовано протиерозійних ставків – мулонакопичувачів – 5 шт., 4 шт. – в стадії завершення;
- проведено роботи по захисту від підтоплення орних земель загальною площею 190 га;
- проведено берегоукріплення – близько 14 км;
- розроблено 14 проектів консервації деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, що дасть можливість провести консервацію вказаних земель на площі 345,8 га;
- рекультивовано 1,46 тис. га порушених земель та проведено вишукувальні роботи і розроблено 10 проектів рекультивації порушених земель на площі 108,2 га, а також погашено кредиторську заборгованість за раніше виконані вказані роботи;

- поліпшення малопродуктивних та деградованих земель здійснено на площі 1,3 тис. га, та проведено вишукувальні роботи і розроблено 7 проектів поліпшення малопродуктивних угідь на площі 23,26 тис. га.

З огляду на значні економічні труднощі, що склалися в Україні, склад і обсяги першочергових заходів щодо удосконалення системи землекористування, відтворення і збереження родючості ґрунтів у 2005 році мають визначатись в кожному районі, області гостротою потреби проведення на відповідному етапі реформування земельних відносин, виходячи із реальних матеріально-технічних і фінансових ресурсів держави, землекористувачів та землевласників.

З метою оптимізації використання забруднених радіонуклідами земель, зниження вмісту радіоактивних елементів в рослинній і тваринній продукції, необхідно у 2005 році завершити на радіоактивно забруднених територіях виконання заходів, передбачених програмою радіаційного захисту населення, що проживає на забруднених землях.

Для покриття втрат гумусу ґрунтами в Україні необхідно звести до мінімуму дефіцит гумусу в орних землях.

З метою ліквідації від'ємного балансу поживних речовин, підвищення родючості ґрунтів вкрай необхідно, починаючи вже з 2005 року вносити не менше 3,5 млн. т мінеральних добрив з наступним збільшенням на всій посівній площі до 4,5 млн. т діючої речовини.

Одночасно з нарощуванням темпів поновлення поживних ресурсів ґрунтів необхідно здійснювати заходи з хімічної меліорації кислих та засолених земель з тим, щоб уже у 2005 році вийти на 2,0 млн. га вапнування кислих ґрунтів та на 150–160 тис. га гіпсування солонцевих та засолених ґрунтів.

Підвищену увагу необхідно приділяти поліпшенню екологічного стану та підвищенню ефективності використання і охорони зрошуваних та осушених земель. Для цього слід виконати в необхідних обсягах роботи щодо ліквідації та попередження осолонцювання і засолення зрошуваних земель, їх підтоплення та оглеювання, декальціювання, дегуміфікації, опідзолювання та підкислення; по

запобіганню переосушення, мінералізації, механічного спрацювання і дефляційної ерозії осушених земель.

2.3. Поверхневі води

Проблема забезпечення належного екологічного стану водноресурсного потенціалу залишається актуальною для всіх регіонів України. Практично всі поверхневі і значна частина підземних водних ресурсів, особливо в районах розміщення потужних промислових і сільськогосподарських комплексів, відчують антропогенний вплив, що проявляється у забрудненні, виснаженні і деградації цих об'єктів. Значним трансформаціям піддаються господарсько-освоєні водозбірні території, що істотно змінило характер формування стоку і водний режим багатьох водних об'єктів. Це відобразилось, насамперед, у посиленні паводків, які найчастіше призводять до повеней, наслідки яких дуже важкі. Значні обсяги споживання води в економічній діяльності, зростання скидів забруднених вод у поверхневі водойми – основні чинники антропогенного навантаження на поверхневі водні ресурси.

Аналізуючи *якість води* за гідрохімічними показниками у основних *басейнах річок* України, слід зазначити, що продовжується процес погіршення екологічного стану водойм. Кожна річка має свої особливості, але при цьому тенденція до погіршення їх стану спостерігається майже на всіх річках.

Гідрохімічний стан *річки Дніпро та водотоків басейну* протягом 2004 року характеризувався декількома піковими кризовими періодами на початку року та протягом літнього спекотного періоду.

Мінералізація води у всіх водосховищах дещо знизилася, що можна пояснити підвищеною водністю в басейні Дніпра. Вміст фосфатів у воді водосховищ, який до недавнього часу був стабільним і незначно мінявся протягом року, починаючи з 2003 року, почав збільшуватись. Це свідчить про підвищення антропогенного навантаження на р. Дніпро через збільшення скидів неочищених та недостатньо очищених стічних вод, неефективну роботу очисних споруд міст і промислових підприємств. Літня спека спричинила до значного підвищення вмісту у воді органічних сполук та різкого зростання життєдіяльності фітопланктону і початку

цвітіння водосховищ. Також було відмічено збільшення показників кольоровості води, ХСК і БСК, вмісту заліза та амонію.

Водам *річок Прип'ять і Уж* притаманні природні високі показники вмісту заліза загального, амонію, хімічного споживання кисню (далі – ХСК), біохімічного споживання кисню (далі – БСК) та кольоровості.

Для води *р. Десна* характерним є менше, ніж в дніпровській воді, забруднення органікою і органічні речовини легше мінералізуються біохімічним шляхом.

Слабка течія *р. Рось* та велика кількість розташованих на ній водосховищ зумовлюють проходження у її водах внутрішніх процесів, інтенсивність яких, у значній мірі, визначає наявність вмісту азоту і фосфору.

У 2004 р. забруднення води *р. Псьол* органічними речовинами та іонами амонію залишилась на рівні минулого року, а залізом дещо зросла. За даними спостережень – р. Псьол в верхній течії залишається однією з найчистіших річок України.

Відмічено тенденцію зниження забруднення води в *р. Хорол* – знизилися середньорічні показники загальної жорсткості, ХСК, БСК та сухого залишку.

Гідрохімічний стан *р. Ворскла* залишається задовільним. Зростають середньорічні показники ХСК, кольоровості, БСК, амонію сольового, заліза, фосфатів.

Води *р. Оріль*, як і більшості річок південної частини басейну Дніпра, є високо мінералізованими (на рівні 708-2332 мг/дм³). У 2004 р. дещо погіршився у порівнянні з аналогічним періодом минулого року стан річки – збільшився вміст у воді сульфатів, магнію, збільшилася жорсткість води та мінералізація.

Протягом року гідрохімічний стан *р. Самара* також значно погіршився. Зросли показники: мінералізації, ХСК, жорсткості, майже у два рази зріс вміст сульфатів і хлоридів.

Річка Інгулець є найбільшою екологічною проблемою в басейні Дніпра. Якість води Інгульця контролюється у 8 створах від Іскрівського водосховища до гирла річки. Нижче скидів підприємств Кривбасу якість води Інгульця різко погіршується.

Аналіз результатів спостережень свідчить, що *р. Південний Буг* є найбільш забрудненою на територіях Хмельницької та Вінницької областей. Простежується тенденція зниження із року в рік середньорічних показників амонію сольового у воді річки. Концентрації солей важких металів, за винятком заліза загального, не перевищували норм для води госпитного використання.

Якісний стан води *р. Сіверський Донець* у 2004 році не відповідав нормативам для води госпитного використання за показником ХСК та вмістом нафтопродуктів. Після впадіння р. Уди в Сіверський Донець якість води останньої погіршується, збільшується вміст фосфатів та мінералізація. Клас якості води р. Сіверський Донець змінюється після впадіння р. Уда з 3-го “помірно-забруднена” на 4-й “забруднена”.

Гідрохімічний стан води *річок Приазов'я*, які мають високу природну мінералізацію води, погіршується внаслідок незадовільної господарської діяльності підприємств видобувної, металургійної промисловості регіону.

Якість води *р. Тиса* у 2004 році суттєво не змінилась. Спостерігалось періодичне (в літню та зимову межень) перевищення ГДК з показника БСК, вмісту заліза та марганцю. Вміст інших важких металів не перевищував встановлені нормативи. Тенденції до погіршення якісного стану води р. Тиса не виявлено.

Якість води *р. Прут* (лівий приток р. Дунай) у верхній течії порівняно з минулим роком значно покращилась за рахунок зниження концентрації органічних забруднень, азоту амонійного та заліза. В м. Коломії протягом року мали місце випадки перевищення ГДК з БСК та заліза загального. Інші показники якості знаходились в межах допустимих значень.

Показники якості води *р. Дунай* характеризуються стабільним станом за гідрохімічними показниками. У 2004 році по всіх створах спостережень дещо збільшились концентрації азоту амонійного, завислих речовин, СПАР, заліза.

Якість води *р. Західний Буг* порівняно з минулим роком майже не змінилась за виключенням незначного зниження концентрації органічних забруднень у створі м. Кам'янка Бузька. Але нижче по течії концентрація органічних забруднень та азоту амонійного зростає і у Добротвірському водосховищі має місце перевищення ГДК більш ніж у 2 рази.

Протягом 2004 р. у водних об'єктах *Криму* всі показники якості води знаходилися в межах нормативних значень, за винятком ХСК, БСК, вмісту алюмінію і рН. Періодично у воді всіх контрольованих водних об'єктів фіксується діоксид вуглецю, що характерне для поверхневих вод суші, в яких протікають різні процеси розпаду органічної речовини. За іншими гідрохімічними показниками значних змін не спостерігалось.

Протягом 2004 р. здійснювався контроль якості води Північно-Кримського каналу. Найбільше значення показника ХСК зафіксовано на початку каналу (створ м. Армянськ), далі по потоку концентрація органічних забруднень зменшується. У більшості проб води знизився вміст алюмінію.

Використання води на відміну від використання інших природних ресурсів необхідне для функціонування всіх елементів соціально-економічного комплексу території.

В Україні обсяги використання водних ресурсів до 1990 р. мали тенденцію до зростання. Проте, в роки незалежності у зв'язку із спадом виробництва та кризою у сільському господарстві обсяги використання води почали зменшуватись. Забір води із природних водних джерел та її використання продовжує тенденцію до зменшення і у 2004 р. становили 14694 та 9055 млн. м³, що в порівнянні з 2003 р. зменшилися відповідно на 345 та 1979 млн. м³. Зменшився забір підземних вод і становить 2509 млн. м³, що на 2 % менше минулорічних показників. Динаміка об'ємів забору та використання води в Україні наведена на рис. 2.3.1.

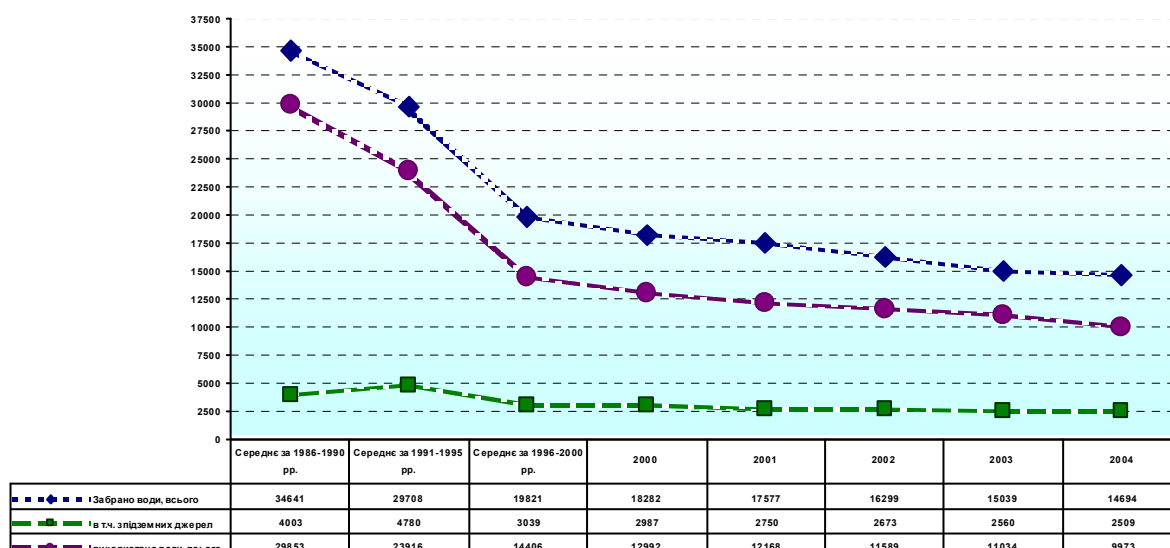

Рисунок 2.3.1. Динаміка забору та використання води в Україні

Значне зменшення забору поверхневих вод у 2004 р. відбулося в Херсонській (на 240 млн. м³), Миколаївській (89) областях та Автономній Республіці Крим (на 271 млн. м³), що зумовлено зменшенням обсягів використання води на зрошення (додаток Д). За рахунок зменшення використання води галузями промисловості, менше забрано води споживачами Запорізької (на 231 млн. м³), Київської (160), Дніпропетровської (63) та Донецької (на 21 млн. м³) областей. У Одеській області мало місце збільшення забору води порівняно з 2003 р. на 792 млн. м³ (з 862 до 1654 млн. м³).

У 2004 р. в порівнянні з попереднім роком забір з водних джерел України зменшився на 2,5 %, і становить 13,7 км³ води, причому зменшився забір води в басейнах Дніпра на 12 %, Дністра – 6,5, Західного Бугу – 17,2, рік Криму – 14,2 та рік Приазов'я – на 4 %. Проте в басейні Дунаю цей показник зріс на 62,1 %, хоча у 2003 р. забір води в порівнянні з 2002 р. зменшився у 2,5 рази (рис. 2.3.2).

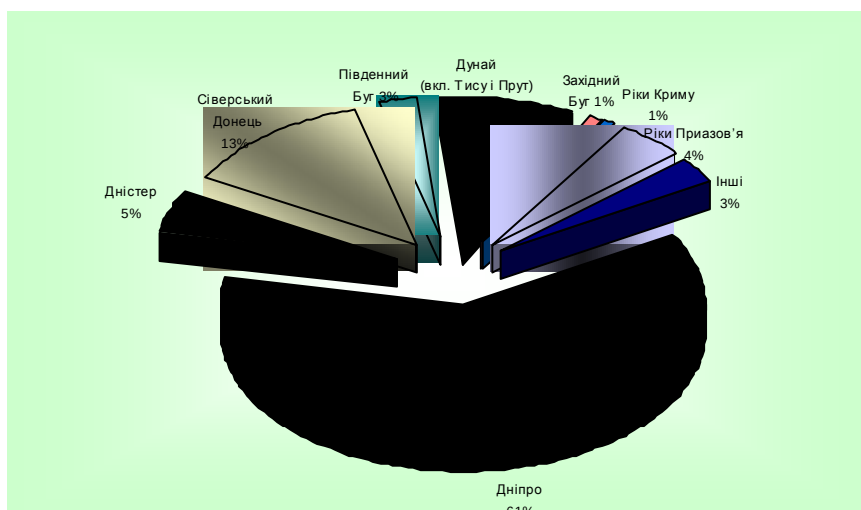

Рисунок 2.3.2. Забір водних ресурсів з басейнів річок в 2004 році, млн. м³

Кожний регіон знаходиться на різному рівні соціально-економічного розвитку, тому використання водних ресурсів має різний економічний ефект. Відповідно спостерігається значна диференціація за об'ємом використання водних ресурсів в регіональному розрізі (рис. 2.3.3).

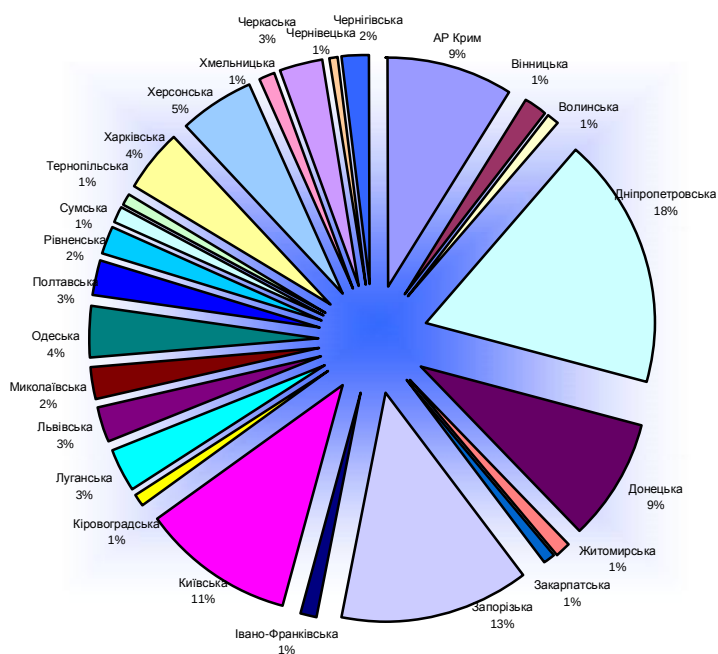

Рисунок 2.3.3. Використання водних ресурсів в адміністративно-територіальному розрізі, млн. м³

Найбільшими водоспоживачами залишаються такі області України: Дніпропетровська (1475 млн. м³), Донецька (732), Запорізька (1123) та Київська (1642), а також Автономна Республіка Крим (685 млн. м³). В цих районах формуються ареали забруднення водних джерел. Ріки і водойми забруднені

відходами промислового виробництва, комунального господарства, мінеральними добривами, пестицидами і гербіцидами.

Різко змінився показник безповоротного водоспоживання відносно водних об'єктів: з 5300 млн. м³ у 2003 р. до 4347 млн. м³ у звітному році, тобто на 21,9 % менше. Але високим цей показник залишається в областях із зрошуваним землеробством та розвинутою індустрією.

Хоча забір води має тенденцію до зменшення, однак це не є показником раціональності її використання, оскільки до 2003 р. зростала частка втрат води під час транспортування (15,1 %) і лише у 2004 р. вона дещо знизилась (14,6 %) (рис. 2.3.4).

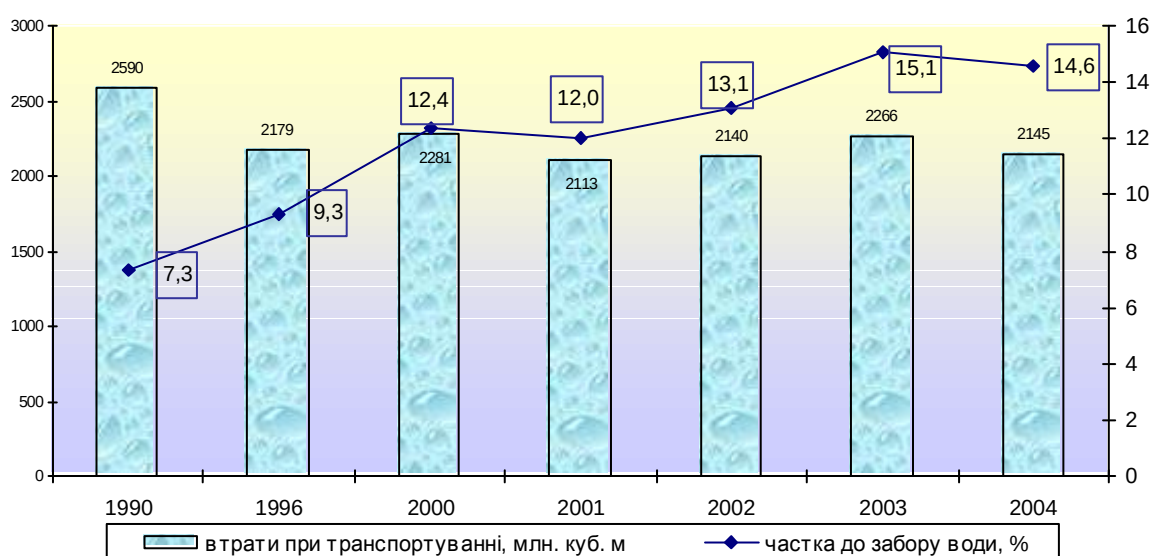

Рисунок 2.3.4. Динаміка втрат води під час транспортування

Позитивним є той факт, що продовжує зростати частка зворотного та повторно-послідовного водопостачання у валових водопотребах і складає 45658 млн. м³ води, що на 7,8 % більше ніж у 2003 р.

Основними компонентами водогосподарського комплексу, які об'єднує споживання або використання водних ресурсів, є водопостачання населених пунктів, промисловості, сільськогосподарського виробництва, зрошення земель та обводнення посушливих районів, гідроенергетика, водний транспорт, рибне господарство і рекреація.

Основними водоспоживачами країни у 2004 р. залишаються промисловість (підприємства електроенергетики та металургії); житлово-комунальне та сільське

господарства. У галузевій структурі водокористування частка промисловості складає 49,5 %, сільського та комунального господарств відповідно 21 та 28 %. Динаміка використання води основними галузями економіки України показана на рис. 2.3.5.

Аналізуючи галузеву структуру водокористування чітко прослідковуються зміни у використанні водних ресурсів. Обсяг використаної прісної води на різні потреби у 2004 р. склав 9055 млн. м³ і по відношенню до 2003 р., мав тенденцію до зниження:

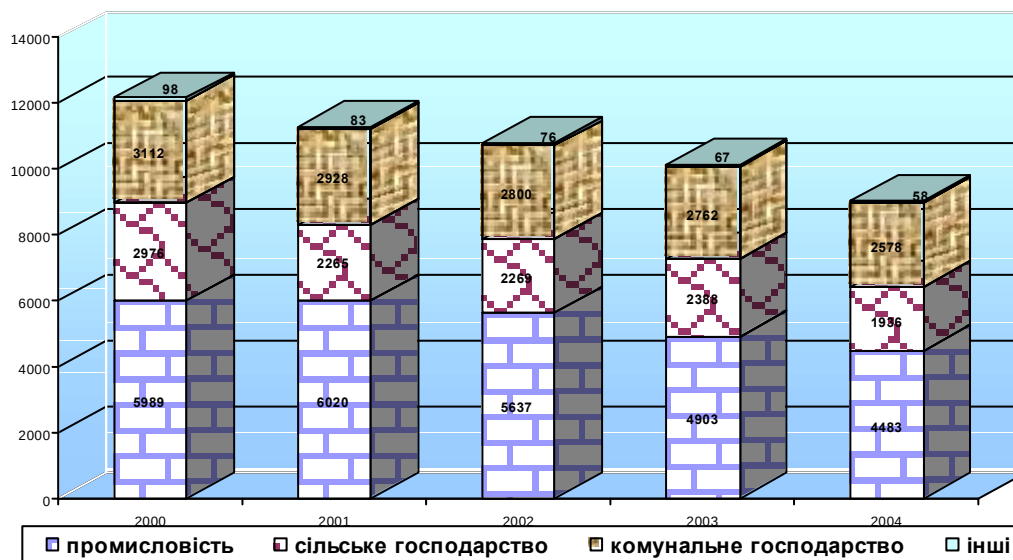

Рисунок 5. Динаміка використання води основними галузями економіки України по роках, млн. м³

› на господарсько-питні потреби на 197 млн. м³ (з 2724 до 2527 млн. м³). Великі витрати води спостерігаються у найбільш заселених областях – Донецькій (340 млн. м³), м. Києві (359), Дніпропетровській (322), Харківській (200 млн. м³) та ін.;

› виробничі потреби на 386 млн. м³ (з 5154 до 4768 млн. м³). Найбільший обсяг використовують області із розвиненою важкою промисловістю – Дніпропетровська (1122 млн. м³), Запорізька (924), Київська (1178), Донецька (335 млн. м³);

› сільгоспводопостачання на 37 млн. м³ (з 301 до 264 млн. м³). Найбільший обсяг займають Львівська (33) та Черкаська (29 млн. м³);

› зрошення на 380 млн. м³ (з 1270 до 890 млн. м³). Високі показники залишаються в Автономній Республіці Крим (419) та Херсонській області (342 млн. м³).

Об'єм забраної морської води у 2004 р. зріс, порівняно з попереднім роком, на 2,8 млн. м³.

Скидання зворотних вод. Практично всі поверхневі джерела водопостачання України інтенсивно забруднюються через низьку якість очищення стічних вод.

У 2004 р. в поверхневі водні об'єкти скинуто 8697 млн. м³ стічних вод, що порівняно з 2003 р. на 401 млн. м³ менше. За категоріями забруднення було скинуто: 3326 млн. м³ забруднених стоків (що на 378 млн. м³ більше ніж у 2003 р.); нормативно-очищених та нормативно-чистих без очистки на 454 та 325 млн. м³ більше. Частка забруднених стічних вод у загальному водовідведенні у 2004 р. (36,7 %) в порівнянні з 2003 р. (31 %) зросла майже на 6 %. Основними причинами скидання забруднених стоків без очищення були нестача у більшості населених пунктів країни централізованого водовідведення, зниження ефективності роботи очисних споруд, що зумовлена їх зношеністю, низьким технологічним рівнем, енергомісткістю.

Найбільше забруднених вод скинуто водокористувачами Дніпропетровської (1361 млн. м³), Донецької (1704), Луганської (397) та Запорізької (900 млн. м³) областей.

Найбільшими забруднювачами являються промислові підприємства (галузі енергетики, чорної металургії та вугільної промисловості) та об'єкти житлово-комунального господарства. Динаміка скиду стічних вод у поверхневі водні об'єкти за основними галузями економіки України наведена у таблиці 1.

Таблиця 2.3.1. Динаміка скиду зворотних вод у поверхневі водні об'єкти за основними галузями економіки України

Галузі економіки	Обсяги скиду зворотних вод по роках, млн. м ³				
	2000	2001	2002	2003	2004
Промисловість, всього	6466	6024	5708	5206	4913
в т. ч.: забруднених	1829	1776	1759	1677	1703
без очистки	542	578	622	565	544
Сільське господарство, всього	1142	976	1012	948	927

в т. ч.: забруднених	99	56	44	70	54
без очистки	96	55	43	69	52
Житлово-комунальне господарство, всього	3306	3096	3085	2906	2821
в т. ч.: забруднених	1371	1164	1109	1195	1562
без очистки	116,8	111	115	168	157
Всього	10517,0	10136	9613	9098	8697

Як і у попередні роки значного техногенного навантаження продовжують зазнавати поверхневі водні об'єкти, хоча частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні зменшується: у Одеській області – з 77 % до 75, Миколаївській з 73 до 40; Кіровоградській з 58 до 51; Вінницькій з 55 до 42; Івано-Франківській з 48 до 35 і лише в Луганській збільшилась з 66 до 73 %.

Протягом 2004 р. зафіксовано 21 випадок аварійного забруднення водних об'єктів, в тому числі забруднення вод Азовського і Чорного морів скидами нафтопродуктів з кораблів, інших плавучих засобів під час проведення баластних та бункерувальних операцій (сума збитків склала більш як 140 тис. грн.).

Скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти. У 2004 р. у поверхневі водні об'єкти було скинуто значну кількість забруднюючих речовин, хоча і спостерігається порівняно з минулим роком зниження по сухим решткам на 282 тис. т, сульфатам на 27, хлоридам на 101, завислим речовинам на 1, натрію на 1, нітратам на 10 тис. т. Зросла кількість нітратів на 2 тис. т, кальцію на 1, амонійного азоту на 1 тис. т. Як і в 2003 р. було скинуто фосфатів – 9 тис. т, магнію – 4, заліза – 2, нафтопродуктів – 0,8 тис. т.

За останні роки в країні має місце тенденція до погіршення стану водойм I категорії як за санітарно-хімічними, так і санітарно-бактеріологічними показниками (табл. 2).

Таблиця 2.3.2. Питома вага досліджених проб води з водойм I категорії, які не відповідали санітарним нормам, (%)

Показники	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Санітарно-хімічні	17,2	17,7	21,3	24,2	21,4
Санітарно-бактеріологічні	14,2	19,7	18,6	17,8	19,2

Питома вага досліджених проб води з водойм II категорії, які не відповідали

санітарним нормам у 2004 році за санітарно-хімічними показниками – 19,6 % (у 2003 р. – 19,8), за санітарно-бактеріологічними показниками – 18,6 (у 2003 р. – 16,0 %). Найбільша питома вага відхилень за санітарно-хімічними показниками у Дніпропетровській – 58,3 %, Запорізькій 56,1, Донецькій – 47,9 та Одеській – 30,1 % областях, що значно перевищує середній по державі; за санітарно-бактеріологічними показниками – у Донецькій – 40,8 %; Луганській – 40,3 та Кіровоградській областях – 29,6 %.

Особливу занепокоєність викликає стан водопостачання сільського населення – з 8045 сільських водопроводів 680 (8,5 %) не відповідають санітарним нормам. Централізованим водопостачанням забезпечено лише четверту частину сіл України. Решта сільського населення споживає воду з колодязів та індивідуальних свердловин, переважна більшість яких знаходиться у незадовільному технічному стані.

На якість питної води систем централізованого водопостачання негативно впливає незадовільний технічний стан водопровідних споруд і мереж, несвоєчасне проведення капітальних та поточних планово-профілактичних ремонтів. Зношеність їх у різних регіонах становить від 30 до 70 %. Подача води за графіками та її тривала відсутність у водопровідних мережах сприяє бактеріальному забрудненню питної води. Значно погіршують ситуацію випадки відключення об'єктів водопостачання від систем енергопостачання, що є грубим порушенням ст.6 розділу II Закону України "Про питну воду та питне водопостачання".

Державною санепідслужбою у 2004 р. здійснено 48 385 обстежень *водопровідних споруд*, з них при 6 134 (12,7 %) виявлені грубі порушення протиепідемічного режиму. На бактеріологічні показники досліджено 307,8 тис. проб питної води централізованого водопостачання, відхилення від стандарту встановлено у 12,8 тис. проб (4,2 %).

У 2004 р. було зареєстровано 3 спалахи інфекційних захворювань, пов'язаних з вживанням забрудненої питної води – два на вірусний гепатит А в с. Ярунь Новоград-Волинського району Житомирської області та с. Пороги Богородчанського району Івано-Франківської області; спалах дизентерії в

Городоцькому районі Львівської області (при цьому захворіло 46 осіб, з них 30 дітей).

Має місце зростання нітратного забруднення ґрунтових вод внаслідок антропогенного навантаження. Ефективних методів видалення нітратів з води в умовах децентралізованого водопостачання практично не існує. Забруднення води нітратами призводить до виникнення захворювання на водно-нітратну метгемоглобінемію у дітей, зниження загальної резистентності організму, що сприяє збільшенню рівня загальної захворюваності, в тому числі інфекційними та онкологічними хворобами.

Протягом 2004 р. зафіксовано 21 випадок аварійного забруднення водних об'єктів, в тому числі забруднення вод Азовського і Чорного морів скидами нафтопродуктів з кораблів, інших плавучих засобів під час проведення баластних та бункерувальних операцій (збитки завдані державі склали більш як 140 тис. грн.).

Крім позитивної ролі внаслідок порушення режимів водокористування має місце і шкідлива дія вод.

Так, в процесі зрошувального землеробства виникає багато проблем, серед яких чільне місце займає **підтоплення**.

На початок 2005 року у сільській місцевості південної та південно-східної частини України у підтопленому стані знаходиться 1072 сільських населених пункти, у тому числі 378 сіл у зоні зрошувального землеробства, з них найбільше в Автономній Республіці Крим – відповідно 191 та 121 село, Дніпропетровській – 556 і 48, Херсонській – 105 та 90, Одеській – 86 та 42 села областях.

Парадоксально виглядає ситуація, коли у вододефіцитних районах має місце такий негативний прогресуючий процес як підтоплення, який в Україні набув сталого характеру, проблема є соціально-економічною і екологічною, має розглядатись в контексті забезпечення національної безпеки держави. Причин цьому багато, зокрема: крупномасштабне водогосподарське та меліоративне будівництво і як наслідок надзвичайно висока зарегульованість стоку малих річок, що спричинило певну втрату природної дренажності території, активізувались зсувні та карстові явища; інтенсифікація процесів підтоплення з 60–70 рр. у зв'язку з будівництвом

Дніпровського каскаду водосховищ і введенням в експлуатацію крупних зрошувальних систем; прорахунки при проектуванні і будівництві водогосподарсько-меліоративних комплексів і їх неналежна експлуатація, загострення проблеми внаслідок кризових явищ 90-х років; нераціональне використання води у всіх сферах людської діяльності, значні непродуктивні втрати (промисловість, комунальне і сільське господарство); незбалансована інженерно-господарська діяльність; закриття шахт, їх так звана “мокра консервація”; незадовільний технічний стан водопровідно-каналізаційних мереж; використання “мокрих” технологій у промисловому комплексі; незадовільне функціонування чи повна відсутність у населених пунктах зливової мережі та інших систем водовідведення; природні (зокрема, гідрометеорологічні) фактори; бездієвість економічного механізму регулювання водокористування.

Вирішення цих нагальних проблем можливе за умов виконання Закону України “Про Загальнодержавну програму розвитку водного господарства України”; обґрунтування, з еколого-економічної точки зору, доцільності функціонування водогосподарсько-меліоративних об’єктів; кардинальних змін в системі водогосподарсько-меліоративного комплексу, еколого-економічної оптимізації меліоративних заходів, переходу на методи краплинного зрошення і тільки там, де в цьому є потреба, враховуючи ті трансформації, які відбуваються в аграрній сфері; відновлення робіт наявних дренажних систем та дренуючих властивостей малих річок, оскільки про них взагалі забули і практично ніякі заходи не запроваджуються; необхідності належної організації території (особливо, що стосується впорядкування прибережних смуг, водоохоронних зон тощо) та повсюдного водозбереження, як важливої складової енергозбереження; перегляду концепції “мокрої консервації” шахт; удосконалення технології добування вугілля та запобігання фільтрації скидних шахтних вод; реальної оцінки масштабності “проблеми” підтоплення із залученням Г і Стехн. і ДЗЗ для розробки і реалізації конкретних заходів щодо усунення існуючих і запобігання подальших негативних наслідків та забезпечення дієвості економічного механізму регулювання водокористування і охорони водних ресурсів, вдосконалення нормативно-правової бази в цій сфері.

Тільки реалізуючи наведені вище заходи ми зможемо розраховувати на екологічнобезпечне зрошення, запобігання підтоплення і повеней в Україні.

Існуючі заходи щодо зниження водоспоживання докорінно не змінюють тенденції екстенсивного розвитку водного господарства, однак сприяти цьому мають:

- збільшення потужностей оборотних систем водопостачання;
- зменшення питомого водоспоживання населення;
- скорочення використання води на зрошення в південних областях (особливо в АР Крим, Херсонській області);
- подальше впровадження маловодних і безводних технологій.

Поряд з цим постає завдання у всебічній економії води, раціональному її використанні, удосконаленні технологій виробництва. Оскільки ефективність використання водоресурсного потенціалу окремих регіонів залежить від екологічної ситуації та рівня соціально-економічного розвитку регіону, то в тих регіонах, які споживають найбільшу кількість води, (а в Україні це маловодозабезпечені регіони) необхідно розвивати виробництва з маловодоємними технологіями, замкнутими та оборотними системами водокористування, а також впроваджувати водоочисні технології.

2.4. Геологічне середовище, використання корисних копалин та охорона надр

Стан ресурсної бази. У Державному кадастрі надр України на початок 2004 року налічувалось 8127 родовищ 98-м видів корисних копалин і, крім його, майже 12000 їх проявів. За обсягом розвіданих запасів вугілля, залізних, марганцевих і титано-цирконієвих руд, а також графіту, каоліну, калійних солей, сірки, вогнетривких глин, облицювального каменю України належить до однієї з провідних країн світу. Зокрема, запаси вугілля по відношенню до світових становлять 7,1%, залізних руд – 15%, марганцевих – 42,8%, сірки – 17,2%.

Однак в багатьох випадках поставлені на державний балансовий облік родовища не відповідають економічним умовам ринку. Актуальним залишається

питання переоцінки наявного їх фонду. Поклади залізних, марганцевих, а також уранових руд, що є головними і традиційними для України, відносяться до порівняно низькоякісних, а поклади вугілля характеризуються більш складними гірничогеологічними умовами розробки.

До недоліків вітчизняної мінерально-сировинної бази відносяться обмеженість ресурсів викопних вуглеводнів-нафти та природного газу, а також відсутність(за окремими винятками) кольорових і рідкісних металів, найважливіших агро руд та деяких інших корисних копалин. Конкурентоспроможність наявних ресурсних об'єктів є низькою або недостатньо з'ясованою. У зв'язку з цим знаходиться імпорт таких видів сировини і металів як глинозем, магнезит, плавиковий шпат, мідь, свинець, цинк, олово, нікель, хром, молібден, вольфрам, рідкісні землі.

Останніми роками в стані мінерально-сировинної бази сталися позитивні зрушення. Підтверджено реальні можливості щодо подальшого приросту запасів кам'яного та бурого вугілля, нафти, газу, урану. Відкрито нові родовища газу на шельфі Азовського і Чорного морів. Активізація зусиль геологічної служби на пошуках і оцінці нетрадиційних для країни корисних копалин призвели до виявлення низки рудних ділянок перспективних на мідь, свинець, цинк, золото, молібден, ванадій, рідкісні і рідкісноземельні елементи, плавиковий шпат та деякі інші види корисних копалин. Відкриваються можливості виявлення на їх базі інвестиційно привабливих об'єктів надрокористування. Крім того продовжились пошуки алмазів, металів платинової групи, нікелю, фосфоритів.

В рамках виконання державного замовлення у 2004 р. одержано прирости запасів: кам'яного вугілля в обсязі 10,1 млн. т, торфу – 1,25 млн. т, урану – 0,57 ум. один., хроміту – 50,9 тис. т, бентонітових глин – 3,8 млн. т, первинних каолінів – 2,0 млн. т, графітових руд – 1,04 млн. т, топазу – 1019 кг, п'єзоопатичної сировини – 550 кг, бурштину – 1305 кг, підземних питних вод – 3500 тис. куб. м на рік. Крім того підготовлено та передано для глибокого буріння 256,5 кв. км перспективних нафтогазоносних площ з загальними ресурсами 55,4 млн. т умовного палива.

Загалом, не зважаючи на те, що в останнє десятиріччя в Україні виконувався значний обсяг пошуково-розвідувальних робіт, ступінь вивченості виявлених

перспективних об'єктів залишається недостатньою, а звідси невизначеність їх інвестиційних можливостей. До цього додається зволікання з проведенням геологорозвідувальних робіт, прикладом чого є золоторудні об'єкти. Найбільш перспективні з них ще в 1998 році були передані ДАК “Українські поліметали”, але і до 2004 року геологорозвідувальні роботи на цих об'єктах практично не проводились. З цих та деяких інших причин в Україні ще мало родовищ, придатних для розробки в умовах світового ринку.

Використання надр. До промислового освоєння в Україні у 2004 році було залучено 2889 родовищ, корисних копалин на базі яких працює більше двох тисяч гірничовидобувних та переробних підприємств. Ступінь залучення розвіданих запасів у розробку коливається від 40 до 100%. Співвідношення видобутку за основними видами корисних копалин ілюструє рис. 2.4.1.

Динаміка погашення запасів основних видів корисних копалин табл. 2.4.1 свідчить в цілому про стабілізацію або зростання обсягів видобутку протягом 2003-2004 років. Останнє, зокрема, стосується нафти природного газу, каоліну та будівельної мінеральної сировини. Продовжився спад видобутку бурого вугілля, марганцеворудної сировини та калійних солей. У порівнянні з 1990 роком видобуток нафти зменшився на 35%, газу – 33%, вугілля – 55%, залізних руд – 35%, марганцевих руд – 65%, цементної сировини – 60%.

Сумарний обсяг видобутку корисних копалин (приведений до метричних тонн) за 50 основними їх видами склав у 2004 році, 413 млн. т і стосовно попереднього року зріс на 3 %. Стосовно світового видобутку частка України оцінюється приблизно в 1 %. За цим показником вітчизняний мінерально-сировинний комплекс за останні 15-20 років помітно втратив свої позиції. У середині 80-х років минулого століття зазначена частка оцінювалася в 5 %. В умовах спаду виробництва, росту цін на енергоносії, тарифів на транспортування тощо попит на мінеральну сировину значно знизився, що не могло не відбитися на обсягах видобутку практично всіх видів корисних копалин.

Таблиця 2.4.1

Динаміка погашення запасів основних видів корисних копалин за роками

Корисні копалини	Видобуток корисних копалин					Втрати корисних копалин у надрах, відсоток до погашених запасів				
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Нафта та конденсат, млн.т	3,66	3,68	3,70	3,91	4,08	3,3	3,6	4,3	3,7	3,9
Газ природний, млрд. м ³	18,17	18,48	18,79	19,48	20,36	0,13	0,12	0,19	0,19	0,13
Вугілля кам'яне, млн. т	51,81	54,20	54,65	53,44	54,68	16,8	19,4	14,6	15,1	14,6
Вугілля буре, млн. т	1,01	0,98	0,83	0,60	0,52	30,8	19,7	9,8	9,7	9,5
Залізна руда, млн. т	120,94	120,38	134,23	155,81	154,00	3,3	3,4	2,9	2,7	2,9
Марганцева руда, млн. т	6,76	6,74	7,18	6,20	5,24	8,7	9,3	9,5	10,4	10,2
Сіль калійна, тис. т	434,0	385,0	21,0	59,0	20,7	10,1	10,7	30,0	11,9	6,3
Сіль кухонна, млн. т	4,40	5,19	5,23	6,03	5,53	57,4	29,4	58,4	34,2	66,6
Сірка самородна, тис. т	299,0	290,0	258,0	288,0	208,0	1,0	1,0	1,1	1,0	1,4
Глини бентонітові, тис. т	145,0	139,0	112,0	165,0	201,9	4,6	4,8	5,1	6,3	4,7
Каолін, млн. т	1,32	1,48	1,08	1,72	1,81	5,7	5,6	6,2	7,8	6,0
Вапняк флюсовий, млн. т	23,07	21,58	22,91	25,52	25,76	5,0	5,6	5,4	5,8	5,2
Глина вогнетривка, млн. т	3,44	3,46	3,14	3,88	4,26	7,9	7,9	6,7	8,0	6,7
Пісок формувальний, млн. т	7,11	7,64	8,01	8,35	9,88	5,6	5,3	5,2	4,8	4,4
Камінь будівельний, млн. м ³	14,68	10,95	13,75	20,76	23,36	0,9	1,3	0,9	0,8	0,5
Сировина цементна, млн. т	7,02	7,65	9,37	11,12	13,85	1,8	1,8	1,9	1,8	3,1
Метан вугільних родовищ, млн. м ³ */	430,8	396,8	398,9	402,4	418,9	-	-	-	-	-

За даними Державного інформаційного геологічного фонду України "ГЕОІНФОРМ УКРАЇНИ"

*/ Погашення при видобуванні вугілля

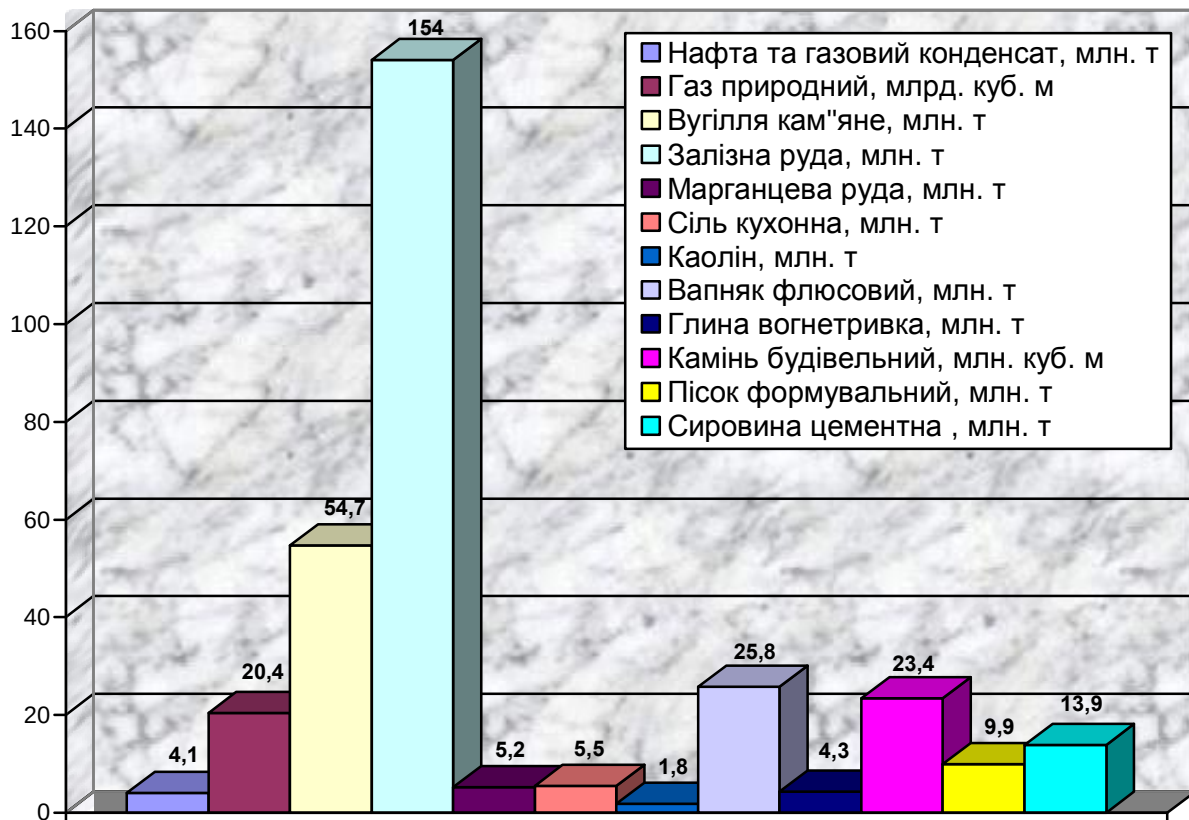

Рисунок 2.4.1. Видобуток основних видів мінеральної сировини у 2004 році

Однак Україна залишається значним експортером мінерально-сировинної продукції. На зовнішній ринок поставляється залізорудна сировина (у вигляді концентрату, агломерату та обкотишів), марганцеворудна, вогнетривка, флюсова. Значні обсяги експорту припадають також на титано-цирконієві концентрати та продукти їх переробки (титан, цирконій, пігментний двоокис титану), кам'яну сіль, будівельний камінь, декоративно-облицьовувальне каміння.

Більшість корисних копалин видобувається в Україні в межах кількох головних гірничопромислових регіонів – Донецького, Криворізько-Нікопольського, Прикарпатського. Інтенсивне використання ресурсів надр як в цих регіонах так і поза ними призводить до поступового виснаження найкращої частини запасів і ускладнення гірничотехнічних умов розробки родовищ.

У 2004 році позначалася подальша тенденція до поглиблення кар'єрних і шахтних розробок, зростання коефіцієнтів розкриття, об'ємів водовідливу тощо на залізорудних, марганцевих, флюсових та інших гірновидобувних

підприємствах. Складним залишився екологічний стан довкілля, значних змін зазнавало геологічне середовища, відбувалося прогресуюче накопичення відходів. Зокрема складні екологічні і пов'язані з ними технологічні проблеми призвели до припинення експлуатації шахт і критичного падіння обсягів видобутку калійних солей в Прикарпатті. Сільське господарство фактично залишилося без власного джерела добрив.

Втрати корисних копалин в надрах (табл. 2.4.1) стосовно основних їх видів як і видобуток характеризуються відносною стабільністю. Зокрема по вугіллю вони становлять 14-15%, на залізній руді біля 3%, по марганцевій (враховуючи шахтний видобуток) біля 10%. Екстремальними значеннями виділяється кам'яна сіль, що пов'язана із застосуванням камерного способу розробки та методів підземного вилуговування. На Закарпатті, де сіль видобувається шахтним способом витрати становлять 38,4%. Зменшення показників втрат по калійній солі пояснюється припиненням в останні роки шахтного видобутку і його обмеження відкритим, кар'єрним, де втрати незначні.

Підсумки ліцензійного регулювання використання надр (не дивлячись на те, що у 2004 році відбулася зміна порядку надання дозволів і певний час цей прогрес був загальмований), свідчать про підвищення підприємницької активності суб'єктів господарювання. Всього за 2004 рік було надано 579 ліцензій. З них 303 припадає на родовища корисних копалин місцевого значення-пісок, камінь, глину а також воду; 66 ліцензій є нафтогазовими. Також було видано біля 100 ліцензій на пошуки (розвідку) корисних копалин. Загальна кількість ліцензійних заявок перевищила дві тисячі.

Одночасно протягом 2004 року органами державного геологічного контролю здійснювались планові перевірки гірничовидобувних підприємств (всього 509), передусім стосовно виконання ними вимог норм природокористування та ліцензійних угод. За результатами перевірок анульовано понад 600 спеціальних дозволів і почата процедура анулювання ще щодо 30 таких дозволів. Виявлено також значні обсяги необґрунтовано заактованих робіт і на винуватих накладено фінансові стягнення.

Не дивлячись на ресурсні передумови – насамперед стосовно кам'яного вугілля, Україна не забезпечує себе такими паливно-енергетичними ресурсами як нафта, природний газ, окремі сорти коксівного вугілля. В цьому контексті важливим енергетичним ресурсам є **метан вугільних родовищ**. Він належить до супутніх вугіллю корисних копалин і міститься в ньому в кількості від 5 до 30 м³/т. Як вибухо- і викидонебезпечна речовина метан, з одного боку, перешкоджає видобутку вугілля, а з іншого – є цінною сировиною.

За прогностичними оцінками (зокрема, УкрНДІпроект) у вугільних відкладах України міститься від 20 до 30 трлн. м³ метану. В поточній практиці запаси метану обліковуються на діючих шахтах, на резервних, розвідувальних та перспективних ділянках, а також на закритих шахтах. Погашення запасів метану в процесі видобування вугілля складає біля 400 млн. м³ на рік (табл. 6.1). В цілому ж на вугільних шахтах Донбасу викиди метану в атмосферу складають біля 2 (за деякими оцінками – 2,5) млрд. м³. З цього об'єму біля 13% каптується системами дегазації шахт і лише 40% використовується (для опалення шахтних котелень тощо).

Викиди метану в атмосферу призводять не тільки до втрати енергетичних ресурсів але й до посилення парникового ефекту. (За цим ефектом 1 т метану прирівнюється до 21 т вугільного газу). Згідно з кадастром парникових газів в Україні за 2003 рік (за звітом УкрНД гідрометеорологічного інституту) виклади метану при видобутку вугілля за CO₂ – еквівалентом) становили 25,8 млн. т, або 5% всього національного обсягу викидів парникових газів. При розрахунку використовувалися такі середньозважені коефіцієнти викидів: для видобутку вугілля у шахтах – 25,3% м³/т, для видобутку відкриття способом – 1,4 м³/т, для переробки і транспортування шахтного вугілля – 2,4% м³/т.

Викиди метану мають місце також при видобутку природного газу (29,5 млн. т CO₂ – еквівалента або 5,6% національного обсягу), при розподілі газу (29,3 млн. т відповідно), при видобутку, транспортуванні і переробці нафти. Дуже значними є витоки метану при транзиті природного газу територією України (73,3 млн. т CO₂ – еквіваленту, тобто 13,6% загальнонаціональних).

Метану як альтернативному виду палива надається велика увага в рамках розробки “Національної енергетичної програми України”. у 2003-2004 роках за грантом Глобального екологічного фонду проводились роботи за проектом “Розробка метану вугільних родовищ в Україні”. В рамках розробленої в Україні державної програми “Метан вугільних родовищ” роботи з вивчення та видобутку метану планується зосередити на спеціальних полігонах.

На підприємствах Мінпаливенерго разом з Національною Академією наук України розпочаті роботи із здійснення пілотного проекту з розвідки та використання метану вугільних родовищ. Його здійснення планується на п'ятих полігонах: Красноармійському, Мар'ївському, Макіївському, Шахтарському та Краснодарському. Постановою Кабінету Міністрів України у червні 2004 року ДП “Центр альтернативних видів палива” доручено реалізацію пілотного проекту щодо розвідки видобування та використання метану вугільних родовищ і попередньої дегазації вугільних пластів в межах Мар'ївського полігону.

Реальних зрушень у збільшенні обсягів утилізації вугляного метану поки що небагато. До них можна віднести, зокрема, появу перших комерційних структур у цій сфері (ТОВ “НТК-Контакт”).

З ратифікацією **Київського протоколу** до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (4 лютого 2004 року) перед Україною відкриваються значні можливості – через механізм продажу квот парникових газів – по залученню іноземних інвестицій в економіку. Утилізація метану вугільних покладів є в цьому контекст одним з найбільш перспективних і пріоритетних для України напрямки. Ініціативні проекти з утилізації шахтного метану, що почали розроблятися на шахті ім. Скочинського та шахті ім. Засядка, засвідчують можливості формування привабливих для іноземних інвесторів пропозицій в цьому відношенні.

Підземні води. Станом на початок 2005 рік на Державному балансі запасів перебувало 386 родовищ прісних, 124 – мінеральних, два – термальних і одне промислових підземних вод. На протязі 2004 р. було додатково поставлено на балансовий облік 3 родовища прісних з затвердженими запасами 32,9 тис. м³/добу, 5 родовищ мінеральних вод з запасами 266 м³/добу (табл. 2.4.2).

Пісні підземні води. Оцінені прогнози ресурси підземних вод становлять в Україні 1689,2 тис. м³/добу., з них 57499,9 тис. м³/добу з мінералізацією до 1,5 г/дм³. Забезпеченість прогнозними ресурсами прісних підземних вод населення України знаходиться в межах 0,3-5,5, а в середньому – 1,3 тис. м³/добу на одну особу.

Для забезпечення населення екологічно чистою питною водою в Україні за попиту Державного бюджету за окремою програмою продовжувалися роботи з будівництва артезіанських свердловин. Зокрема у 2004 році завершено, будівництво 124 таких свердловин. Їх сумарний додатковий дебіт становить 29 тис. м³ на добу. Здійснювались прогнози і готувалась інформація про стан і режим підземних вод, що надавались державним адміністраціям, проектним інститутам, іншим установам.

Розподіл ресурсів підземних вод за площею вкрай нерівномірний, що зумовлено відмінністю геолого-структурних і фізико-географічних умов різних регіонів України. Основна частина ресурсів питних підземних вод зосереджена в північному та північно-західному регіонах держави в межах Дніпровського та Волино-Подільського артезіанських басейнів, які відзначаються сприятливими умовами формування ресурсів підземних вод. Ресурси Південного регіону обмежені, що зумовлено несприятливими гідрогеологічними умовами накопичення вод.

Розвіданість прогнозних ресурсів становить 26% (проти 25% у 1993 році), а обсяг експлуатаційних запасів – 15883,6 тис. м³/добу (проти 1572,5 тис. м³/добу у 1993 році). Найбільша кількість експлуатаційних запасів припадає на території з інтенсивно розвинутими промисловістю та сільським господарством, особливо на площі з невеликими ресурсами підземних вод та значною потребою в них. Це, головним чином, центральні та південно-східні області України, в межах яких розвіданість до 50% характерна для більшої частини їх територій.

Кількість підземних вод, що відбираються в різних областях країни, коливається в широких межах. Найвищий рівень освоєння ресурсів припадає на густонаселені площі зі значним господарським потенціалом.

Видобуток експлуатаційних запасів регресує і змінився від 5329,0 у 1993 році до 3224,69 у 2003 році і 3073,21 тис. м³/добу у 2004 році (рис. 2.4.2). Тенденція до постійного зменшення видобутку підземних вод в останнє десятиліття зумовлена економічним станом держави: зменшенням кількості об'єктів-споживачів.

Таблиця 2.4.2

Стан запасів і використання підземних вод в Україні за 2004 рік*

Назва регіону, області	Прісні підземні води, тис. м ³ /добу				Мінеральні підземні води**, м ³ /добу		
	Прогнозні запаси	Кількість ділянок	Запаси за кат. А+В+С ₁	Водовідбір	Кількість родовищ	Запаси за кат. А+В+С ₁	Водовідбір
Автономна Республіка Крим	1300,8	77	1017,0	293,5	6	20827,5	275,5
Вінницька	885,5	45	137,7	14,0	4	3848,0	725,8
Волинська	2586,3	21	329,0	95,8	2	290,0	0,4
Дніпропетровська	1092,6	24	649,0	19,0	9	2030,4	769,9
Донецька	2464,0	100	995,8	219,3	12	3159,3	182,3
Житомирська	628,6	36	206,0	21,3	3	963,0	24,6
Закарпатська	1081,6	15	339,3	44,8	16	4568,4	412,7
Запорізька	1550,7	32	294,1	60,5	5	5111,0	218,0
Івано-Франківська	754,4	22	271,3	7,0	2	104,0	8,8
Київська	4215,3	94	1668,3	353,8	4	2331,6	22,2
Кіровоградська	404,6	38	225,7	15,6	2	433,0	43,3
Луганська	4790,0	72	1790,5	564,7	6	2525,2	30,2
Львівська	3644,1	61	1239,0	420,2	7	1513,6	182,2
Миколаївська	441,6	11	79,3	9,6	4	1577,0	7,3
Одеська	736,7	35	405,0	39,4	6	6702,0	48,4
Полтавська	4288,9	46	805,4	143,2	7	3377,0	319,6
Рівненська	3602,5	34	425,6	83,1	4	1509,0	33,5
Сумська	3432,2	29	577,8	92,5	-	-	-
Тернопільська	2606,0	17	287,8	77,6	2	440,0	28,1
Харківська	4109,8	37	962,1	78,5	1	1065,0	700,5
Херсонська	4970,8	31	785,6	149,1	2	388,0	-
Хмельницька	1963,7	45	425,9	119,9	8	2610,0	62,2
Черкаська	1806,5	37	287,4	15,3	4	913,0	2,7
Чернівецька	405,3	11	171,4	19,0	6	539,0	14,5
Чернігівська	8326,7	29	514,8	116,2	2	186,0	51,4
Усього по Україні	61689,2	999	14890,6	3073,2	124	67011,0	4163,9

* За даними Геоінформу.

** Без врахування столових вод. Кількість родовищ останніх - 28, запаси – 10819,4 м³/добу, водовідбір – 1440,0 м³/добу.

Скорочення водовідбору в цілому по Україні останнім часом привело до поліпшення гідродинамічного стану на деяких водозаборах (відновлення рівнів підземних вод, скорочення депресійних лійок у зоні впливу водозаборів, зменшення мінералізації).

Але та кількість стічних вод, твердих відходів, викидів в атмосферу, яка була накопичена в навколишньому природному середовищі за багато років, продовжує і надалі впливати на якісний стан підземних вод. Тому значного поліпшення гідрохімічного стану поки що не відбулося, оскільки процес відновлення хімічного складу підземних вод досить тривалий.

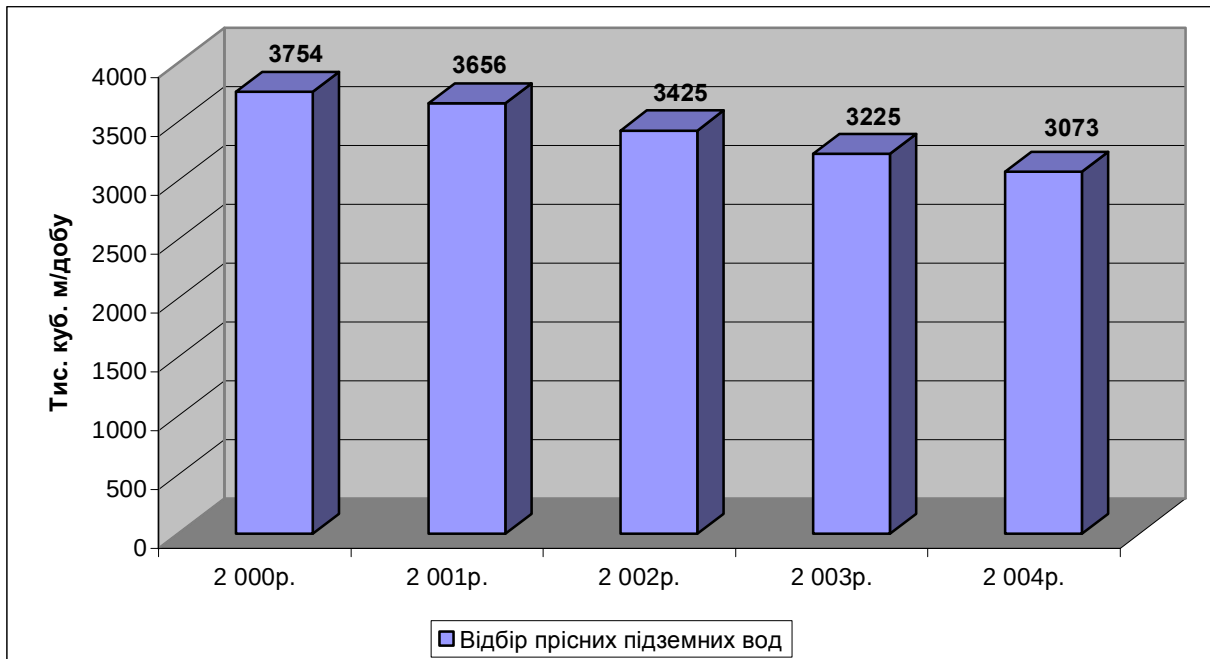

Рис. 2.4.2. Відбір прісних підземних вод в Україні

На цей час головними чинниками забруднення ґрунтових вод на більшій частині території України є комунальні стоки, стоки тваринницьких комплексів, мінеральні добрива, продукти сільгоспхімії, свинець, марганець, нафтопродукти. Забруднення міжпластових підземних вод носить локальний характер, залежить від техногенного навантаження на геологічне середовище та захищеності підземних вод. Забруднення напірних підземних вод відбувається переважно в зоні впливу поверхневого скиду дренажних вод при гірничодобувних роботах,

через неупорядкованих складів зберігання промислових відходів, мінеральних добрив та отрутохімікатів, тваринницьких комплексів, нафтопереробних заводів та інших локальних об'єктів, що впливають на стан підземних вод. Особливо це стосується основних експлуатаційних водоносних горизонтів, що використовуються для питного водопостачання.

Мінеральні води. Станом на початок 2005 року в Україні нараховувалось 152 розвіданих родовищ мінеральних вод із сумарною величиною затверджених запасів 77830,4 м³/добу. Ці родовища складаються з 214 ділянок, з яких експлуатується 131 або 61,2% розвіданих ділянок. В їх числі власне мінеральні води розвідані на 124 родовищах (182 ділянки) із загальною кількістю запасів 67011,0 м³/добу. З цієї кількості 110 ділянок експлуатується.

Природно-столові води розвідані на 28 родовищах (32 ділянки) із загальним обсягом запасів 10819,4 м³/добу. Розроблюється 21 ділянка в 14 областях України.

Із 182 ділянок усіх типів мінеральних вод 89 (49% від загальної кількості затверджених запасів) відносять до мінеральних вод без специфічних комплексів і властивостей. Ці води розвідані а запаси їх затверджені в 11 областях. На другому місці за кількістю ділянок із затвердженими запасами знаходяться мінеральні радонові води – 24 ділянки (13% від усіх ділянок). Родовища радонових вод розвідані у 9 областях. Крім того у 9 областях розвідані родовища бромних вод (20 ділянок), в 5-ти – сульфідних мінеральних вод (12 ділянок).

Серед розвіданих родовищ 11 ділянок у Львівській, Тернопільській та Хмельницькій областях належать до мінеральних вод, що містять підвищену кількість органічних речовин. Серед них загальновідома і унікальна мінеральна вода “Нафтуса”. Найбагатшими на різні типи мінеральних вод є Закарпатська область – 10-типів), Львівська, Донецька, Хмельницька та Запорізька – по 5, Дніпропетровська та Полтавська – 4 типи.

Окрім родовищ із затвердженими запасами, нараховується 84 родовища з попередньо оціненими запасами мінеральних вод майже всіх відомих в Україні типів із загальними запасами 71515 м³/добу.

Таким чином, Україна володіє різноманітною та значною кількістю запасів підземних мінеральних вод. На кожного мешканця України припадає понад 1 л мінеральних вод на добу лише затверджених запасів. Проте зі 182 розвіданих ділянок із затвердженими запасами 72 (39%) не експлуатуються. Існує реальна можливість збільшити експлуатацію підземних мінеральних вод принаймні на третину.

Сумарна по Україні величина водовідбору мінеральних вод на 110 ділянках, що експлуатуються, становить 4163,94 м³/добу або 4,64% від затверджених запасів; природно-столових вод – 1440 м³/добу або 6,96% від кількості затверджених запасів. Майже третину цієї кількості становить скид за рахунок природного розвантаження. Загальна сума водовідбору – 5603,95 м³/добу, відсоток використання – 4,96.

Термальні води. Труднощі з забезпеченням паливно-енергетичними ресурсами зумовлюють підвищений інтерес до нетрадиційних джерел енергії. Одним з них є термальні (теплоенергетичні) води. Вони перспективні для використання в теплофікації, бальнеології, а також як джерело промислово цінних компонентів.

В Україні детально розвідано два родовища, термальних вод – Берегівське в Закарпатській області та Новоселівське в Автономній Республіці Крим. Запаси термальних вод Берегівського родовища, затверджені в кількості 0,871 тис. м³/добу. Родовище експлуатується з 1973 року з метою оздоровлення (плавальний басейн).

В АР Крим Новоселівське родовище складається з 6 ділянок, в яких запаси термальних вод становлять 3,912 тис. м³/добу категорій В+С₁ та 4,5 тис. м³/добу категорії С₂.

Згідно з перспективною оцінкою експлуатаційних запасів термальних вод в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, на півдні Запорізької, Одеської, Миколаївської областей та АР Крим термальні води можуть бути певною альтернативою традиційним джерелом тепла. Якщо вони не зможуть в широких

масштабах замінити традиційні води енергії, то здатні вирішувати питання теплопостачання для конкретних локальних районів та об'єктів.

Промислові води (йод). Розвідане одне родовище промислових йодних вод у межах Генічеського району Херсонської області на Арабатській стрілці. При середньому вмісті 29,8 мг/дм³, запаси йоду на 25-річний термін експлуатації промислових вод становить 9125 т (36 т на рік). Родовище не розробляється. У невеликій кількості йодна вода використовується в лікувальних цілях.

Стан гірничовидобувних регіонів. В старих гірничопромислових регіонах (ГПР) України, таких як Донецький, Криворізький, Львівсько-Волинський, Прикарпатський, довготривала і масштабна гірничовидобувна діяльність призвела до порушення динаміки природних процесів, виникнення небезпечних техногенних явищ та до деградації навколишнього природного середовища в цілому. Основними факторами впливу на довкілля стали: багаточисленні гірничі виробітки, інтенсивна відкачка підземних вод, накопичення відходів, вибухові роботи, діяльність відповідних промислових об'єктів, просідання над виробітками земної поверхні. З початком реструктуризації гірничої промисловості та у зв'язку з масовим закриттям нерентабельних шахт та кар'єрів у зазначених регіонах під впливом гідрогеологічних, інженерно-геологічних та гідрохімічних чинників почала формуватися нова еколого-геологічна обстановка, що характеризується появою додаткових загроз та загостренням наявних. Відповідно виникла потреба в розробці адекватних заходів моніторингу та протидії.

Протягом 2004 року кількість видобувних підприємств, які ліквідуються, зростала, а проблеми природоохоронного напрямку, через недостатнє фінансування та масштабність закриття, накопичувались. З початку інтенсивного закриття (1996 р.) число таких підприємств перевищило 100, з них вуглевидобувних – понад 90. Вартість закриття кожного за відповідними проектами складає від 35 до 120 млн. грн. У 2004 році передані до закриття, зокрема, вуглевидобувні підприємства (шахтоуправління): “Зуєвське” (Донецька обл.), “Матроська” (Луганська обл.), “Надія” (Львівська обл.). Вартість їх ліквідації складає відповідно 35,6 млн. грн., 44,8 млн. грн. та 68,8 млн. грн.

Вартість природоохоронних заходів на цих об'єктах становить 10-30 % загальної суми і їх виконання не повністю забезпечено коштами Держбюджету.

Загальна спрямованість робіт з реабілітації територій гірничовидобувних регіонів визначена в Україні Концепцією поліпшення екологічного становища гірничовидобувних регіонів України, затвердженої Урядом у 1999 р. На її виконання (у відповідності із завданням Уряду) станом на початок 2004 року Мінприроди України (колишнє Мінекоресурсів) завершено розробку і подано на затвердження проект “Національної програми поліпшення екологічного стану вуглевидобувних регіонів України”.

До основних негативних впливів на довкілля, що загострились у 2004 році, відноситься: активізація процесів підтоплення будівель та споруд, заболочення ґрунтів, порушення природних умов транзиту і розвантаження підземних і поверхневих вод, забруднення атмосферного повітря, підвищення захворюваності населення.

Вирішення екологічних проблем у 2004 році було незадовільним у першу чергу через недостатнє фінансування природоохоронних заходів. Аудитори Рахункової палати України виявили, зокрема, що запроваджена у Мінпаливенерго України система надання та розподілу вугледобувним підприємствам коштів державної підтримки була недостатньо ефективною. Кабінетом Міністрів України і Мінпаливенерго не створено умов для виконання програми “Українське вугілля”.

Виходячи з аналізу даних ДП “Обласна дирекція “Донвуглереструктуризація” Мінпаливенерго України, фактично перераховані кошти становили менше 10 % від передбачених проектами. Відповідно вкрай недостатнім було фінансування вирішення проблем, пов'язаних із водовідливом, з гасінням та переформуванням териконів, ліквідацією ставків-відстійників. Фінансувалися переважно “інші” природоохоронно-реабілітаційні заходи, які включають проведення аналізів якості водних, земельних та інших ресурсів, посадку дерев тощо.

У зв'язку із загостренням проблеми підтоплення, особливо у Луганській області, та із затвердженням у 2002 р. Комплексної програми ліквідації підтоплення територій в містах і селищах України, посилились заходи по боротьбі з підтопленням територій.

Донецький ГПР. В результаті широкомасштабного ведення гірничодобувних робіт площі, підроблені гірничими виробками, складають на сьогоднішній день близько 8,2 % території Луганської і 7,8 % - Донецької областей. Породними відвалами у Донбасі зайнято близько 7200 га, накопичувачами відходів вуглезбагачення - 2400 га. На поточний період просіданнями денної поверхні над виробками в Донбасі охоплено 8000 км².

Протягом 2004 року екологічні проблеми Донецького регіону продовжували загострюватись. Особливо активізувався процес підтоплення житлових та промислових об'єктів. Процесами підтоплення та руйнуванням будівель охоплені цілі райони міст Донецька, Макіївки, Стаханова й ін.

Інтенсивне дренажування гірничих виробіток призвело до регіонального зниження рівня підземних вод на 20-40 м і більше, й, до утворення депресійних лійок глибиною до 300–400 м, протяжністю приблизно 10 км і площею в сотні км². Втрати запасів підземних вод з низькою мінералізацією (0,3-2,5 г/л) оцінюються в 6500 тис. м³/добу. В цілому порушення гідродинамічних умов під впливом гірничих виробок обумовило різке порушення природних умов живлення, транзиту та розвантаження підземних та поверхневих вод на площах в тис. км².

Значного поширення набуло забруднення підземних та поверхневих вод, ґрунтів, повітря. Сумарний скид забруднених шахтних вод з підвищеною мінералізацією, переважно 2,0-4,0 г/дм³, складає близько нині 756,7 млн.м³/рік (табл. 2.4.3). З цими водами виноситься щороку більше 2 млн. солей. Це негативно позначається на стані річок, особливо басейну ріки Сіверський Донець, який є регіональною дренажною Донбасу.

Таблиця 2.4.3

Характеристика вугледобувної діяльності у Донбасі* станом на початок 2004р.

Адміністративна область	Кількість вугільних шахт		Виробнича потужність, тис.т/рік	Загальна площа шахтних полів, тис.км ²	Скид шахтних вод, млн. м ³ /рік
	діючих	закритих з водовідливом			
Дніпропетровська	10	-	10333	0,55	45,12
Донецька	90	50	51585	2,87	405,82
Луганська	60	40	32460	2,37	305,22
Донбас загалом:	160	90	94378	5,79	756,16

* За даними ВАТ „ДОНДПРОШАХТ” та УкрДГРІ

Негативний вплив на довкілля в Донбасі здійснюють відвали пустих порід, які утворились в процесі експлуатації шахт. Їх загальна кількість становить на сьогоднішній день 1185. Діючих відвалів всього 381, у тому числі 186 відвалів горять; недіючих відвалів – 804, у тому числі 211 горять. Станом на 2004 р. у відвалах накопичено понад 1,3 млрд. т. пустих порід із щорічним поповненням біля 60 млн. т.

Озеленення териконів досить затратний природоохоронно-реабілітаційний захід і проводиться не на кожному вуглевидобувному підприємстві. Тому на даний час кількість озелених териконів досить незначна. На багатьох вуглевидобувних підприємствах (ш. “Червоний Профінтерн”, ш. “Червоний Жовтень” та ін.) породні відвали були отерасовані (рис. 2.4.3), але кошти на їх озеленення не виділяються.

Загострення екологічних проблем відбувається при закритті шахт. При виведенні із експлуатації вугільних шахт методом “мокрої” консервації цілі райони великих міст (Донецьк, Макіївка, Стаханов, Краснодон та ін.) й велика кількість окремих шахтних селищ через підйом рівня підземних вод зазнали підтоплення. На цих площах постраждали сотні будівель і споруд, вимокає рослинність.

Рис. 2.4.3. Отерасований терикон шахти “Червоний Профінтерн”

“Національна програма поліпшення екологічного стану вуглевидобувних регіонів України” ставить своєю метою покращення стану довкілля у вугледобувних регіонах шляхом впровадження комплексу заходів зі стабілізації їх гідрогеологічного режиму, реабілітації порушених і забруднених земель, створення на їх місці стійких еколого-безпечних систем, які б сприяли соціально-економічному відродженню та розвитку територій.

Загальні витрати на реалізацію Програми прогнозуються в обсязі 1,04703 млрд. грн. За регіональним розподілом найбільша частка витрат припадає на Донбас (86,8%), який характеризується критичним станом довкілля. За напрямками робіт найбільш високу питому вагу мають заходи з рекультивації порушених та забруднених територій, боротьба з підтопленням, вирішення проблеми мінералізованих вод та проблеми відходів. В її рамках передбачено здійснення в період до 2015 р. комплексу заходів з реабілітації з виділенням при цьому етапів стабілізації на покращення ситуації. Відповідно передбачено економічний механізм реалізації.

У 2004 році програма не вийшла із стадії розгляду та затвердження. Відповідні заходи здійснювались в рамках діючої програми реструктуризації

вуглевидобувної промисловості, але їх фінансування було недостатнє. На сьогоднішній день проведення природоохоронних заходів у регіонах ліквідації шахт фінансується недостатньою мірою, або й взагалі не фінансується. Наприклад, за даними ДП “Обласна дирекція “Донвуглереструктуризація”, по шахтах Советської дирекції ліквідації шахт: “Красногвардійська”, № 10 “Бис” та шахта ім. Поченкова з початку їх ліквідації фактично перераховано на здійснення природоохоронно-реабілітаційних заходів відповідно 415,7 тис. грн., що складає 3,4 % від суми, передбаченої проектом, 400,3 тис. грн. (14,5 %) і 3,8 тис. грн. (1,26 %).

Криворізький ГПР. В Криворізькому ГПР екстенсивна експлуатація родовищ залізних руд обумовила катастрофічні порушення еколого-економічного стану: вилучені та забруднені значні площі орних земель, створені техногенні рельєфно-ландшафтні комплекси, забруднені поверхневі водотоки і підземні води. Видобуток залізної руди проводився на 10 кар’єрах глибиною від 100 до 300 м і більше й 23 шахтах з максимальною глибиною до 1400 м. Наслідком ведення гірничовидобувних робіт стало вилучення 700 км² доброякісних родючих земель, в т.ч. під відвали – майже 70 км².

В регіоні гірничими роботами здреновано гірський масив довжиною 60 км, шириною 6 км і глибиною до 1,25 км, що становить більше 200 км³. Це призвело до формування депресійної лійки. Ведення гірничих робіт обумовило дренавання річкової води р. Інгулець, р. Саксагань та їх приток.

Скид шахтних вод в р. Інгулець в об’ємі 0,4 м³/с з мінералізацією біля 15,0 г/дм³ і солевиносом біля 6,0 кг/с обумовив різке підвищення мінералізації річкових вод (до 8,0-10,0 г/дм³ в меженні періоди), що практично подавило чи пригнітило біологічне життя у річці.

Наявність слабкопроникних покривних порід та розміщення у регіоні значної кількості шламосховищ загальною площею 71,0 км², де накопичено 1,4 км³ відходів, зумовили підтоплення земель на площі до 500 км² із суттєвим ускладненням стану промислових, житлових агломерацій й ін.

Більш як 10 тисяч га площі займають кар'єри та відвали, в яких накопичено понад 3,5 млрд. кубометрів пустих порід, майже 3 млрд. тонн відходів збагачення складовано у вигляді пульпи у так званих хвостосховищах. Під м. Кривий Ріг утворено до 57 млн. кубометрів порожнин, значні площі міської території займають зони обвалів та зсувів гірських порід.

Запилення і загазованість повітряного басейну призводить до попадання в природну сферу життя людини (у води, ґрунти, повітря) шкідливих хімічних сполук важких металів, сірки, азоту, вуглецю, оксидів заліза, кремнію та ін.

Львівсько-Волинський ГПР. Основними екологічними проблемами Львівсько-Волинського гірничопромислового регіону є: просадки території; зміни геохімічних полів та забруднення ґрунтів; забруднення підземних, а також поверхневих вод і повітря, що призводить до виникнення специфічних захворювань. Під териконами, яких тут налічується 20, зайнята площа 1400 га якісних родючих земель.

Обрушення гірничого масиву над очисними виробками обумовило просідання денної поверхні на площі більше 50,0 км², на якій спостерігаються інтенсивні процеси затоплення, підтоплення та заболочування, якими охоплено декілька шахтних селищ і м. Червоноград.

Скид шахтних вод із загальним солевиносом 1,8 кг/с став основною причиною забруднення та підвищення мінералізації річок: Західного Бугу, Рати, Солокії.

У підземних водах Червоноградського гірничопромислового регіону відмічається низький вміст кальцію та дуже високий - калію, хлору, а також підвищений вміст стронцію. В цьому регіоні зафіксовано захворювання дітей на гіпоплазію зубів.

Прикарпатський ГПР. У Прикарпатському регіоні неякісно ліквідовані, а здебільшого неліквідовані свердловини, шурфи та колодязі на старих нафтових промислах Прикарпаття стають додатковими шляхами вертикальної міграції вуглеводнів, які створюють у поверхневих четвертинних відкладах вибухо- і пожежонебезпечні ситуації та забруднюють ґрунти і підземні води.

Видобутком сірки, калійних солей та деяких інших корисних копалин у Прикарпатському ГПР обумовлені карстові, суфозійні, провальні, просадочні, зсувні геологічні процеси.

Таким чином, внаслідок гірничовидобувної діяльності в Україні особливо постраждали ті гірничопромислові регіони, де видобуток корисних копалин проводився на протязі тривалого часу.

Головним завданням реабілітації територій гірничовидобувних регіонів є повернення раніше порушених територій у стан, який би гарантував безпеку життєдіяльності. Проведення екологічної реабілітації – процес тривалий і капіталоемний. За попередньою оцінкою українських учених, тривалість реабілітації територій Донецького вуглевидобувного регіону та Криворізького залізрудного з критичним станом довкілля становитиме понад 30 років; Передкарпатського (регіону видобутку нафти, газу, сірки, солі), Львівсько-Волинського вуглевидобувного регіонів із суттєво погіршеним станом довкілля - ~ 15–17. Але через недосконалість нормативно-правового забезпечення, економічного механізму фінансування природоохоронно-реабілітаційних заходів та нестачі коштів передбачувані періоди екологічної реабілітації гірничовидобувних регіонів можуть значно зменшитися у часі.

Розробка та введення в дію програм, направлених на забезпечення екологічної безпеки у гірничовидобувних регіонах дасть можливість обмежити подальші негативні зміни навколишнього природного середовища, досягнення стабілізації стану довкілля та формування умов щодо переходу на сталий розвиток у майбутньому.

Управління і нормативно-правове регулювання. У 2004 році функції спеціально-уповноваженого центрального органу виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр виконував Державний комітет природних ресурсів України, створений указом Президента України у вересні 2003 року в рамках реорганізації Міністерства екології та природних ресурсів. Йому ж були передані повноваження з управління державними корпоративними правами НАК “Надра України”.

Ринок послуг геологорозвідувальної галузі в Україні ще не склався. Тому в системі управління продовжував діяти порядок за яким формувалося і виконувалося державне замовлення на приріст запасів основних видів корисних копалин. В цих же рамках протягом 2004 року забезпечувалась проведення регіональних зйомочних, геофізичних, інженерно-геологічних та еколого-геологічних досліджень. Останні виконувались за окремою бюджетною програмою.

Фінансування зазначених робіт і заходів здійснювалося із спеціального та із загального фонду Державного бюджету. З метою забезпечення сталого фінансування галузі Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2004 рік” (червень, 2004 р.) було відновлено формування спеціального фонду Державного бюджету на розвиток мінерально-сировинної бази. В нього спрямовувалось 74,55% збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок Державного бюджету.

Ураховуючи перевиконання надходжень до спеціального фонду бюджету роботи за програмою “Розвиток мінерально-сировинної бази, в тому числі буріння артезіанських свердловин” профінансовано на суму 313,7 млн. грн. (проти запланованого обсягу 298,2 млн. грн. Роботи за бюджетною програмою “Геолого-екологічні дослідження та заходи” профінансовано на суму 4,78 млн. грн. За рахунок збору за геологорозвідувальні роботи бюджет України отримав 424 млн. грн. (проти 352,4 млн. грн. у 2003 році). Значний обсяг геологорозвідувальних робіт на нафту і природний газ (за попередніми даними на 800 млн. грн.) здійснювала також НАК “Нафтогаз України”.

У 2004 році значно зросли надходження коштів в загальний фонд Державного бюджету від платежів (зборів) за користування надрами для видобування корисних копалин. Цьому сприяв перегляд нормативної бази платежів і їх затвердження Законом України “Про Державний бюджет України на 2004 рік” (додаток 9 до нього). Загалом обсяг зборів досяг 235 млн. грн. проти рівня 60-70 млн. грн. в попередні роки. Невирішеною залишається проблема

диференціації платежів за геологічними особливостями і гірничотехнічними умовами розробки родовищ.

Стосовно платежів за користування надрами недостатньо обґрунтованим було надання певних пільг. Так статтею 35 Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2004 рік” звільнення від плати за користування надрами поширено на всі об’єкти підземного видобування залізних руд. Попереднім порядком, що діяв з 1997 року, таке звільнення стосувалося лише Криворізького басейну (зважаючи на виключно складній гірничотехнічні умови видобувних робіт).

Законом України “Про особливості приватизації підприємств Державної акціонерної компанії “Укррудпром” (квітень, 2004 рік) зазначені підприємства звільнені від платежів за користування надрами під зобов’язання спрямувати їх на роботи з гідрозахисту в межах рудних полів. Однак зазначені роботи гірничовидобувні підприємства повинні виконувати незалежно від сплати зборів за користування надрами для видобування корисних копалин.

До найважливіших підсумків року відносяться прийняття Верховною Радою України у березні Закону України “Про рентні платежі за норму, природний газ і газовий конденсат”. Ним визначається розмір та порядок сплати рентних платежів і на відміну від попередньої практики, передбачається їх диференціація залежно від умов розробки конкретних родовищ (глибини, дебіту) та цінових факторів.

У 2004 роки в Україні почато розробку і впровадження аукціонного порядку надання спеціальних дозволів (ліцензій) на право користування надрами. В травні 2004 року постановою Кабінету Міністрів України затверджено Порядок проведення таких аукціонів, яким передбачено встановлення аукціонної (початкової) ціни продажу дозволів. В серпні постановою Кабінету Міністрів України затверджено “Методику визначення вартості запасів і ресурсів корисних копалин....”, як основи для встановлення початкової ціни ліцензії, а в жовтні затверджено “Методику визначення початкової ціни продажу на аукціоні спеціального дозволу (ліцензії) на право користування надрами”.

У комітетах Верховної Ради України у 2004 році продовжувався розгляд і доопрацювання проекту Закону України. Про Загальнодержавну програму розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2010 року” (схваленого у 2003 році постановою Верховної Ради України у першому питанні), а також доопрацювання і поновлення розгляду нової редакції Кодексу України про надра.

Стан дотримання законодавства про надра. За результатами перевірок дотримання законодавства з питань надрокористування, що здійснюваних прокуратурою та природоохоронними органами протягом 2004 року, фіксувались багатонаселені випадки самовільного несанкціонованого використання надр і інші порушення законодавства у цій сфері. Частина суб’єктів підприємницької діяльності, насамперед тих, що видобивають місцеві види корисних копалин – будівельний камінь, пісок, глини і суглинки, пиляний камінь тощо, працюють без відповідних дозволів (ліцензій). Ряд випадків стосується також вугілля, нафти, бурштину.

Такий тіньовий “видобуток корисних копалин є не тільки незаконним отриманням прибутку але й супроводжується екологічними втратами, нераціональним землекористуванням, утворенням бедлендів тощо. До цього додається ухилення від сплати гірничих платежів та приховування фактичної кількості видобутої і реалізованої продукції.

Зазначені явища зафіксовано в Полтавській, Сумській, Івано-Франківській, Житомирській, Чернівецькій, Рівненській, Київській, Одеські та деяких інших областях. Зокрема в Полтавській і Сумській областях за результатами перевірки стану виконання Указу Президента України від 6 червня 2003 року “Про невідкладні заходи щодо підвищення ефективності надрокористування в Україні” виявлені численні факти несанкціонованої розробки родовищ нафти, у тому числі на самовільно зайнятих ділянках, викрадання нафти і газу, незаконної їх переробки. Збитки держави оцінюються в десятки мільйонів гривень.

З порушенням законодавства на безконкурсній основі у 2004 році надавалися ліцензії на користування нафто- та газопродуктивними ділянками надр.

Специфікою вуглевидобувних регіонів (Донецька і Луганська області), де вугільні пласти виходять на денну поверхню, стали сотні “копанок”, де з порушенням як правових норм, так і гірничотехнічних умов безпеки ведеться кустарний видобуток вугілля.

На врегулювання питань несанкціонованого видобутку корисних копалин і його недопущення були спрямовані доручення Президента України (від 16 лютого 2004 року) та Уряду (від 20 березня 2004 року). 17 червня 2004 року прийнято спеціальний Указ Президента України “Про заходи щодо забезпечення додержанням законодавства у сфері надрокористування”, спрямований на посилення контролю при користуванні нафтогазоносними надрами, запровадження обліку свердловин, посилення боротьби із зловживаннями, з додержанням при цьому як цього інтересів держави, так і надрокористувачів. З боку Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки та Державної податкової адміністрації було здійснено комплекс заходів із протидії зазначеним зловживанням, компенсації завданої шкоди та стягнення заборгованості.

2.5. Рослинний світ, ліси.

За даними державного обліку лісів площа земель лісового фонду в Україні становить 10,8 млн. га, з яких 9,5 млн. га вкриті лісовою рослинністю. Лісистість (частка вкритих лісовою рослинністю земель у загальній площі території країни) становить 15,6 % і є нижчою, ніж в багатьох країнах Європи. До того ж, цей показник значно коливається в регіональному розрізі.

Для ведення лісового господарства землі лісового фонду надані в постійне користування: Державному комітету лісового господарства – 68,3 %; Міністерству аграрної політики – 24,0; Міністерству оборони – 2,2; Міністерству з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків

чорнобильської катастрофи – 1,6; Міністерству охорони навколишнього природного середовища – 0,8 та іншим лісокористувачам – 3,1 %.

Загальний запас деревини в лісах України – 1736,0 млн. м³, середній запас в розрахунку на 1 га вкритих лісовою рослинністю земель – 185 м³, а на 1 га стиглих і перестійних насаджень – 237 м³. Середній приріст в розрахунку на 1 га вкритих лісовою рослинністю земель складає 3,8 м³, а загальний середньорічний приріст деревини (зміна запасу) – 37 млн. м³.

Хвойні насадження займають 42,2 %, твердолистяні – 43,3, м'яколистяні – 13,6, інші деревні породи – 0,5, чагарники – 0,4 % від вкритих лісовою рослинністю земель. За площею лісів, лісистістю території та запасами деревини Україну цілком обґрунтовано відносять до лісодефіцитних країн.

Згідно даних останнього державного обліку лісу молодняки займають 31 %, середньовікові – 45, досягаючі – 13, стиглі та перестійні – 11 % загальної площі лісових насаджень. За народногосподарським значенням ліси України поділені на дві групи. Ліси першої групи становлять 55,8 % від загальної площі земель лісового фонду, відповідно другої (експлуатаційні) – 44,2 %. В структурі лісів першої групи переважають: ліси, що виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції, ліси зелених зон навколо населених пунктів і промислових підприємств тощо.

В 2004 р. обсяги заготівель ліквідної деревини становили 15,4 млн. м³, з яких рубками головного користування – 6,9, рубками пов'язаними з веденням лісового господарства – 8,5 млн. м³. Інтенсивність лісокористування (відсоток використання річного приросту) є низькою і становить приблизно 42 %. Також низьким є відсоток використання запасу деревостанів, в рік вирубується тільки 0,7 %.

Обсяги лісовідновлення в 2004 р., як і в попередні роки, визначалися переважно розмірами розрахункової лісосіки. Відновлення лісу у звітному році проведено на площі 42,6 тис. га, в тому числі шляхом створення лісових культур – 40,7 та 11,3 тис. га шляхом природного відновлення. Роботи з лісорозведення проведено на площі 3,6 тис. га, а з створення полезахисних лісових смуг на 87 га.

Недостатніми також є обсяги робіт по створенню плантаційних лісових культур і були проведені лише на площі 132 га.

У 2004 році переведено у вкриті лісовою рослинністю землі – 32,3 тис. га лісових культур та 7,7 тис. га – ділянок з їх природнім поновленням. Крім того передано в експлуатацію землекористувачам – 3,1 тис. га захисних насаджень та 164 га полезахисних лісових смуг.

В останні роки складною залишається проблема захисту лісових насаджень від масштабних наслідків антропогенного (в тому числі техногенного) тиску, який спричиняє загальне погіршення екологічної ситуації в Україні, зокрема стану лісових насаджень. Наслідком цього є значне зниження їхньої природної стійкості, яке викликає необхідність щорічного проведення широкомасштабних лісозахисних заходів з метою збереження лісів, ліквідації наслідків та профілактики виникнення і поширення таких явищ в майбутніх періодах. Основними причинами загибелі лісових насаджень, запобіганню яких слід приділити особливу увагу, залишалися лісові пожежі, пошкодження ентомологічними шкідниками, вплив несприятливих погодних умов.

Загальна площа осередків шкідників і хвороб на кінець 2004 року становила 753,2 тис. га. Захист лісових насаджень проведений на площі 250,3 тис. га, в тому числі біологічними препаратами – 162,2. В результаті проведених заходів боротьби ліквідовано осередки шкідників та хвороб лісу на площі 141,2 тис. га. В аналізованому році відбулася загибель лісових насаджень на площі 9418 га, в тому числі: пошкоджень шкідливими комахами – 598; пошкоджень дикими тваринами – 125; хвороб лісу – 3 420; антропогенних факторів – 65; несприятливих погодних умов – 4 152; лісових пожеж – 1050 га. Загибелі лісових насаджень по статті “від промислових викидів” не зафіксовано, як і в попередньому році, хоча можна опосередковано передбачити такий вплив на показники загибелі за іншими вищеназваними статтями.

Критична ситуація склалася в Українських Карпатах у зв’язку з масовим усиханням насаджень ялини. На жаль, цей негативний процес поступово наростає, охоплюючи все більшу територію та поширюючись практично на всі вікові групи.

Однією з основних причин цього явища виступає той факт, що похідні деревостани цієї породи займають 135 тис. га (30 % всієї площі ялинових насаджень), що не відповідає корінному типу лісорослинних умов регіону.

Площа лісових земель, пройдених пожежами в 2004 році, становила 595 га, в тому числі найбільше в Чернігівській – 93; Волинській – 73; Київській – 70; Житомирській – 56; Херсонській – 43; Луганській – 31; Автономній Республіці Крим – 34; в лісах зеленої зони міста Києва – 33 га. Особливе занепокоєння викликають верхові пожежі, якими було пройдено 37 га, в тому числі найбільше в Херсонській – 19; Луганській – 6; Волинській – 4 га лісових земель. В результаті лісовими пожежами заподіяні збитки лісовому господарству на загальну суму понад 428 тис. грн. в діючих цінах відповідного року, в тому числі найбільші в Луганській – 62; Волинській – 56; Закарпатській – 39; Київській – 36; Херсонській – 34 тис. грн., а також у лісах, підпорядкованих Київській міській державній адміністрації – 15 тис. грн.

Переважна більшість випадків пожеж (96 %) виникла з вини населення, організацій та підприємств; близько 3 % – внаслідок сільськогосподарських палів. Це свідчить про досить низький рівень екологічної освіти та свідомості громадян. Виходячи з викладеного, виникає необхідність подальшого удосконалення методів виявлення лісових пожеж та боротьби з ними. Слід поліпшити систему протипожежної агітації і пропаганди, особливо в районах масового відвідування лісів відпочиваючими і туристами.

Особливостями лісового господарства України, які відрізняють його від інших Європейських країн є:

- зростання лісів у чотирьох природно-кліматичних зонах, що мають різкі відмінності щодо лісорослинних умов. Це Полісся, Лісостеп, Степ та Українські Карпати;
- досить низький середній рівень лісистості території країни (15,6 %);
- висока частка лісів (до 50 %) з обмеженим режимом використання, в яких заборонені рубки головного користування;

- високий відсоток заповідних лісів (12,9 %), який має стійку тенденцію до зростання;
- закріплення лісового фонду за значною кількістю постійних лісокористувачів;
- переважно екологічне значення лісів.

Зазначені особливості визначають основні тенденції розвитку лісового господарства, характерні ознаки відтворення лісових ресурсів, їх охорони і використання. Порівняння даних останнього (на 01.01.96 р.) та попереднього (на 01.01.88 р.) державного обліку лісів за такими показниками як лісистість території, співвідношення вікових груп лісових насаджень, розподіл за основними групами порід в цілому свідчить про певне покращення стану лісів України. Зокрема, лісистість зросла з 14,2 до 15,6 %, проте для забезпечення екологічних стандартів території країни її потрібно довести до рівня 20–22 %, в першу чергу за рахунок заліснення неугідь та непридатних для сільськогосподарського користування земель південно-східних та центральних регіонів.

Покращилася і вікова структура лісів. Частка стиглих деревостанів у загальній площі вкритих лісовою рослинністю за вказаний період зросла з 6 до 11 %, хоча досягнення оптимального значення – 18–20 % – справа досить далекої перспективи. Причиною нерівномірного вікового розподілу були надмірні обсяги рубок в минулому та великі площі наступних лісопосадок. Наявність значної кількості молодняків і середньовікових насаджень в загальній структурі лісу є свідченням потенційних можливостей збільшення в перспективі обсягів лісокористування.

Позитивною динамікою відзначається накопичення запасів деревостанів з 1,4 млрд. м³ в 1990 р. до 1,8 млрд. м³ в 2004 році та збільшення середнього запасу насаджень на 1 га, відповідно – з 152 до 186 м³. Запас на 1 га стиглих і пристигаючих дещо зменшився – з 244 м³ в 1990 р. до 237 м³ в 2004 р., що є наслідком перерозподілу породно-вікового складу насаджень в процесі трансформації лісового фонду. Негативною тенденцією є невирішеність питання

відомчого розподілу лісового фонду, зокрема, юридично–правова невизначеність частини лісового фонду, підпорядкованої Мінагрополітики України.

Позитивні тенденції намітилися щодо збільшення обсягів заготівлі ліквідної деревини. Після багатьох років спаду обсягів деревообробного і меблевого виробництва та низької платоспроможності вітчизняних споживачів, обсяги заготівель ліквідної деревини постійно зменшувалися і лише в 2004 р. вони перевищили рівень 1990 р. Позитивними тенденціями характеризується і сама структура заготівель: обсяги рубок головного користування збільшилися з 6 млн. м³ в 1990 р. до 7 млн. м³ в 2004 р. Враховуючи збільшення площі стиглих і перестійних насаджень, у лісах України в найближчі роки об'єктивним є збільшення норми заготівлі деревини. За розрахунками наукових та проектних організацій розмір розрахункової лісосіки (рубки головного користування) на період до 2010 року може бути збільшено на 10–15 %.

Негативні тенденції спостерігаються у лісовирощуванні, його обсяги з року в рік постійно знижуються. Зокрема, створення захисних насаджень у 1990 р. складало 17,0 тис. га ; в 2002 – 5,0; в 2003 – 3,8; в 2004 р. – 3,6 тис. га. Тобто вони є недостатніми для стабілізації і покращення умов навколишнього природного середовища. Надто інтенсивно відбувається скорочення обсягів створення полезахисних лісових смуг – з 4,5 тис. га в 1990 р. до 0,3 тис. га в 2000 р. та 87 га в 2004 р. (при завданні на період з початку року 793 га).

Серед позитивних тенденцій у лісовирощуванні слід відзначити започаткування в 2000 р. процесу створення штучних лісових насаджень плантаційного типу зі скороченим оборотом рубки. У 2004 р. їх було створено на площі 132 га (2003 р. – 215 га), в тому числі найбільше у Тернопільській, Чернігівській, Львівській областях. Втім, плантаційне лісовирощування в сфері лісового господарства недооцінюється.

Основними причинами недостатніх обсягів лісовідновлення в цілому протягом останніх років слід вважати недостатнє бюджетне фінансування, відсутність альтернативних джерел одержання коштів для проведення цих робіт, невизначеність правового статусу земель, необхідних для заліснення.

Основними завданнями лісового господарства України, особливо з огляду на перспективу слід вважати такі:

- забезпечення розширеного відтворення лісів як основи підвищення лісистості території та наросування лісоресурсного потенціалу;
- збереження біологічного різноманіття лісових екосистем;
- підвищення біологічної стійкості лісових екосистем до негативних факторів середовища; – зміни клімату, зростаючого антропогенного навантаження на ліси, поширення хвороб і шкідників лісу, лісових пожеж,
- національне невиснажливе лісокористування з метою задоволення потреб внутрішнього ринку країни в деревині.

Вказані напрями узгоджуються із загальноєвропейськими. Практична їх реалізація потребує, перш за все, створення нових лісових насаджень в обсягах, що значно перевищують площі вирубок та земельних ділянок, які щорічно переходять у лісокультурний фонд. Вирішення цього питання можливо за рахунок створення захисних лісових насаджень за межами існуючого лісового фонду, тобто на невіддях та низькопродуктивних землях сільськогосподарського призначення. Важливим є відродження практики посадки полезахисних лісових смуг, яка практично зводиться нанівець в результаті негативного впливу окремих факторів широкомасштабної аграрної реформи, стратегія проведення якої не завжди відповідає реальному стану навколишнього природного середовища, особливо в регіональному плані. Перспективним є також вирощування лісових насаджень плантаційного типу цільового призначення на баланси, рудниковий стояк та енергетичну сировину для опалення.

Таким чином, невідкладного вирішення потребує проблема розробки чіткого механізму відповідальності суб'єктів господарської діяльності, органів центральної і регіональної виконавчої влади та місцевого самоврядування за конкретне виконання зазначених напрямів наросування показників лісоресурсної сфери. Питання цільового фінансування мають вирішуватись на міжгалузевому рівні з метою знаходження альтернативних джерел на базі державних гарантій

щодо подальшого володіння, користування і розпорядження кінцевою продукцією лісовирощування і лісорозведення.

В контексті вирішення зазначених проблем необхідними є планомірні зміни в територіальному розміщенні лісових ресурсів відповідно до вимог забезпечення сталого розвитку, раціонального лісокористування та охорони довкілля. Реальним шляхом вирішення зазначених проблем може бути поступове пом'якшення ситуації у найбільш лісодефіцитних (степових) областях, де лісові насадження виконують важливі захисні функції. Актуальною є ця проблема і для решти природних зон (Лісостеп, Полісся і, в певному сенсі, Карпати). Збільшення площі лісів в Україні потребує невідкладного вирішення, тому пріоритетним напрямом розвитку лісового господарства є розширення відтворення лісових ресурсів та інтенсифікація лісовирощування.

Невідкладного вирішення потребує проблема фінансування галузі, яке в даний час є в основному бюджетним. Надіятися, що в умовах ринкової економіки лісове господарство може успішно функціонувати за рахунок державного бюджету є утопією. Бюджетна форма фінансування галузі може існувати лише в тих регіонах де ліси виконують екологічні функції, в регіонах лісосировинного спрямування лісове господарство повинно функціонувати на принципах самофінансування виходячи з самоокупності продукції. Це відповідно вимагатиме перехід від затратного методу оцінки лісових ресурсів до рентного, відповідно рента, яка сьогодні привласнюється приватними суб'єктами господарювання, належатиме народу України .

Удосконалення лісового законодавства, формування різних форм власності на ліси та організація багатуукладної системи господарювання, перехід на рентну оцінку лісових ресурсів призведе до створення в інтересах держави і народу умов більш ефективного регулювання процесами використання і відтворення лісових ресурсів.

Ведення мисливського господарства. Площа мисливських угідь, закріплених за різними користувачами, на кінець 2004 р. становила в Україні 47,2 млн. га. Значно зросла кількість мисливських господарств – із 719 одиниць у

1995 р. до 954 – у 2004 р. Також зросла кількість працівників, відповідно, із 4,4 тис. чол. у 1995 р. до 5,8 – у 2004 р.

Загальні витрати на ведення мисливського господарства загалом по Україні в 2004 р. становили 44,5 млн. грн., тобто 0,94 грн. на 1 га закріплених угідь, з них 17,6 млн. грн. (0,37 грн. на 1 га) – витрати на відтворення диких тварин та проведення біотехнічних заходів, 938 тис. грн. (0,02 грн. на 1 га) – на штучне розведення мисливських звірів і птахів для подальшого розселення. Вказані суми слід визнати вкрай недостатніми.

Однією з найбільших проблем раціонального ведення мисливського господарства в Україні залишається зростання обсягів незаконного добування диких тварин (браконьєрство). Причиною цього, з одного боку, є низький життєвий рівень переважної більшості населення країни, особливо сільського, яке проживає у безпосередній близькості до мисливських угідь. З іншого боку це – низький рівень матеріально-технічного і фінансового забезпечення державних природоохоронних органів та незацікавленість громадських організацій в охороні державного мисливського фонду.

Наслідком незаконного добування та природних процесів життєдіяльності хижаків стало зменшення загальної чисельності диких тварин (за біологічними групами): копитних – з 271 826 голів у 1991 р. до 187 630 голів у 2004 р.; хутрових звірів – з 2 194,9 тис. голів у 1991 р. до 2 335,0 тис. голів у 2004 р. Винятком стало досить суттєве зростання кількості пернатої дичини: з 5 112,6 тис. голів у 1991 р. до 9 201,7 тис. голів (в цьому проміжку – у 1995 р. – був зафіксований сплеск їх чисельності – 11 794,6 тис. голів). Це свідчить про нестабільний характер їх розмноження, пов'язаний із кліматичними умовами конкретного року і можливими загрозами масштабних епізоотій. Зокрема, в перспективі можливою є загроза поширення пташиного грипу, який почав розповсюджуватись із Азії в напрямку країн європейського регіону, на представників пернатої мисливської фауни. Така ситуація у зв'язку із малоконтрольованим добуванням дикої птиці (браконьєрством) може в перспективі стати загрозливою для населення, що

потребує суттєвого покращення охорони мисливських угідь, зокрема, посилення норм та правил відстрілу, видачі дозволів і ліцензій тощо.

Рослинний світ. У зв'язку з невиснажливим, безперервним лісокористуванням зростає значення не тільки деревної сировини, але й недеревних ресурсів лісу, що становить резерв для збільшення продовольчого фонду країни та забезпечення населення цінними продуктами харчування. Особлива роль належить таким недеревним ресурсам як живиця, березовий сік, насіння, гриби, плоди, ягоди і лікарські рослини.

За останні 10 років запаси дикорослих ягід зменшились на третину, порівняно з 1980-ми роками – наполовину, а з 1960-ми – у 2,5 рази. Це пов'язано із зменшенням кількості та площі зрубів лісів, розкиданістю ділянок, збільшенням площ освоєних земель, зростанням рекреаційного навантаження, невпорядкованістю сировинної бази, зменшенням урожайності через зміни кліматичних умов та погіршення екологічної обстановки.

Нині ягідники поширені в Карпатському регіоні на території майже 14 тис. га, а загальна площа розміщення плодово-ягідної і лікарської сировини становить понад 32 тис. га або всього біля 2 % загальної площі лісів. При цьому загальний біологічний запас цієї сировини становить біля 4 тис. т, експлуатаційний – майже 3 тис. т, а обсяги оптимальної заготівлі 2,2 тис. т повітряно-сухої продукції.

Відтворення втрачених рідкісних сортів сільськогосподарських культур. Сформований з метою збереження і мобілізації генетичних ресурсів рослин для селекційних та наукових програм Національний генбанк рослин станом на 2004 р. включав 124,4 тис. зразків, що належать до 373 культур, які вирощуються в Україні або отримують з місць природного поширення. За цей рік з колекцій генбанку у селекційних та наукових установах України використано 2,6 тис. зразків, за допомогою яких було створено і передано на реєстрацію 157 нових сортів. Окрім того, установами Системи НЦГРРУ вирощено з дотриманням умов генетичної чистоти і закладено на тривале збереження у Національне сховище насіння 3 263 зразків 47 видів рослин.

Подальшого розвитку набуває інформаційна система „Генофонд рослин”, що створена для прискорення доступу до зразків та підвищення оперативного управління колекціями. У 2004 р. в інформаційних системах (ІС) зосереджені паспортні дані 67 094 зразків 1 030 видів рослин, до Європейського пошукового каталогу з генетичних ресурсів рослин передана інформація по 62 257 зразках. ІС генетичних ресурсів рослин України тісно взаємодіє з Міжнародним інститутом генетичних ресурсів рослин, зарубіжною системою генетичних банків. В 2004 р. Україна разом з 11-тю країнами Європи включилась у створення Європейських інтегрованих колекцій генетичних ресурсів рослин – AEGIS.

Хвороби і шкідники сільськогосподарських культур. Суттєву шкоду польовим та плодово-ягідним культурам наносять близько 300 видів шкідників і збудників хвороб. Протягом 2004 року з метою запобігання поширення та розвитку шкідливих організмів на сільськогосподарських угіддях України було використано 15,44 тис. т пестицидів і біопрепаратів на площі 20 538 тис. га. Найбільші площі сільськогосподарських культур, оброблені пестицидами, знаходились під картоплею (2 328 тис. га) та зерновими (2 262 тис. га).

Для покращання стану охорони рідкісних і зникаючих видів рослин необхідно розробити державну програму, яка б передбачала значне збільшення всіх категорій природно-заповідних територій. В перспективі площа природно-заповідного фонду повинна становити не менше 10 % території України.

Лісові екосистеми є основним природним середовищем існування рідкісних видів флори і фауни. Тому вкрай необхідно:

- вилучити з головного лісокористування землі природних лісів (рубки вести на землях лісокультурного фонду);
- припинити інтенсивні рубки в лісах 1 групи, призначених для рекреації та виконання ґрунтозахисних, водорегулюючих та інших функцій, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища;
- зберегти лісові генетичні резервати в яких зосереджені найцінніші деревостани;
- повністю припинити рубки лісової черешні;

- значно посилити відповідальність за знищення „червонокнижних” видів рослин та нанесення шкоди заповідним територіям.

2.6. Відходи та вторинні ресурси

Ситуація 2004 року характеризується подальшим розвитком екологічних загроз, пов'язаних з відходами – їх утворенням, накопиченням, зберіганням та захороненням. Комплекс питань, що стосуються обмеження негативного впливу відходів на навколишнє середовище перетворився сьогодні в одну із гострих суспільних проблем, яка впливає на всі сфери життя і діяльності людей.

Незважаючи на те, що в Україні станом на 2004 рік розроблено і впроваджено цілий ряд нормативно-правових актів з різних аспектів поводження з відходами, формується відповідна система управління та впроваджено окремі елементи економічного механізму, реалізація практичних заходів здійснюється повільно. Проблема відходів залишається досить гострою, як в цілому по Україні, так і в регіонах через великі обсяги їх утворення та неефективну систему управління у цій сфері.

Утворення та накопичення відходів. Характерною особливістю економіки України як у минулому, так і зараз є велика частка гірничовидобувної, паливно-енергетичної, металургійної та хімічної промисловості з високими питомими й абсолютними показниками утворення відходів

Протягом 90-х років в Україні фіксувалося зменшення абсолютних показників утворення всієї сукупності відходів. Однак це зменшення кореспондувалося з економічною кризою і падінням обсягів промислового виробництва і не було пов'язано з техніко-технологічним прогресом. Починаючи з 1999–2000 рр. разом із зростанням виробництва спостерігається зворотня тенденція – до збільшення абсолютних обсягів утворення відходів. Відповідно прогресує і процес їх накопичення.

У 2004 році згідно з статистичною звітністю відбувалося збільшення обсягів утворення і накопичення відходів як у промисловому, так і в побутовому секторах.

Найбільший обсяг утворення відходів пов'язаний з промисловим сектором економіки, а в його рамках з підприємствами гірничо-металургійного комплексу. При цьому за даними Мінпромполітики частка гірничорудних підприємств у структурі утворення відходів складає 70,53 %, металургійних – 24,97 %, коксохімічних – 2,61 %, феросплавних – 1,4 %, трубних – 0,23 %, вогнетривких – 0,14 %.

На підприємствах гірничо-металургійного комплексу у 2004 році утворилося біля 90 млн. т розкривних і супутніх порід, 23,5 млн. т металургійних шлаків, 26,3 млн. т залізовмісних відходів металургійного виробництва тощо. У кольоровій металургії основну масу відходів становлять відходи збагачення титано-цирконієвих руд 7,9 млн. т, червоні шлами глиноземного виробництва, обсяг утворення яких досяг 1,5 млн. т, шлаки нікелевого виробництва 0,51 млн. т тощо. На хімічних підприємствах утворилося 590 тис. т фосфогіпсу, 32 тис. т дистилерних суспензій, вапняково-магнієвих відходів 1780 тис. т, 3680 тис. т, вапняку, 226,6 тис. т купоросу залізного, 152 тис. т гідролісної сірчаної кислоти та ін.

Друге місце за обсягами утворення відходів посідає паливно-енергетичний комплекс. На підприємствах вугільної промисловості у 2004 році утворилося 29,2 млн. т відходів вуглевидобутку і вуглезбагачення. На теплоелектростанціях та інших спалювальних установках утворилося 7,33 млн. т золошлакових відходів.

У Збройних Силах України загальна маса накопичених відходів складає близько 200 тис. т. Серед них, зокрема, 16,5 тис. т некондиційного меланжу, що зберігається на 8 об'єктах. Відсутність потужностей з повної утилізації усіх видів відходів, насамперед найбільш небезпечних компонентів ракетного палива, гексогеноутримуючих та змішаних вибухових речовин і боєприпасів призвела до їх накопичення в небезпечних обсягах. Стан зберігання та видалення відходів

залишається критичним, що, насамперед, обумовлено відсутністю відповідного фінансування на здійснення операцій з відходами.

Обсяг утворення відходів, що розглядаються як вторинна сировина і які обліковуються за окремою формою статистичної звітності 14-мтп (всього 53 види відходів), склав у 2004 році 215,13 млн. т. У порівнянні з 2003 роком у цій групі фіксується збільшення обсягів утворення на 10,8 %, що кореспондується із зростанням промислового виробництва та ВВП в цілому.

По відношенню до 2003 року зросли обсяги утворення розкривних, супутніх, скельних та інших порід – на 31,8 %, металургійних шлаків – на 5,3%, фосфогіпсу – на 132,3%, залізного купоросу – на 28,7%, сумішей формових відпрацьованих – на 12,2%, шлаків червоних – на 13,9% тощо. Одночасно фіксується певне зменшилося обсягів утворення золошлакових відходів теплоелектростанцій, відходів вуглевидобутку і вуглезбагачення. відходів крейди. Структуру утворення відходів зазначеної номенклатури наведено в табл. 2.6.1 та на рис. 2.6.1.

Таблиця 2.6.1

Утворення відходів та їх використання як вторинної сировини

Номенклатура	Обсяги накопичення	2003 рік			2004 рік		
		Обсяги утворення	Обсяги використання	Рівень використання, %	Обсяги утворення	Обсяги використання	Рівень використання, %
1	2	3	4	5	6	7	8
Всього, млн. т*/,	2460	194,2	101,4	52,2	215,1	125,7	58,5
у тому числі:							
Породи розкривні, супутні, скельні, тис.т	10399	66904	64986	97,1	88150	85134	96,6
Відходи збагачення поліметалевих руд, тис.т	16258	7727	-	-	7930	-	-
Шлаки доменні, тис.т	66330	13600	5948	43,7	14179	9781	69,0
Шлаки сталеплавального виробництва, тис.т	119000	7761	3922	50,5	7901	3457	43,8
Шлаки феросплавні, тис.т	18203	1190	934,5	78,5	1445	1236	85,5
Золи і шлаки ТЕС, тис.т	280479	8524	1278	15,0	7334	1120	15,3
Відходи вуглевидобутку і вуглезбагачення, тис.т	877000	35409	2329	6,5	29166	2346	8,0

Шлами червоні, тис. т	28090	1322	53,8	4,0	1506	53,6	3,6
Фосфогіпс, тис. т	44710	254	-	-	590,1	-	-

*/ За номенклатурою із 53 найважливіших видів відходів (за формою 14-мтп)

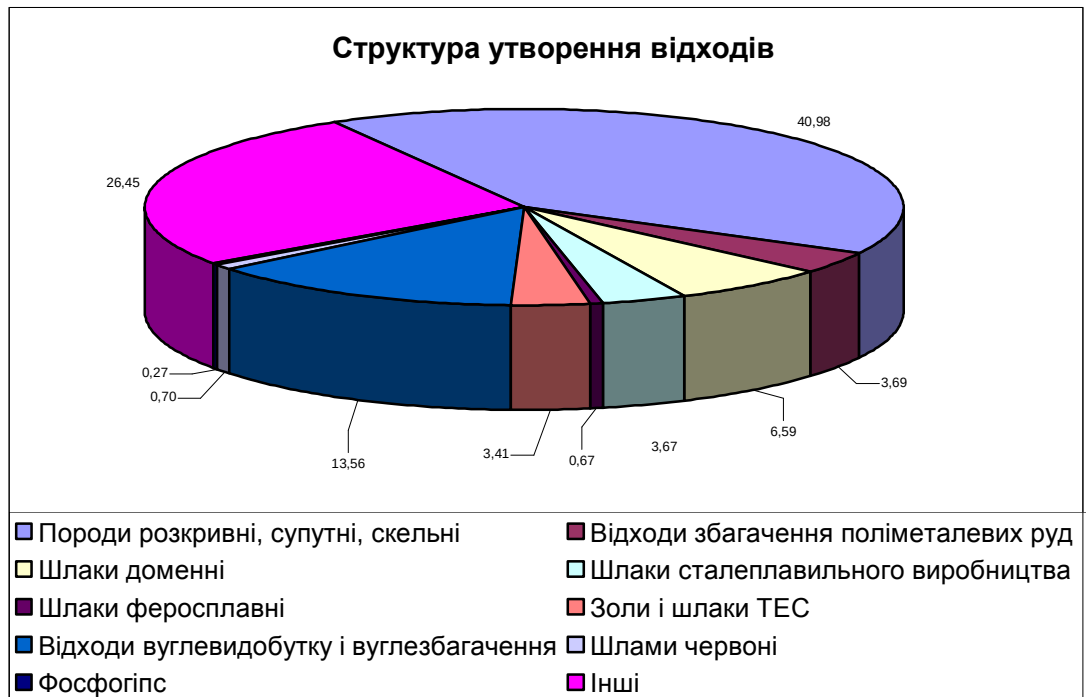

Рисунок 2.6.1. Структура утворення відходів у 2004 році

Наявна статистична звітність щодо відходів не відображає повний обсяг їх утворення. Це особливо стосується гірничопромислових відходів, передусім розкривних порід, шлаків збагачення тощо (які до 1998 року обліковувалися за формами 70-нтп, 71-нтп). За експертною оцінкою (Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України) загальний обсяг утворення всіх категорій відходів становить принаймні 690–700 млн. т. Вони характеризуються високою територіальною концентрацією в небагатьох гірничовидобувних регіонах – Донбасі, Кривбасі, Львівсько-Волинському та деяких інших.

У зв'язку наведеною оцінкою обсягів утворення відходів слід зазначити, що тотальне включення у їх склад всіх розкривних порід, шлаків і хвостів збагачення на гірничовидобувних підприємствах деформує статистичний облік, штучно збільшуючи абсолютні показники. Свідченням цього є зокрема “Положення про проектування внутрішнього відвалоутворення та складування відходів виробництва в залізорудних і флюсових кар'єрах”, затверджене Мінпромполітики

України 17.08.2004 року і зареєстроване в Мін'юсті України. Згідно з цим документом до відходів виробництва гірничовидобувних підприємств не належать “розкривні породи, шлами та хвости збагачення, інші нетоксичні утворення, які складуються в межах гірничого відводу у відпрацьовані кар'єри ..., або використовуються для технологічних потреб, для будівництва та виконання технічної рекультивації порушених гірничими роботами земель”. Такі відходи не можна визнати резонними.

Токсичні відходи. Утворення токсичних відходів на підприємствах України за відповідною статистичною звітністю (форма №1 – ТВ) у 2004 році склало 62,9 млн. т. Стосовно 2003 року їх обсяг зменшився на 16,1 млн.т, або на 25,6%. Але весь цей обсяг зменшення утворення відходів припадає на Дніпропетровську область і за наявною інформацією пов'язаний з перекваліфікацією відходів гірничопромислового комплексу з категорії токсичних у нетоксичні, тобто таке зменшення носить “статистичний” характер, і не кореспондується із відповідними технологічними заходами.

Серед утворених відходів до найбільш небезпечних, (I-III класів небезпеки), належить 2,4 млн. т, що знаходиться на рівні попереднього року. До цієї категорії насамперед належать відходи гальванічних виробництв, які у 1-му класі небезпеки становлять 90 % обсягу утворення, відходи з підвищеним вмістом важких металів, нафтошлами, непридатні пестициди, відпрацьовані емульсії та мастильно-охолоджуючі рідини, феноли та їх сполуки тощо. Утворення токсичних відходів за класами небезпеки наведено в табл. 2.6.2. Переважна кількість токсичних відходів утворюється в Донецькій (36,1 % загального обсягу), Дніпропетровській (30,8 %), Луганській (15,1), Запорізькій (9,3) та Кіровоградській (2,0 %) областях.

Таблиця 2.6.2

Обсяги та структура утворення токсичних відходів

	2003		2004		2004 до 2003, %
	тис.т	%	тис.т	%	
Токсичні відходи, всього	79000	100	62910	100	79,6
в тому числі за класами небезпеки: I клас	8,9	0,01	5,93	0,01	66,6
II клас	488,0	0,62	298,5	0,48	61,2
III клас	1900	2,41	2115,9	3,36	139,4
IV клас	76600	96,96	60489,67	96,15	96,2

Із загальної кількості утворених відходів у 2004 році використано 20,4 млн. т, що знаходиться на рівні попереднього року. В основному це відходи ІУ класу небезпеки (96,6 %). Направлено в сховища організованого складування (захоронено) 36,5 млн. т. Частина токсичних відходів (45 тис. т), через відсутність спеціалізованих полігонів продовжувала направлятись в місця неорганізованого складування. Із них найбільш небезпечних (І–ІІІ класів) – 13,4 тис. т., в тому числі 142 т поліхлорованих дифенілів та терфенілів, 1184 т нафтошламів, 3914 т відпрацьованих емульсій та мастильно-охолоджуючих рідин, 372 т отрутохімікатів та пестицидів тощо.

Загальний обсяг накопичення токсичних відходів на початок 2005 року склав 1,59 млрд. т, проти 2,74 млрд. т на початок 2004 року. Однак зазначене зменшення накопичення відходів (на 1158,4 млн. т) має бути віднесене до статистичних феноменів. Весь обсяг цього зменшення припадає на одну Дніпропетровську область (за додатковою інформацією) пояснюється уточненням критеріїв віднесення відходів до категорії токсичних і виключення окремих сховищ із цієї категорії.

В загальному обсязі накопичення найбільш токсичні відходи (І–ІІІ класів небезпеки) складають 28,3 млн. т. Тобто фіксується зменшення проти попереднього року на 3 млн. т, але в цьому, скоріш за все, також проявляється лише статистичний феномен.

Наявні показники утворення токсичних відходів (70–90 млн. тонн в останні роки) на порядок вищі, ніж у будь-якій країні Європи. Але якщо перейти на облік лише І–ІІІ класів, що найбільш адекватно європейському розумінню

небезпечності, то обсяг їх щорічного утворення в Україні знижується до 2,4–2,5 млн. тонн. Це є близьким до показників європейських країн. Відмінність з Україною полягає, таким чином, не в обсягах утворення небезпечних відходів, а у наявності в країнах Заходу потужної індустрії поводження з такими відходами. Питання екологічної безпеки постає, таким чином, не в кількісному, а в якісному розрізі. Відповідно увага має акцентуватися на практичній відсутності в Україні інфраструктури поводження з токсичними відходами і на підвищеному ризику їх зберігання.

Непридатні та заборонені до використання пестициди. Стійкі органічні забруднювачі. Особливу групу високотоксичних відходів складають пестициди, які не можна використовувати за прямим призначенням внаслідок втрати корисних властивостей, закінчення терміну придатності, заборони до застосування, втрати маркування чи змішування. Їх знищення залишається складною проблемою, а стан багатьох сховищ, де зберігаються ці пестициди, та умови їх зберігання є незадовільними.

Відповідно до Загальнодержавної програми поводження з токсичними відходами, а також в рамках співробітництва і за допомогою уряду Данії в Україні на початок 2004 року було завершено перший етап інвентаризації непридатних і заборонених до використання пестицидів (НП), а також агрохімікатів, що підлягають знищенню. За її підсумками встановлено, що на території України накопичено 19,3 тис. т таких пестицидів. Вони зберігаються на 4983 складах сільгосппідприємств, із яких 1650 не відповідають санітарно-гігієнічним вимогам безпеки. Із групи найбільш небезпечних речовин, що належать до стійких органічних забруднювачів, на складах зберігаються біля 2000 т ДДТ, 13,4 т гептахлору, 1 т гептахлор бензолу, 1,1 т ендріну.

У 2004 році продовжувалися роботи з перезатарювання НП з метою їх ізоляції, для чого використовувалися спеціальні залізобетонні та пластикові контейнери. Ці заходи стосувалися насамперед об'єктів зберігання НП, де їх неналежний стан створював найбільшу небезпеку для навколишнього середовища і здоров'я людей. Контейнери розміщувалися на спеціально облаштованих майданчиках.

Відповідний комплекс робіт виконувався у Волинській, Донецькій, Дніпропетровській, Кіровоградській та в ряді інших областей, а також в Автономній республіці Крим. Загалом на кінець 2004 року контейнеризовано понад 4000 т зазначених відходів (на кінець 2003 року – 1500 т).

Разом з данською фірмою “Кові” у Лозівському районі Харківської області проведено реконструкцію складу, на якому розміщено 200 т затарених у пластикові контейнери НП і забезпечено умови зберігання, що відповідають міжнародним стандартам.

Контейнеризація розглядається як тимчасовий захід, що гарантує екологічнобезпечне зберігання НП перед остаточним їх знищенням. ТОВ “Елга” (м.Шостка, Сумська області) розроблено технологію і побудовано установку зі знищення НП за методом багатоконтурного піролізу з каталітичним до-спалюванням відхідних газів потужністю 500-700т/рік. За півтора року на підприємстві знищено 200т НП, тобто технічні можливості установки не використовуються повною мірою. Причиною цього є нестача коштів у сільгоспвиробників як власників переважної частини відходів.

Протягом 2004 року на знешкодження НП з місцевих бюджетів було виділено понад 4 млн. грн. Переважна частина коштів спрямовувалась на контейнеризацію. На базі Національного центру поводження з небезпечними відходами Мінприроди України створена Корпорація по роботі з небезпечними відходами, до якої увійшло 23 підприємства, зокрема тих, що займаються виготовленням контейнерів та знищенням НП.

У травні 2004 року набула чинності Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі, яка свого часу (23 травня 2001 року) була підписана Україною разом з 92 іншими державами. Вона виступає як перший нормативно-правовий інструмент заборони виробництва та використання конче небезпечних і отруйних стійких органічних забруднювачів (СОЗ) так званої “брудної дюжини”. Значною мірою вони попадають в категорію відходів, оскільки крім НП включають забруднене поліхлорованими дифенілами устаткування, матеріали, ґрунти тощо.

Протягом 2004 року під керівництвом Мінприроди виконувався проект “Сприяння реалізації заходів щодо розроблення Національного плану для впровадження Стокгольмської конвенції про СОЗ”. Проект, що почався з вересня 2003 року, був ініційований Підпрограмою ЮНЕП та фінансово підтриманий Глобальним Екологічним фондом.

В рамках відповідних робіт у 2004 здійснено первинні інвентаризаційні заходи щодо запасів поліхлорованих дифенілів в устаткуванні (в тому числі виведеному з експлуатації), обсягів викидів на об’єктах ненавмисного утворення СОЗ та щодо НП. Встановлено, зокрема, що в Україні знаходиться біля 5000 т поліхлорованих дифенілів, 960 трансформаторів та 92500 конденсаторів, що їх містять. З них біля 200 трансформаторів та 22500 конденсаторів виведено з експлуатації і можуть розглядатися як відходи. Не з’ясованими поки що залишаються масштаби та обсяги забруднення СОЗами ґрунтів, виробничих територій, об’єктів навколишнього середовища. Роботи зі створення передумов для виконання зобов’язань за Стокгольмською конвенцією продовжуються.

Побутові відходи. Однією з найбільш гострих господарських і природоохоронних проблем залишається поводження з твердими побутовими (комунальними) відходами. Згідно з даними Держжитлокомунгоспу обсяг вивезення твердих побутових відходів щорічно зростає (рис. 2.6.2). У 2004 році він досяг 39,13 млн. куб. м, в т.ч. 24,29 млн. куб. м вивезено комунальними організаціями. Збільшення щодо попереднього року склало 5,8 %. Треба мати на увазі, що зазначені показники не повною мірою відображають дійсне утворення відходів, оскільки комунальним обслуговуванням охоплено не все населення України.

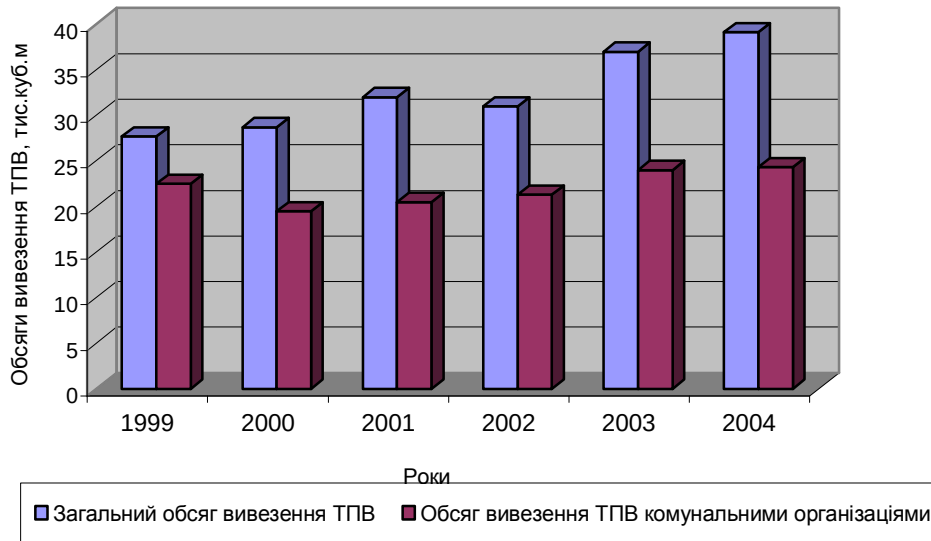

Рис.2 Динаміка обсягів вивезення твердих побутових відходів в Україні у 1999-2004 роках

Рисунок 2.6.2. Динаміка обсягів вивезення твердих побутових відходів в Україні у 1999-2004 роках

Питомі показники утворення відходів в середньому складають 220–250 кг/рік на душу населення, а у великих містах досягають 330–380 кг/рік відповідно і мають тенденцію до зростання.

Побутові відходи за даними Держжитлокомунгоспу України захороняються на 770 полігонах у великих містах та майже на 3 тис. дрібних звалищ і полігонів загальною площею 5,8 тис. га. Частково вони утилізуються на 2-х сміттєспалювальних заводах (м. Київ та м. Дніпропетровськ), технологічне обладнання яких застаріло і не відповідає сучасним екологічним вимогам. За експертними оцінками загальна кількість звалищ побутових відходів сягає 5 тис.

Багато звалищ не відповідають нормам екологічної безпеки, перевантажені, не оснащені засобами захисту навколишнього природного середовища й негативно впливають на всі його компоненти. Кількість сміттєзвалищ, які перевантажені складає 177. Не відповідають нормам екологічної безпеки – 467 звалищ.

У приватному секторі, як правило, через відсутність належної системи збирання ТПВ щорічно утворюється тисячі дрібних стихійних звалищ, які не піддаються достовірному обліку.

Видаленням ТПВ займаються комунальні підприємства, які вивозить основну масу відходів, та низка підприємств різних форм власності. Для збору з місць утворення та вивезення ТПВ задіяно понад 20 тис. – працездатного населення країни, близько 1 тис. підприємств різних форм власності та понад 5 тис. сміттєвозів. Але ці підприємства не в повному обсязі забезпечують потреби населених пунктів у своєчасному та ефективному видаленні відходів, що погіршує санітарний стан міст України. У багатьох містах триває процес утворення несанкціонованих звалищ побутових відходів. Відбувається забруднення ґрунтів у місцях звалищ, підземних вод, що негативно впливає на здоров'я людей.

В рамках вирішення проблеми побутових відходів в ряді областей України здійснювалось будівництво нових полігонів. У 2004 році було витрачено 15,5 млн. грн.

Використання відходів. Аналіз показників щодо утилізації відходів як вторинної сировини за 2004 р. свідчить про тенденцію до ресурсоощадливості в національній економіці. Так, згідно з даними статистичної звітності за формою 14-мтп із 53 видів ресурсноцінних відходів обсяг використання у 2004 році склав 125,8 млн. тонн, що становить 58,5% від утворення цих відходів та 124% у порівнянні з показниками 2003 року (рис. 2.6.3). Серед них значну частину складають розкривні й супутні породи для будівництва гідропоруд та інших робіт. Вагому частку складає переробка металургійних шлаків – доменних та сталеплавильних, використання золошлаків, відходів вуглевидобутку й вуглезбагачення (табл. 2.6.1, рис. 2.6.4).

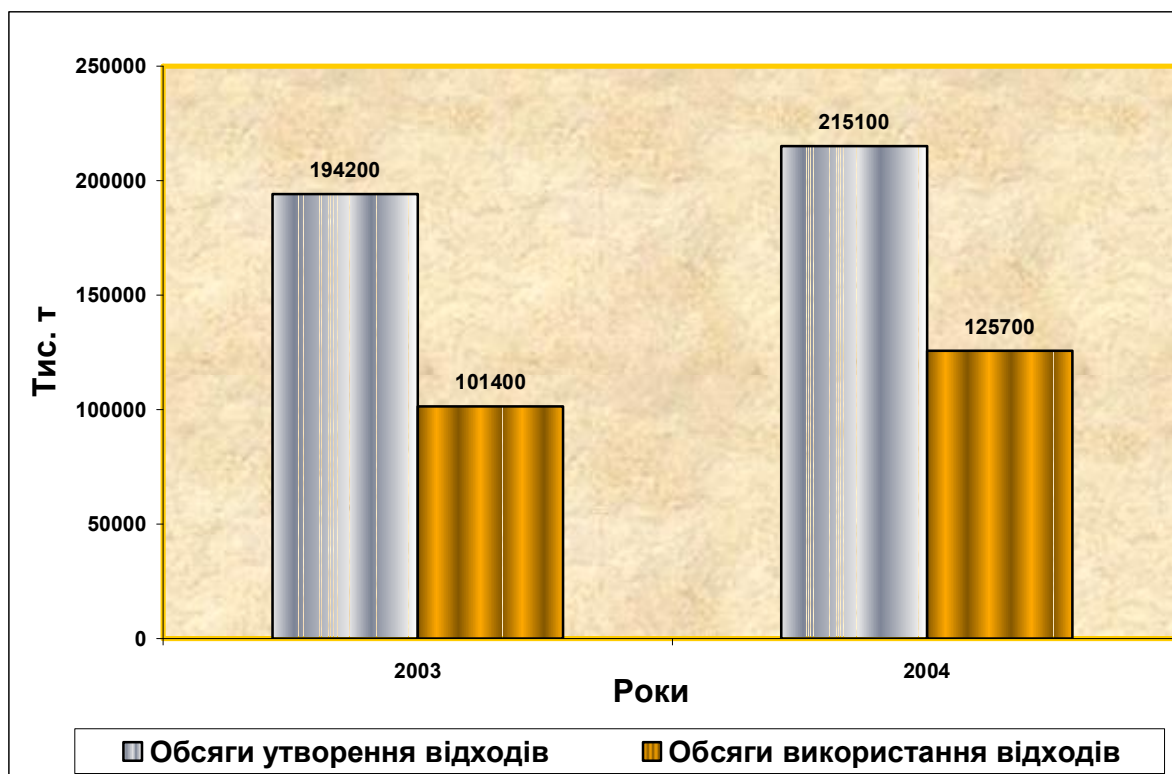

Рисунок 2.6.3. Утворення та використання відходів

Найбільш успішно переробляються металургійні шлаки та інші відходи на металургійних комбінатах ім. Ілліча та "Азовсталь" м. Маріуполь.

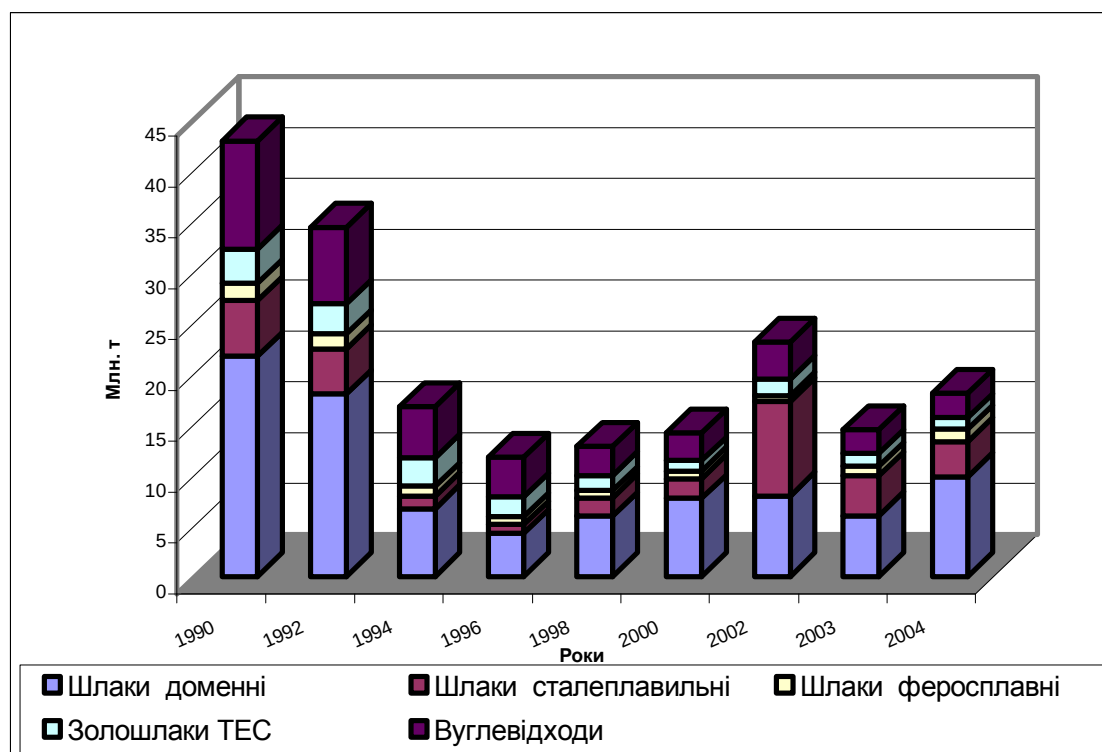

Рисунок 2.6.4. Динаміка використання відходів мінерального походження,

МЛН.Т

Позитивним прикладом роботи з відходами гірничо-добувної галузі є комплексне використання сировинних ресурсів ВАТ "Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат". Відходи сухої магнітної сепарації у кількості 1,5–2,0 млн. т у рік використовуються як будівельний щебінь, що застосується для виготовлення бетонів, при будівництві шляхів, фундаментів та ін. конструкцій. Рішення цієї проблеми дає значний техніко-економічний ефект. Для більш повного використання промислових відходів побудовано завод силікатних виробів, який випускає 30 млн. штук на рік кольорової та пустотілої цегли.

У порівнянні з 2003 роком у 2004 році на 3,7 % (до 462,6 тис. т) зросло використання макулатури, на 29,9% (до 13,2 тис. т) – сировини полімерної вторинної, на 45,2 % зросло використання склобою (до 139,4 тис. т) тощо (табл. 2.6.3, рис. 2.6.5).

Таблиця 2.6.3

Стан використання та ресурси відходів із складу залишкових продуктів кінцевого споживання

Номенклатура	Оціночні ресурси ^{*/}	2003 рік		2004 рік	
		Обсяги використання	Рівень використання, %	Обсяги використання	Рівень використання, %
1	2	3	4	5	6
Макулатура, тис.т	824-900	446,3	50,0	462,7	56,2-51,3
Сировина полімерна вторинна, тис. т	80-100	9,2	10,0	13,2	16,5-13,2
Склобій, тис.т	200-250	97,4	45,0	139,4	69,7-55,7
Шини зношені, тис.т	100-120	6,7	6,5	8,2	8,2-6,8

*Оціночні ресурси - сукупний матеріальний потенціал відходів за умов їх повного збирання та заготівлі і створення відповідних технологічних, організаційно-технічних та економічних передумов.

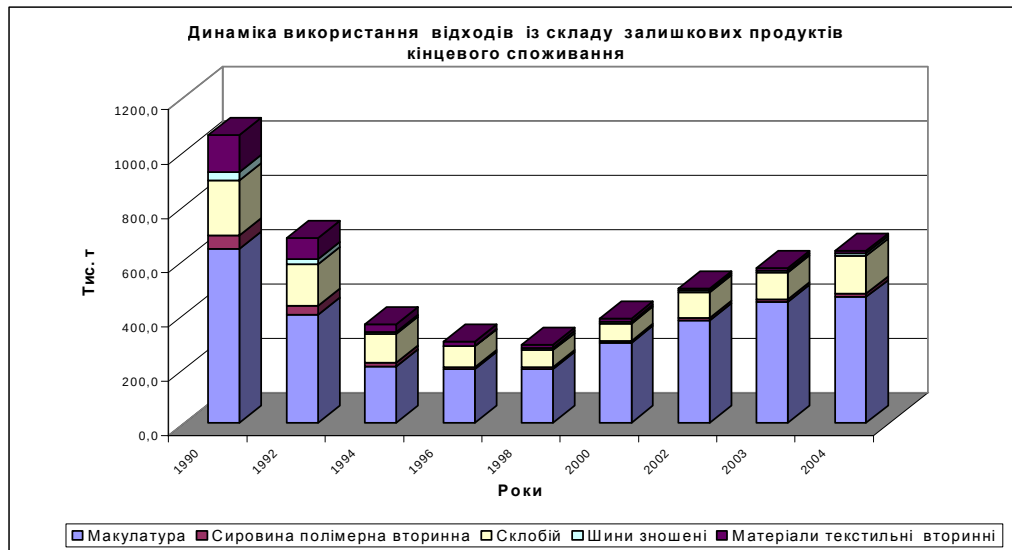

Рисунок 2.6.5. Динаміка використання відходів із складу залишкових продуктів кінцевого споживання, тис. т

Рівень використання токсичних відходів у різних класах в середньому коливається від 5 до 30%. З групи токсичних відходів найбільш високим рівнем використання характеризуються нафтошлами (83,9%), нафтовідходи (51%), марганецьвмісні (79,3%) та інші металовмісні відходи.

Стосовно загального обсягу відходів частка їх утилізації(в обсязі ресурсів, що обліковуються статистичною звітністю) становить 4,7%. В той же час включення в категорію "утилізації" використання порід розкривних і супутніх, а також шламів збагачення для будівництва гідроспоруд (мова йде передусім про обвалування шламосховищ) є дещо штучним, і якщо виключити цей напрямок, то показники рівня використання зменшуються майже вдвоє.

Загалом, стан використання вторинної сировини, якщо зіставити відповідні показники з обсягами ресурсів, є недостатнім.

Узагальнююча оцінка стану поводження з відходами. Відмічаючи певні позитивні тенденції, слід зазначити наступне: продовжується процес накопичення відходів як у промисловому, так і в побутовому секторі, що негативно впливає на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людей; належним чином не організовано знешкодження чи локалізація токсичних відходів; всезростаючою

проблемою стає розміщення побутових відходів. Загальні обсяги утворення відходів оцінюються в 695 млн. т.

Залишалися неврегульованими цілий ряд питань, що уповільнює вирішення проблеми в цілому.

Це в першу чергу стосується невизначеності щодо ідентифікації і класифікації відходів, їх обліку і паспортизації, впровадження науково-обґрунтованих нормативів утворення, забезпечення повного збирання та недопущення знищення і псування відходів, для утилізації яких в Україні є відповідні технології, стимулювання використання відходів, зберігання відходів на території підприємств та ін.

Використання відходів як вторинної сировини знаходиться на рівні значно нижчому реальних можливостей, передусім через не відпрацьованість організаційно-економічних засад залучення їх у виробництво. Неврегульованість окремих питань призводить до недостатньої дієвості уже розроблених заходів; повільно впроваджуються в практику управління уже прийняті нормативно-правові акти, окремі положення Закону України “Про відходи” продовжують залишатися декларативними.

Результативність природоохоронної діяльності в Україні у сфері поводження з відходами найбільш рельєфно проявляється при переході до певної системи узагальнюючих показників або індикаторів. Динаміка відповідних оцінок, які стосуються передусім питомого утворення відходів в розрахунку на одиницю ВВП, наведена в табл. 2.6.4. Їх аналіз дозволяє акцентувати увагу на відсутності прогресу у показниках утворення відходів на одиницю ВВП (у його реальному, а не у номінальному вимірі). Це виступає свідченням структурної і технологічної консервації у народногосподарському комплексі. Незмінними в динаміці останніх 8-10 років залишаються показники використання і знешкодження токсичних відходів (на рівні близько 30%). Це говорить про відсутність прогресу у відповідному інфраструктурному забезпеченні поводження з відходами (спеціалізованих полігонів, утилізаційних установок тощо).

Таблиця 2.6.4

Індикатори природоохоронної діяльності у сфері відходів

Індикатор (показник)	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Обсяги утворення відходів								
Промислові (в т.ч. гірничо-промислові) відходи, млн.т	374,4	333,4	392,6	447,1*	468,9*	492,0*	522,0*	564,0*
Відходи за формою 14-МТП (номенклатура з 52-х видів), млн.т	169,5	183,9	179,6	184,2	182,0	203,5	194,2	215,1
Небезпечні (токсичні) відходи (за формою звітності №1-токсичні відходи), млн. т	91,8	84,0	88,5	81,4	77,5	77,6	79,0	62,9
Відходи житлово-комунального господарства, млн. м ³	...	...	29,3	29,9	33,1	32,0	37,6	39,1
Загальна кількість відходів, млн. т	463,5	414,0	492,1	558,9*	587,4*	613,9*	645,7*	695,0*
Інтенсивність утворення відходів								
Загальна кількість відходів на одиницю ВВП, т/1 млн.грн	4,96	4,04	3,77	3,39	2,88	2,72	2,44	2,01
номінальний ВВП	5,87	5,34	6,21	6,65	6,41	6,36	6,11	5,86
реальний ВВП **								
в т.ч. небезпечних (токсичних) відходів I-III класів								
небезпеки								
номінальний ВВП	0,034	0,024	0,022	0,015	0,012	0,008	0,009	0,007
реальний ВВП **	0,040	0,032	0,035	0,031	0,028	0,018	0,023	0,020
<i>Довідково:</i> обсяг утворення відходів I-III класів небезпеки, млн. т	3,16	2,45	2,82	2,61	2,54	1,73	2,44	2,42

Примітки: * За експертною оцінкою (у зв'язку зі скасуванням звітності за формою 71-тп)

** Розрахунок здійснено за умови, що показники ВВП за 1996 рік прийнято як базові за 100%.

Управління у сфері поводження з відходами. Станом на 2004 рік в Україні практично створено базові складники нормативно-правового забезпечення щодо поводження з відходами, і останнє поступово наближається до європейських вимог. В той же час відповідне європейське законодавство стрімко розвивається і Україні необхідно ще пройти значний шлях розбудови власної нормативно-правової бази і приведення її до принципів і вимог екологічного права ЄС.

У 2004 році підприємства згідно з Законом України “Про відходи” і рядом постанов уряду проводили роботи в сфері поводження з відходами, які включали первинний облік, інвентаризацію, ідентифікацію та паспортизацію відходів; розробку проектів нормативів утворення відходів; ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів; ведення реєстру місць видалення відходів; визначення класу небезпеки відходів для навколишнього природного

середовища та здоров'я людини; складали статистичні звіти стосовно номенклатури, класу небезпеки, об'єму утворення, місця складування відходів і шляхів подальшого поводження з ними.

У плані вирішення стратегічних завдань в Україні у 2004 році здійснювалось:

- виконання завдань “Загальнодержавної програми поводження з токсичними відходами на період до 2005 року, зокрема заходів з контейнеризації непридатних до використання та заборонених до застосування пестицидів та інших хімічних засобів захисту рослин, заходів з утилізації (методом багатоконтурного піролізу) непридатних пестицидів тощо.

- виконання завдань “Програми використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року”. У 2004 році з державного бюджету профінансовано 43 заходи, пов’язані з пріоритетними науково-дослідними та дослідно-конструкторськими роботами загальною сумою 1953,29 тис. грн. (проти передбачених 2444,7 тис. грн.). Вони стосувалися створення нормативно-методичного, інформаційного та організаційного забезпечення управління у сфері поводження з відходами, розроблення та удосконалення інформаційних баз щодо утворення та використання відходів виробництва і споживання та розроблення сучасних ресурсозберігаючих технологій, обладнання та устаткування. В цілому у 2004 році за результатами реалізації заходів Програми перероблено близько 4,69 млн. тонн відходів виробництва і споживання, в тому числі близько 1,4 млн. тонн відходів вуглезбагачення, 1,3 млн. тонн металургійних шлаків, близько 200,0 тис. тонн червоного шламу, 0,7 тис. тонн графітовмісних відходів, 38,0 тис. куб. м відходів деревини тощо.

- виконання завдань “Програми поводження з твердими побутовими відходами”, затвердженої Кабінетом Міністрів України в березні 2004 року. В її рамках Держжитлокомунгоспом України розроблено та подано до Кабінету Міністрів України проект закону України “Про побутові відходи”. В процесі розроблення знаходилася також “Національна стратегія поводження з твердими побутовими відходами”;

- розбудова організаційно-економічного механізму системи збирання, заготівлі та перероблення відходів як вторинної сировини (на базі Державної компанії “Укрекокомресурси” та спеціалізованих заготівельних організацій), зокрема в частині тарифного регулювання відповідних послуг.

Верховною Радою України у грудні 2004 року прийнято Закон України “Про внесення зміни до статті 4 Закону України “Про відходи”. На жаль його можна розцінити як приклад лобіювання корпоративних інтересів, оскільки цей закон безпідставно вивів з-під сфери дії Закону України “Про відходи” багатомільйонні за тоннажем відходи гірничо-металургійного комплексу, штучно прирівнявши їх до металобрухту.

За рахунок Державного фонду охорони навколишнього природного середовища у 2004 році за окремою бюджетною програмою КПКВ 2401250 “Поводження з відходами та небезпечними хімічними речовинами” здійснено фінансування відповідних заходів у сумі 21643,4 тис. грн. Всього виконано 25 природоохоронних заходів. За рахунок коштів, передбачених за бюджетними програмами, відповідно до показників, визначених у паспорті і затверджених на 2004 рік, було проведено ряд науково-дослідних і проектно-конструкторських робіт, спрямованих: на удосконалення системи поводження з промисловими та побутовими відходами – 3, на удосконалення системи поводження з токсичними відходами – 4, на усунення нафтохімічного забруднення підземних вод України – 1.

До найбільш актуальних завдань на даному етапі належить:

- пролонгація програми поводження з небезпечними відходами і розробка комплексу відповідних заходів;
- пролонгація програми використання відходів виробництва і споживання;
- розробка нової редакції класифікатора відходів, гармонізованого з Європейськими стандартами та Методичних засад віднесення відходів до категорії небезпечних;
- реформування системи державного статистичного обліку відходів та розробка їх нової статистичної класифікації;

- приведення у відповідність до європейської практики системи платежів за утворення та розміщення відходів, яка б враховувала відповідні ризики;
- введення в дію “Порядку встановлення, затвердження і перегляду нормативів утворення відходів”;
- удосконалення первинного обліку відходів і впровадження відповідних форм звітності;
- удосконалення паспортизації відходів і впровадження відповідних форм;
- розвиток регулятивного та організаційно-економічного механізму стимулювання підприємницької діяльності у сфері поводження з відходами.

Центральною ланкою створення інфраструктури поводження з відходами залишається будівництво спеціалізованих полігонів для їх знешкодження та екологічно безпечного захоронення, а в економічному плані – створення механізму акумуляції коштів як на центральному, так і на регіональному рівні для реалізації відповідних заходів.

Стратегія управління має базуватися на визначенні державних і регіональних пріоритетів, які мають формуватися в рамках державних та регіональних програм поводження з відходами та відповідних програм соціально-економічного розвитку.

2.7. Радіаційна обстановка

Радіоекологічна безпека. Джерела іонізуючого випромінювання (далі – ДІВ) застосовуються у вигляді радіоактивних речовин або пристроїв, що генерують іонізуюче випромінювання. Використання ДІВ з порушенням вимог законодавства, норм правил та стандартів з радіаційної безпеки, створює ризик зовнішнього опромінення, а також може призвести до забруднення навколишнього природного середовища і надходження радіоактивних речовин до організму людини.

В 2004 році діяльність, пов’язану з використанням немедичного профілю ДІВ, здійснювали 832 суб’єкти діяльності в сфері використання ядерної енергії, з них 615 мають ліцензії на використання ДІВ.

В Україні знаходяться радіонуклідні закриті джерела, які за класифікацією МАГАТЕ відносяться до першої категорії радіаційно-небезпечних ДІВ. В першу чергу, це потужні (до 1000 ТБк) високоактивні джерела, зокрема, стронцію-90, що входять до складу термоелектричних генераторів типу РИТЕГ (їх кількість становить 13 одиниць), високоактивні джерела кобальту-60 (їх кількість перевищує 1000 одиниць, сумарна активність складає кілька 10000 ГБк), які використовувалися в установках для опромінювання, а також високоактивні джерела кобальту-60, які використовувалися в медичних установах.

Стан радіаційної безпеки при поводженні з ДІВ в Україні за 2004 р. мало в чому змінився. За останні чотири роки не завершена робота по розробці та введенню в дію загальнодержавної системи обліку ДІВ та контролю за станом їх зберігання. Станом на 01. 06. 2005 р. не створено Державного реєстру ДІВ.

У 2004 р. зафіксовано 7 радіаційних аварій. Більшість аварій пов'язана з втратою ДІВ та виявленням їх у несанкціонованих місцях. Не всі втрачені ДІВ знайдено, а відтак, неможливо виключити існування потенційного ризику радіаційного впливу на людей та навколишнє середовище. З часом, актуальність радіаційних інцидентів з ДІВ не знижується. Так, в Україні, в 2001 р. відмічено 15 випадків втрати контролю над ДІВ, в 2002 р., при посиленні роботи з контролю радіаційної безпеки і роботи з інвентаризації ДІВ – 5 випадків, за 2003 р. зафіксовано лише 4 випадки.

Радіаційні інциденти (аварії) при операціях з металобрухтом. Всього територіальними органами Мінприроди та МОЗ України затримано за 2001 р. 32 вантажі з радіоактивно забрудненим металобрухтом. Після посилення роботи з контролю радіаційної безпеки при операціях з металобрухтом з боку територіальних органів Мінприроди та МОЗ України в 2004 р. зафіксовано 21 такий випадок (2002 р. – 9, в 2003 р. – 10 випадків). Ситуації у всіх вищезазначених випадках були класифіковані, як “радіаційна аварія” і ліквідовані аварійними бригадами спецкомбінатів УкрДО “Радон” МНС України. Зазначені випадки свідчать про порушення суб'єктами підприємницької діяльності вимог

радіаційної безпеки, що також є недостатнім сприянням контролю радіаційної безпеки при операціях з металобрухтом з боку Мінпромполітики України.

Проблеми поводження з відпрацьованим ядерним паливом. Відпрацьоване ядерне паливо АЕС зберігається в приреакторних басейнах витримки протягом приблизно 3-х років, після чого відправляється до спеціалізованих підприємств Росії для наступної переробки. У зв'язку з затримками відправлення відпрацьованого ядерного палива (ВЯП) на переробку і заповненням приреакторних басейнів було прийняте рішення про проміжне зберігання ВЯП в Сухих сховищах відпрацьованого ядерного палива (далі – СВЯП).

На даний час в Україні експлуатується СВЯП–1 на Запорізькій АЕС. СВЯП–2, що призначене для зберігання відпрацьованого ядерного палива Чорнобильської АЕС, знаходиться в стадії будівництва.

Оцінка впливу майданчика СВЯП ЗАЕС на навколишнє середовище. Оцінка впливу СВЯП-2 на навколишнє природне середовище включає:

- контроль потужності дози гамма випромінювання на межах майданчика СХОЯТ каналами інформаційно-вимірювальної системи радіаційного контролю СВЯП;
- контроль радіоактивного забруднення підземних вод в районі майданчика СВЯП ЗАЕС;
- контроль радіоактивного забруднення стічних вод з майданчика СВЯП;
- контроль атмосферного повітря;
- контроль атмосферних випадань.

Спостереження показують, що за весь період експлуатації СВЯП вміст радіонуклідів в стічних водах, в свердловинах радіаційного контролю, в атмосферному повітрі і атмосферних випаданнях не перевищує природного фону і рівня глобального забруднення регіону.

Радіаційний стан у контейнерів і на майданчику СВЯП в цілому стабільний. У зв'язку з відхиленнями у характеристиках відпрацьованого палива, що завантажуються в контейнери, сумарна потужність дози гамма і нейтронного випромінювань від центру вхідних вентиляційних каналів коливається у різних

контейнерів від 30 до 132 мкЗв/год, що не перевищує меж, встановлених проектом. Потужність дози нейтронного випромінювання від бічної поверхні контейнера зберігання фіксується на відстані не більше одного метра. Відсутність радіоактивного забруднення, радіоактивних інертних радіоактивних газів і аерозолів підтверджує герметичність контейнерів як імпорного, так і вітчизняного виробництва. Потужність дози гамма-випромінювання в контрольних точках на відстані 50 метрів від зовнішньої межі майданчика складає $(0,08 \div 0,17)$ мкЗв/год., що відповідає фоновим значенням.

Видобуток та переробка урану. В процесі розробки уранових родовищ у складі відходів видобутку в навколишнє середовище потрапляють в основному уран-238 та продукти його розпаду: радій-226, радон-222, полоній-210 та свинець-210. Кількість надходження радіонуклідів разом з відходами для різного виду копалин (родовищ) не однакова і залежить від початкової концентрації урану-238 в руді і активності геохімічних процесів, що відбувалися на родовищі до його розробки (табл. 2.7.1)

Таблиця 2.7.1

Типовий хімічний склад рідких відходів уранових копалин

Складова	Концентрація	Складова	Концентрація
Шахтні води			
Уран природний	0,3÷10,0 мг/л	Залізо	0,5÷1,0 мг/л
Радій-226	$(5,0 \div 10,0) \cdot 10^{-11}$ Ки/л, 1,9÷3,7 Бк/л	Хлориди	2,0÷300 мг/л
Радон-222	$(5,0 \div 10,0) \cdot 10^{-11}$ Ки/л 1,9÷3,7 Бк/л	Гідрокарбонати	20÷400 мг/л
Натрій і калій	40÷150 мг/л	Сухий залишок	500÷1000 мг/л
Кальцій	100÷300 мг/л	рН	6,8÷7,5
Магній	10÷40 мг/л		
Стічні води спецпралень та душових			
Уран	0,5÷15,0 мг/л	Нітрати	100÷250 мг/л
Радій-226	$(1,0 \div 1,4) \cdot 10^{-10}$ Ки/л 3,7÷5,2 Бк/л	Сухий залишок	3000 мг/л
Сульфати	250÷400 мг/л	рН	8,0

Уранодобувні і переробні підприємства України розташовані в Кіровоградській та Дніпропетровській областях.

Видобуток уранової руди здійснюється на двох виробничих майданчиках: Інгульській та Смолинській шахтах, на яких руди видобуваються підземним способом на глибинах 300–500 м.

Дані про забруднення атмосферного повітря і поверхневих вод в районі розташування Інгульської шахти приведені в табл. 2.7.2.

Таблиця 2.7.2.

Забруднення атмосферного повітря в районі розташування Інгульської шахти

Контрольний параметр	Місце контролю	
	100 м	Зона нагляду
Уран природний, мг/м ³	$3,0 \cdot 10^{-5}$	$(0,1 - 9,0) \cdot 10^{-5}$
Радій-226, Бк/м ³	$6,7 \cdot 10^{-4}$	$1,63 \cdot 10^{-4} - 2,85 \cdot 10^{-3}$
Радон-222, Бк/м ³	55	15 – 133
Сумарна альфа-активність, Бк/м ³	$3,7 \cdot 10^{-3}$	$3,7 \cdot 10^{-4} - 1,11 \cdot 10^{-2}$

У даний час єдине діюче в Україні підприємство, що займається видобуванням та переробкою урану, це – Державне підприємство “Східний гірничо-збагачувальний комбінат” (ДП “СхідГЗК”), знаходиться в м. Жовті Води Дніпропетровської області. Переробка уранової руди і отримання уранового концентрату здійснюється на Гідрометалургійному заводі.

Складування відходів переробки уранових руд проводилося в два хвостосховища: “Кар’єр бурих залізняків” (КБЗ) та в балці “Щербаківська”.

Хвостосховище “КБЗ” розташоване в 2 км від північної околиці р. Жовті Води. В даний час більша частина поверхні хвостосховища покрита ізолюючим шаром з метою захисту від пилоутворення, а на частині, що залишилася, є став, що використовується як резервна ємність для гідрометалургійного заводу (табл.2.7.3.)

Таблиця 2.7.3.

Вміст радіонуклідів в воді хвостосховища “КБЗ”

Елемент	Мінералізація, мг/л	U-238, Бк/л	Ra-226, Бк/л	pH
Вміст	7680	0,43	0,96	7,1
ДК ^{ingest} по НРБУ-97		10,0	1,0	

Дослідження, проведені для оцінки впливу діяльності видобування та переробки уранової руди на навколишнє середовище, свідчать, що у воді р. Жовта по шляху протікання через райони видобування урану, вміст розчиненого урану збільшується в десятки разів.

На даний час існує 9 хвостосховищ, які не експлуатуються, вони залишаються незаконсервованими і мають значний шкідливий вплив на довкілля, персонал підприємств та населення. На даний час хвостосховища вміщують біля 42 млн. тонн відходів загальною активністю $3,2 \times 10^{15}$ Бк.

Вплив виносу радіонуклідів із хвостосховищ, що розташовані на території ВО “ПХЗ”, розповсюджується на десятки і навіть сотні кілометрів вниз по течії р. Дніпро, а підвищені рівні урану у воді і донних відкладах водосховищ можна спостерігати на значній відстані від місця скидів.

Часткове рішення проблеми високоактивних ДІВ можливо за такими напрямками як:

- сприяння розвитку національної інфраструктури поводження з РАВ та посилення їх фізичного захисту;
- зменшення імпорту високоактивних ДІВ до України або застосування засобів, альтернативних опроміненню;
- пошук шляхів повернення відпрацьованих ДІВ виробнику.

Також існує проблема виявлення ДІВ у незаконному обігу. Переважно такі ДІВ виявляються під час різного роду обстежень (інспекційних перевірок), в результаті здійснення оперативно-розшукової діяльності, при проведенні радіаційного контролю вантажів на кордоні та радіаційного контролю металобрухту.

Найбільш ефективними заходами в запобіганні виникнення радіаційних аварій та інцидентів є:

- впровадження програм якості при поводженні з ДІВ на підприємствах, установах, організаціях, зокрема, забезпечення ведення обліку та контролю ДІВ;
- ліцензування діяльності у сфері використання ядерної енергії, державна реєстрація ДІВ;

- вдосконалення системи відомчого контролю за дотриманням норм та правил безпеки використання та збереженості ДІВ;

- вдосконалення системи звітності та інформування про радіаційні аварії та інциденти з метою проведення їх аналізу та розробки заходів щодо запобігання таким в майбутньому.

Стан і проблеми Зони відчуження Чорнобильської АЕС. У Законі України “Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи” Зону відчуження визначено як територію, з якої було евакуйоване населення і яку віднесено до радіаційно небезпечних земель. На теперішній час площа Зони відчуження становить 2,6 тис. км² (з урахуванням нових приєднаних територій зони безумовного (обов’язкового) відселення).

В рамках проведеного моніторингу природного середовища Зони відчуження в 2004 році підтверджують наявність змін в радіаційному стані досліджуваних компонентів довкілля. За рахунок процесів перерозподілу та міграції радіонуклідів, задепонованих після аварії в захороненнях, замкнених водоймах, окремих об’єктах, іде процес формування вторинних джерел радіоактивного забруднення, у тому числі за межами Зони відчуження.

Однією з найбільш актуальних проблем є проблема виснаження (погіршення якості за рахунок радіаційного забруднення) поверхневих та підземних вод в басейнах річок Дніпро та Прип’ять.

Радіологічний стан поверхневих вод *басейну Дніпра* протягом 2004 року не зазнав особливо суттєвих змін порівняно з попереднім роком. Вміст радіонуклідів у річках басейну можна охарактеризувати як стабільний, оскільки середні величини мають незначну амплітуду відхилень. При цьому дані величини є значно нижчі від встановлених нормативів.

Вміст радіонуклідів у зонах впливу Рівненської, Хмельницької і Запорізької атомних станцій, а також в їх технологічних водах і ставках-охолоджувачах у 2004 році був значно нижчим встановлених норм.

Вміст радіонуклідів ^{90}Sr та ^{137}Cs у поверхневих водах *басейну річки Південний Буг* у 2004 році був значно нижче допустимих рівнів (ДР-97). Радіаційна обстановка на водних об'єктах басейну р. Південний Буг є задовільною. Вміст радіонуклідів у водних об'єктах басейну р. Західний Буг знаходиться на рівні, значно нижчому від встановлених допустимих рівнів.

Радіологічний стан поверхневих вод *басейну Сіверського Дінця* і річок Приазов'я, не зазнав суттєвих змін і по своїм значенням майже співпадає з попереднім роком. Перевищень ГДК не зафіксовано. Вміст ^{137}Cs у *річках Уж та Латориця* за останні 10 років практично не змінився і знаходиться на значно нижчому рівні від ГДК.

Отримані результати радіаційно-екологічного моніторингу свідчать:

- на радіаційне забруднення повітряного простору, як і раніше, впливають господарська діяльність, метеорологічні умови, пожежі в Зоні відчуження. Суттєвим джерелом періодичного надходження радіонуклідів у приземний шар повітря продовжує залишатися об'єкт “Укриття”;

- поверхневими водами здійснюється основний винос радіонуклідів за межі Зони відчуження. За умов низької та середньої водності за останні 5 років, 50–70 % виносу ^{90}Sr та до 20 % виносу ^{137}Cs сформовано в Зоні відчуження; більша частина виносу ^{137}Cs є транзитною і формується поза межами Зони відчуження, переважно на території Білорусі;

- прогресуючі процеси забруднення ґрунтових вод водоносного комплексу четвертинних відкладів ставлять під загрозу функціонування в якості джерела централізованого господарсько-питного водопостачання водоносних комплексів еоценових та сеноман-нижньокрейдових відкладів (як в межах Зони відчуження, так і поза нею);

- складні багатфакторні процеси перерозподілу радіонуклідів у ґрунті є визначальними у формуванні забруднення довкілля. Розподіл радіонуклідів у ґрунті визначається щільністю первинних випадінь, ландшафтно-геохімічними та кліматичними умовами, складом ґрунту та глибиною залягання ґрунтових вод; за результатами досліджень, усереднені значення щільності забруднення

радіонуклідами ґрунтового шару 0–5 см ближньої зони змінюються в діапазоні: 1900–5000 кБк/м² – для ¹³⁷Cs; 130–970 кБк/м² – для ⁹⁰Sr; для шару 0–10 см відмічається діапазон 2000–7600 кБк/м² для ¹³⁷Cs та 380–2600 кБк/м² для ⁹⁰Sr. Таким чином, процеси перерозподілу радіонуклідів сформували близькі за величиною концентрації як ¹³⁷Cs так і ⁹⁰Sr в інтервалах 0–5 см та 5–10 см, що свідчить про процеси заглиблення радіонуклідного забруднення;

– за результатами досліджень, ряд продуктів тваринного та рослинного походження (гриби, ягоди, риба) на всій території Зони відчуження в більшості своїй непридатні для споживання, оскільки вміст ⁹⁰Sr та ¹³⁷Cs в них перевищує допустимі рівні НРБУ–97. Для флори та фауни характерні процеси продовження вибіркового накопичення радіонуклідів по окремих досліджуваних видах (гриби, дикі тварини, риба в непроточних водоймах) – до рівня радіоактивних відходів.

Протягом звітного року радіаційний контроль об'єктів Зони відчуження проводився відповідно до затвердженого “Регламенту радіаційного контролю об'єктів Зони відчуження”, узгодженого з органами Державного санітарного нагляду.

За 2004 рік через зовнішні КДП зони відчуження проїхало 119 557 одиниць транспортних засобів, з них було затримано і відправлено для проходження санобробки на Пунктах санітарної обробки 105 одиниць, у яких при радіаційному контролі були виявлені перевищення значень встановлених контрольних рівнів радіаційного забруднення.

З метою забезпечення радіаційної безпеки при проведенні робіт на території Зони відчуження та отримання фактичних доз опромінення різних категорій персоналу, якій задіяний на виконанні цих робіт, встановлено обов'язковий індивідуальний контроль для визначення доз зовнішнього та внутрішнього опромінення людини. У 2004 році було оброблено 32 190 одиниць дозиметрів, обстежено на лічильнику випромінювання людини 4 679 осіб. Зареєстровано 2 перевищення по внутрішньому опроміненню у працівників ДП “Чорнобильліс”, пов'язаних з проживанням на забрудненій території.

2.8. Особливі види впливу на навколишнє середовище

Генетично змінені організми (біобезпека). Сучасні біотехнології є одним з найважливіших факторів впливу на розвиток цивілізації XXI столітті. Світове співтовариство приділяє велику увагу розробці науково обґрунтованих підходів до оцінки потенційного ризику при використанні “живих змінених організмів” – ЖЗО (або генетично-модифікованих організмів – ГМО). Забезпечення належної охорони здоров’я людей і навколишнього середовища можливе за умови зваженого використання досягнень біотехнологічної науки, всебічного розвитку системи запобігання її можливих негативних наслідків, жорсткого дотримання всіх умов біобезпеки. Адже безконтрольне вивільнення ЖЗО може призвести до порушення екологічного балансу та виникнення загрози біологічному різноманіттю.

Україна як потенційний ринок для виробництва сільськогосподарської продукції, привертає до себе всезростаючу увагу з боку провідних біотехнологічних компаній, зацікавлених у завоюванні нових ринків збуту. Для держави, де виробництво продукції сільського господарства в загальнонаціональному валовому продукті складає суттєвий відсоток є загроза неконтрольованого поширення ЖЗО в Україні. Це може призвести до непередбачуваних негативних соціально-економічних наслідків, забруднення природних та антропогенних екосистем продуктами з ЖЗО, що, в свою чергу, може стати істотною загрозою сталому розвитку біологічного різноманіття в Україні.

Удосконалення методології отримання ГМР, один із аспектів, який включає питання біобезпеки, без сумніву приведе до більш інтенсивного впровадження досягнень генетичної інженерії. Україна не зможе залишитися в стороні від прогресивних біотехнологій, але відсутність власної розвинутої науково-виробничої бази може привести до негативних економічних наслідків.

З метою захисту внутрішнього ринку від неконтрольованого розповсюдження генетично-модифікованої продукції, яка може завдавати шкоду для здоров’я людей та навколишнього природного середовища, необхідно розробити способи визначення такої продукції, регламенти з контролю за даною продукцією та

розпочати моніторинг її використання на території України. Це потребує від України проведення системи наукових досліджень у галузі біобезпеки і аналізу перспектив розвитку біотехнологій, розробки низки нормативно-правових актів щодо застосування ЖЗО. Має бути вирішена проблема маркування харчових продуктів та продовольчої сировини, перш за все, за рахунок активного втручання та термінової підготовки регулюючих документів з питань маркування ЖЗО.

3. ТЕРИТОРІЇ ТА ОБ'ЄКТИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВІЙ ОХОРОНІ

Природно-заповідний фонд. Розвиток продуктивних сил і пов'язане з ним розширення експлуатації природних ресурсів, урбанізація і посилення антропогенного тиску на навколишнє середовище неминуче призводить до небажаних змін природних комплексів і об'єктів, їх деградації. Нерідко цінні об'єкти природи знаходяться під загрозою зникнення. Такі процеси викликають необхідність особливої охорони і збереження природи, різноманіття рослинного і тваринного світу, унікальних природних утворень, що становлять національне надбання.

В Україні, як і в інших розвинутих країнах, це завдання вирішується на основі встановлення особливого режиму охорони окремих територій земельного і водного просторів, що виконують екологічні, генетичні, оздоровчі, санітарно-гігієнічні, культурно-освітні функції.

Природно-заповідний фонд України на кінець 2004 р. у своєму складі нараховує 7140 територій і об'єктів загальною (фактичною) площею 2771,6 тис. га. Відношення площі ПЗФ до площі держави (відсоток заповідності) становить 4,6 %. Виходячи з мети утворення тих чи інших заповідних об'єктів і комплексів, їх функцій і режиму заповідання в країні сформувались такі основні організаційно-правові форми: природні і біосферні заповідники (14 %), національні природні парки (24), регіональні ландшафтні парки (18), заказники різних типів (39), пам'ятки природи (1), заповідні урочища (3), ботанічні сади (0,1), дендрологічні і зоологічні парки (0,3), парки-пам'ятки садово-паркового будівництва (0,6 %), які утворюють єдиний державний природний заповідний фонд (ПЗФ) (рис. 3.1). За кількістю із загальної структури ПЗФ найбільша частка належить пам'яткам природи (42,6 %), заказникам (36,9), заповідним урочищам (10,8) та паркам-пам'яткам садово-паркового мистецтва (7,6 %) – разом 97,9 % від кількості всіх наявних об'єктів.

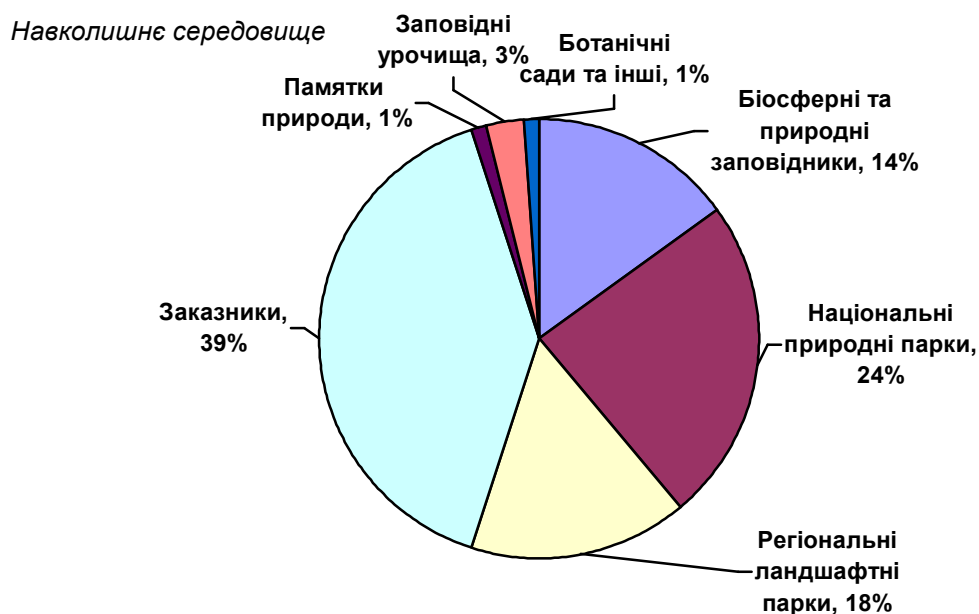

Рисунок 3.1. Структура ПЗФ України

Динаміку зростання площі ПЗФ показано на рис. 3.2.

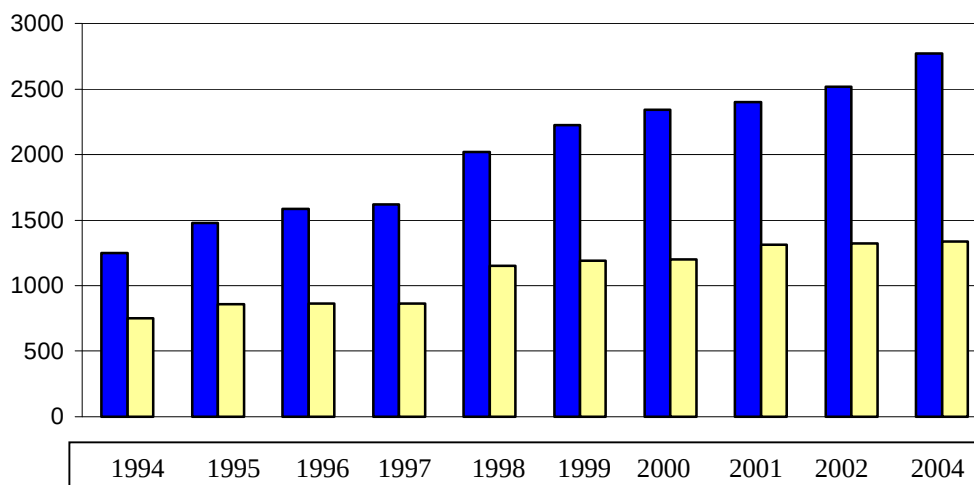

Рисунок 3.2. Зростання площі ПЗФ України, 1994–2004 рр.

Загальна площа ПЗФ

Площа територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення

За період з 1995 р. (тобто за 10 років) площа ПЗФ зросла майже вдвічі переважно за рахунок відносно нових категорій – біосферних заповідників, національних природних та регіональних ландшафтних парків. Пріоритетність створення саме цих багатофункціональних об'єктів ПЗФ полягає у забезпеченні ними не тільки збереження біорізноманіття, але й створення умов для відпочинку та оздоровлення населення, охорони історико-культурної спадщини,

екологічної освіти, здійснення наукових та моніторингових досліджень. Створення оптимальної мережі ПЗФ створює сприятливі умови для формування еколого-економічного розвитку регіонів та поліпшення зайнятості населення.

Кількість об'єктів природоохоронних територій у 2004 р. порівняно з 2003 р. зросла з 7040 до 7140, тобто на 100 об'єктів, а площа, відповідно з 2715,4 тис. га до 2771,6 тис. га, або на 56,2 тис. га. Збільшення кількості об'єктів ПЗФ відбулося в основному за рахунок створення заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ, а їх площі за рахунок – трьох національних природних парків, зокрема Ічнянського (Чернігівська область), площею 9665,8 тис. га, Гомільшанські ліси (Харківська область), площею 14314,8 тис. га та Галицького (Івано-Франківська область), площею 14684,8 тис. га

За даними на 01.01.2005 р. в Україні нараховується 594 об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення, з них: 17 природних заповідників, 4 біосферних, 15 національних природних парків (додаток Ц), 293 заказники, 134 пам'ятки природи, 17 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 90 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Кількість територій і об'єктів ПЗФ місцевого значення становить 6546 одиниць.

За органами державного управління землі об'єктів природно-заповідного фонду розподілені наступним чином: Мінприроди України (59,0 %), Державного комітету лісового господарства України (19,1 %), Національної академії наук України (13,9 %), Державного управління справами (4,3 %), Української академії аграрних наук (3,3 %), Міністерства освіти і науки України (0,4 %).

За адміністративними одиницями ПЗФ України розподілений досить нерівномірно: від 0,3-0,4 % території (м. Київ та Кіровоградська обл.) до 7,6–12,5 % (Івано-Франківська, Херсонська та Хмельницька обл.). Розподіл ПЗФ в регіональній площі (відсоток заповідності) також нерівномірний. Близько 1 % від території регіону ПЗФ нараховується у Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Харківській областях, понад 10 % – у Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій областях, а в м. Севастополі – біля 30 %. В Автономній Республіці Крим цей показник – на рівні близько до 4 %, у місті

Києві – до 9 %; в Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Черкаській, Чернігівській областях – 2–4 %; у Волинській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернівецькій – 6–9 %. Загалом, частка заповідних територій в Україні становить 4,5 % від її території.

Згідно Концепції розвитку заповідної справи України передбачається розширення системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що сприятиме поліпшенню охорони біологічного різноманіття, збереженню типових, унікальних ландшафтів України, підтриманню екологічної рівноваги на її території, зміцненню бази для проведення моніторингу навколишнього природного середовища, наукових досліджень, екологічного та патріотичного виховання громадян.

Для успішного розвитку і функціонування заповідних об'єктів велике значення має: вдосконалення правової бази природно-заповідної галузі, вдосконалення охорони ПЗФ, створення служби державної охорони заповідних установ, розробка проектів організації території для біосферних заповідників, вдосконалення механізму резервування територій під наступне заповідання тощо.

Удосконалення правової бази та системи управління у сфері заповідної справи є однією з визначальних умов успішного розвитку й функціонування заповідних об'єктів. Завданням законодавства в даній галузі є регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та невиснажливого використання об'єктів природоохоронних територій як однієї з найважливіших передумов забезпечення екологічно збалансованого розвитку України та охорони навколишнього природного середовища. У частині розробки нормативно-правових актів у галузі охорони природи та заповідної справи найвизначнішою подією є ухвалення Верховною Радою України Закону України **"Про екологічну мережу України"** (24 червня 2004 року), який набирає чинності з 1 січня 2005 року.

Даний закон встановлює принципи формування, збереження і використання екологічної мережі. Визначено склад законодавчої бази про екологічну мережу

України та її головні завдання, які полягають у створенні необхідних умов для задоволення сучасних й перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства. Сформована комплексна понятійно-термінологічна база в зазначеній сфері, зокрема розкритий зміст і сутність основних понять, які регулюють всі економіко-правові аспекти формування і постійного розвитку екологічної мережі України у відповідності до сучасного стану навколишнього природного середовища та вимог міжнародного співтовариства до стандартів якості довкілля. Регламентовано порядок реалізації права власності на землю та інші природні ресурси об'єктів екомережі.

В перспективі великого значення набуває проблема створення ряду заповідних територій вищого рангу міжнародного значення на кордонах з Білоруссю, Росією, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдовою. Необхідно зарезервувати площі для майбутніх парків в Українських Карпатах, які будуть активно освоюватись системами спортивного туристського і лікувального типу та в Українському Поліссі, яке відзначається невеликою у порівнянні з рештою рівнинної частини України денатуралізованістю природного середовища.

Втім, можливість розширення мережі національних природних парків в Україні обмежена, оскільки ступінь натуралізації природних ландшафтів тут досить висока, їх створення супроводжується частковим вилученням земель із землекористування. Тому слід розширювати мережу регіональних ландшафтних парків, при створенні яких територія не вилучається із фондів землекористування, а також здійснювати пошук інших форм раціонального використання і збереження територій із значним рекреаційним потенціалом.

Стан рекреаційних ресурсів та розвиток курортних зон. Рекреаційні ресурси охоплюють компоненти географічного середовища і об'єкти антропогенної діяльності, які завдяки унікальності, історичній та художній цінності, естетичній привабливості і лікувально-оздоровчим властивостям мають використовуватися для організації різних видів та форм рекреаційних заходів – відпочинку, туризму, лікування.

Рекреація безпосередньо пов'язана з природним середовищем. Рекреаційний потенціал – це здатність природного середовища справляти на людей певний сприятливий фізіологічний і психологічний вплив, відновлювати їх сили і здоров'я. Він охоплює не лише природні ресурси, а й матеріально-технічну базу (інфраструктурний потенціал), культурно-історичні та соціально-економічні передумови для організації рекреаційної діяльності.

Використання рекреаційних ресурсів забезпечує зміцнення здоров'я, зниження захворюваності населення та втрат робочого часу, підвищує продуктивність праці, що є своєрідною передумовою одержання фінансових ресурсів для підтримки і розвитку рекреаційного потенціалу України.

Згідно з «Земельним кодексом України», в межах її території серед інших категорій земель виділяються землі *оздоровчого* призначення з природними лікувальними властивостями (курортні зони) та землі рекреаційного призначення (зони масового відпочинку та туризму).

Площа потенційних територій оздоровчого і рекреаційного призначення становить 12,8 % території України. На території держави розвідано близько 400 джерел мінеральних вод та понад 100 родовищ лікувальних грязей. Пляжі морських берегів займають близько 47 % берегової смуги Азово-Чорноморського узбережжя.

Понад 3,6 млн. га (6,0 %) території країни придатні, зважаючи на потреб населення України у майбутньому, для організації курортного лікування, відпочинку та туризму. За даними на 01.01.2005 р. («Земельний кадастр України»), загальна площа земель оздоровчого призначення становить 34,5 тис. га, рекреаційного призначення – 103,6 тис. га, що разом охоплює близько 0,23 %

території країни.

Більшість наявних оздоровчих та рекреаційних закладів зосереджено у 240 курортних населених пунктах, що входять до спеціального переліку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (15.12.1997, № 1391).

Серед названих рекреаційних елементів важливе місце належить бальнеологічним – мінеральним водам і лікувальним грязям.

За даними Одеського НДІ курортології, виявлено понад одну тисячу свердловин і джерел, з яких експлуатується менш як 50 водопунктів. Більше половини з них використовувались для господарських потреб, зокрема в системах зрошення.

Лікувальні грязі мають виражену терапевтичну спрямованість, застосовуються як у вигляді різних екстрактів, мазей, вичавок, так і в поєднанні з фізіологічними процедурами (гальваногрязі, електрофорез, грязеві речовини).

Мінеральні води здебільшого зосереджені в Карпатському регіоні. Тут є всесвітньо відомі гідрокарбонатно-сульфатно-кальцієво-магнієві, сульфатно-натрієво-кальцієві, сульфатно-хлоридні, натрієво-магнієво-кальцієві води.

Унікальні лікувальні грязі переважно зосереджені на півдні України з центрами Куяльник, Євпаторія, Феодосія, Саки, Бердянськ, Маріуполь.

Важливим рекреаційним ресурсом України є пляжі, завдяки яким велика кількість санаторно-курортних закладів розташована на узбережжі морів, на берегах річок, озер.

Україна володіє багатими ресурсами для туристичної діяльності, яка визнана в передових країнах світу досить прибутковою. Багатий природний та історико-культурний потенціал Карпат і Криму, Придніпров'я й Поділля, Волині і Слобожанщини. На території нашої держави нараховується 39 міст з понад 1000-річною історією, більшість з яких розташовані на території колишньої Київської Русі.

Але, щоб отримувати прибуток від туристичної діяльності, треба насамперед раціонально використовувати рекреаційно-туристичні ресурси. А це потребує збільшення інвестицій у заходи, які не завжди одразу стануть прибутковими, але є

дуже привабливими для туристів і на тривалий час створять джерело значних прибутків, а також у розробку та впровадження нормативно-законодавчого забезпечення розвитку малого бізнесу в туристичній сфері, зокрема сільського зеленого туризму, розробку як найсприятливішої для населення процедури його реєстрації, сертифікації тощо.

Як рекреаційні об'єкти використовуються також парки, сквери, особливо в таких місцях, де вони поєднуються з іншими ресурсами.

Отже, природа є не лише індикатором сучасного життя, а й фактором, який певною мірою визначає його. З природою, пейзажем пов'язані історія і культура. Не випадково серед ландшафтів є багато об'єктів які представляють собою духовне надбання для українського народу і використовуються в туристичній діяльності.

Облаштування та благоустрій туристичних маршрутів, проведення серед туристів просвітницької природоохоронної роботи сприяють збільшенню обсягу рекреаційних послуг. У заповідниках, охоронних зонах це можна зробити за рахунок створення туристичних, екологічних стежок, музеїв природи.

Рациональне використання рекреаційних ресурсів потребує оптимізації мережі закладів на всій території України, розвитку рекреаційної інфраструктури, транспорту, вдосконалення системи управління рекреаційною діяльністю, постійного відновлення природних об'єктів. Без регламентації рекреаційного навантаження неможливе тривале використання території для відпочинку. Промислова експлуатація рекреаційних ресурсів нерідко призводить до деградації рослинних і природних комплексів.

Природні рекреаційні ресурси можуть зберігатися і збагачуватися лише тоді, коли всі відпочиваючі сприятимуть їх збереженню. Досвід ведення рекреаційного господарства у світі підтверджує необхідність належної системи контролю за дотриманням заповідного режиму в зонах відпочинку.

4. ОЦІНКА АНТРОПОГЕННО-ТЕХНОГЕННОГО ВПЛИВУ НА СЕРЕДОВИЩЕ ІСНУВАННЯ, ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ТА СТАН ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Демографічна ситуація та здоров'я населення. Незадовільна медико-демографічна ситуація в країні у 2004 р. є наслідком виснажливого техногенного типу господарювання, погіршення екологічних умов існування населення, низької ефективності економіки, низьких соціальних стандартів життя тощо. Для України характерними є тенденції до

- скорочення чисельності населення (на 01.01.2005 р. чисельність наявного населення становила 47,3 млн. осіб, з них дітей та підлітків – лише 7,7 млн. або 16,3 %. Природний приріст населення в Україні залишався від'ємним: на кожну тисячу населення померлих налічувалося на 7 осіб більше, ніж народжених. За даними Держкомстату України найбільш швидкими темпами зменшується чисельність населення Чернігівської, Чернівецької, Сумської, Полтавської, Луганської, Черкаської та Донецької областей),
- старіння населення (питома вага осіб у віці 60 років і старше становила на цей період 21,4 % в загальній чисельності населення),
- зниження тривалості життя (до 73 років у жінок та 61 – у чоловіків, що значно нижче за аналогічні показники у розвинутих країнах),
- падіння народжуваності (загальна кількість новонароджених зменшилася з 691 тис. – у 1989 р. до 405 тис. – у 2004 році. Хоча у 2000–2004 рр. намітилася тенденція щодо зростання кількості ново народжуваних, але вона є нестійкою).

Серед основних причин погіршення здоров'я населення – брак коштів та неефективні реформи у сфері медичного обслуговування населення. Це загострює демографічну ситуацію. Внаслідок соціально-економічних чинників зростає кількість хворих на алкоголізм і наркоманію, що сприяє поширенню ВІЛ-інфекції та туберкульозу. Боротьба з означеними захворюваннями має бути спрямована на виконання довгострокових програм профілактики, удосконалення лікувальних заходів та мобілізацію усіх ресурсів для виконання цих завдань. Нині країна

знаходиться в стані епідемій туберкульозу та ВІЛ/СНІД, що підтверджується наступним:

- у 2004 р. захворюваність на туберкульоз органів дихання збільшилась до 33715 випадків (70,6 на 100 тис. нас.) проти 32684 випадків (67,8) у 2003 році. Рівень захворюваності у Херсонській, Миколаївській, Запорізькій і Дніпропетровській областях набагато перевищує середній показник по країні і становить від 115,0 до 73,0 на 100 тис. населення;

- протягом 1987–2004 рр. серед громадян України офіційно зареєстровано більше 60 тис. випадків захворювань на ВІЛ-інфекцію. У 2004 р. в Україні зареєстровано – 3697 випадків хвороби (7,74 на 100 тис. населення), зумовленої вірусом імунодефіциту людини проти 2354 (4,88 на 100 тис. населення) за відповідний період 2003 року.

Ситуація із захворюваннями на малярію, сибірку, сказ і гельмінтози погіршується. В етіологічній структурі захворювань відмічалися спалахи сальмонельозу (15), вірусного гепатиту А (5), дизентерії (5), токсикоінфекцій (3) та спалахи іншої етіології (7). Більшість з них було пов'язано з порушеннями вимог санітарного законодавства у сферах водопостачання, виробництва харчових продуктів, організації харчування в дитячих садках і школах. Залишається загроза виникнення та розповсюдження холери та інших особливо-небезпечних інфекційних хвороб.

У 2004 р. в Україні зареєстровано 8307 тис. випадків паразитарних і інфекційних захворювань, що на 10,6 %, менше ніж у 2003 р. (9287 тис. випадків). Кількість випадків грипу та ГРВІ становила 7993 тис., що в загальній структурі інфекційної захворюваності складало 96,2 %. Захворюваність на вірусний гепатит А після грипу і ГРЗ є найбільш соціально значимою інфекцією. Найвищий показник захворюваності відзначався у 2001 р. – 82 випадків, а у 2004 р. він зменшився до 51 випадків на 100 тис. населення.

Наявність великої кількості природних вогнищ сказу, туляремії, лептоспірозу та арбовірусних інфекцій стає причиною зооантропонозних та природно-вогнищевих особливо небезпечних інфекцій. Боротьба з цими захворюваннями

повинна проводитися не тільки на медикаментозному але й управлінсько-організаційному рівнях.

Безпека життєдіяльності та охорона праці. Державна санітарно-епідеміологічною службою України приділяє велику увагу виконанню Національної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2001–2005 рр., відповідних регіональних та відомчих програм, рішень Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення, а також постанови Кабінету Міністрів України стосовно порядку розслідування та обліку нещасних випадків та аварій на виробництві. Це пов'язано з тим, що основними причинами смертності залишаються захворювання серцево-судинної системи, злоякісні новоутворювання, травми та захворювання органів дихання, що зазвичай є наслідком незадовільних умов праці та стану виробничого середовища.

Рівень професійної захворюваності дедалі зростає через невиконання більшості заходів, затверджених зазначеними вище документами із-за відсутності фінансування. З 2001 р. спостерігається збільшення як кількості постраждалих (з 2583 до 7232 осіб), так і підвищення рівня професійної захворюваності з 1,21 до 5,59 на 10000 працюючих. У регіональному розрізі профзахворювання найбільш поширені у трьох промислових областях – Донецькій, Луганській та Дніпропетровській, де протягом 2001–2004 рр. кількість постраждалих збільшилась у 3–5 разів. Зокрема, розвитку профпатологій в ряді галузей Донецького регіону сприяла зношеність основного технологічного обладнання, яка станом на 2004 р. складала у середньому 75–80 % ОФ, а на окремих підприємствах сягала 90–100 % ОФ.

На початок 2005 р. на контролі умов праці знаходилося 79832 об'єкти промислового та сільськогосподарського призначення. При проведенні вибіркового моніторингу стану акустичного забруднення в 270 населених пунктах на території України у 96 (35,5 %) з них відмічалось перевищення граничнодопустимих рівнів шуму. Високий відсоток реєстрації санепідслужбами рівнів шуму і вібрації, що перевищують граничнодопустимі показники, реєструвався на підприємствах

кольорової металургії (50,0 %), вугільної промисловості (49,1), автомобільного машинобудування (48,6), важкого машинобудування (45,7), гірничорудної промисловості (43,4), місцевої промисловості (43,4), верстатобудування (40,1), деревообробної і меблевої промисловості (35,8) та Мінпаливенерго (34,6 %).

Станом на 01.01.2005 р. в Україні на обліку знаходилося 17125 джерел електромагнітного випромінювання, у т.ч. радіолокаційних станцій – 1413 (20,1 %), телетрансляторів – 420 (19,5), телерадіопередатчиків – 2003 (11,9), передатчиків радіомовлення з частотною модуляцією (приймально-передавальних станцій мобільного стільникового та супутникового зв'язку) – 13289 (54 %). Велика кількість непаспортизованих джерел електромагнітних випромінювань (найбільша яких виявлена у Донецькій, Закарпатській областях та м. Севастополі – 87,2 %, 69,5 та 27,2 % відповідно) є однією із причин того, що в окремих місцях населених пунктів фонові рівні електромагнітних полів перевищують граничнодопустимі. У Закарпатській, Полтавській, Черкаській і Чернігівській областях жодна з радіолокаційних станцій (РЛС), що є одними з найнебезпечніших видів джерел електромагнітних випромінювань, не паспортизована.

У деяких випадках заклади держсанепідслужби не здатні проводити дослідження електромагнітних полів низької частоти, лазерного випромінювання та напруженості електростатичних полів із-за відсутності необхідних приладів.

Надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру. Протягом 2004 р. на території України зареєстровано 126 надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру (НС), матеріальні збитки від яких перевищили 800 млн. 890 тис. гривень, що становили загрозу або призвели до забруднення навколишнього природного середовища, з них: державного рівня – 4, регіонального – 10, місцевого – 45, об'єктового – 67. Внаслідок НС загинуло 92 особи, постраждало – 298, госпіталізовано – 1162, тимчасово евакуйовані – 8114 особи.

Значну загрозу забруднення навколишнього природного середовища становлять порушення правил перевезення небезпечних вантажів і

транспортування паливно-мастильних матеріалів магістральними продуктопроводами. На транспорті протягом 2004 р. зареєстровано 30 НС цього виду; пожежі, вибухи у спорудах, на комунікаціях, технологічному обладнанні промислових об'єктів нафтогазової галузі склали 6 НС; пожежі лісових, степових і хлібних масивів – 3; аварії на каналізаційних системах і очисних спорудах стічних вод – 2; підтоплення територій внаслідок підвищення рівнів ґрунтових вод (у Дніпропетровській, Львівській, Миколаївській та Херсонській областях) – 5.

У 2004 р. спостерігалась негативна тенденція щодо збільшення кількості НС медико-біологічного характеру, пов'язаних із отруєнням людей внаслідок споживання неякісних продуктів харчування і питної води (18 НС), а також отруєнням токсичними речовинами, особливо чадним та побутовим газом, (29 НС). Саме на НС цього виду припадає переважна кількість загиблих – 71 особа. Надзвичайні ситуації, які пов'язані з перевищенням гранично допустимі концентрацій шкідливих (забруднюючих) речовин у атмосферному повітрі, поверхневих і підземних водах, зареєстровано у Вінницькій, Луганській, Сумській, Харківській і Чернігівській областях.

Забруднення морських акваторій та прісних вод. Еколого-токсикологічна ситуація в західній частині Азовського моря характеризується як задовільна, яка не завдає суттєвого негативного впливу на фітоценоз і донні екосистеми вказаного району. Хіміко-токсикологічний стан західної частини Азовського моря по рівню забруднення важкими металами не загрожує життєдіяльності і господарюванню. Згідно класифікації рівня забруднення донних відкладень нафтопродуктами до II рівня небезпеки віднесені акваторії біля м. Казантип і середньої частини Арабатської Стрілки, до III рівня – більша частина акваторії. Вплив антропогенно-техногенних чинників на структурні елементи водного середовища характеризується:

- перевищенням ГДК міді та ртуті у поверхневому шарі води у районі, розташованому в північно-східному напрямку від Казантипської затоки у 1,5 і 1,3 разів відповідно,

- забрудненням донних відкладень західної частини моря миш'яком, вміст якого повсюди перевищував геохімічний фон до 3,3 разів. Максимальні концентрації миш'яку виявлені в донних відкладеннях рудоносній зони, яка прилягає до Керченського півострова.

Забруднення акваторії Чорного моря має наступну специфіку:

- кількість ртуті у поверхневому шарі води на північно-західному шельфі перевищувала ГДК у 5–9 разів;
- в придонних відкладеннях вміст ртуті, міді, свинцю і хрому не перевищував природний геохімічний фон для Азово-Чорноморського басейну;
- донні відкладення забруднені миш'яком, концентрація якого майже на половині акваторії перевищувала геохімічний фон у 4 рази;
- концентрація нафтовуглеводів у поверхневому шарі води складала 0,05–0,23 мг/л, у придонному – 0,04–0,22 мг/л, і практично повсюди перевищувала ГДК у 1,1–4,6 разів;
- основними забруднювачами води у 2004 р. були ПХБ і ліндан. У донних відкладеннях зустрічались сполуки групи ДДТ.

Поверхневі води приморських регіонів України за мікробіологічними показниками не відповідали нормативам у 7,4 % випадках, зокрема 6,0 % проб морської і 10,4 % – річкової води. у 2003–2004 рр. бактеріальне забруднення води зон відпочинку річкових пляжів був значно вищим ніж морських (особливо у Донецькій, Запорізькій, Миколаївській та Херсонській областях). В Одеській області переважало забруднення морських пляжів.

Зростання кількості туристів та обсягів надання туристично-рекреаційних послуг справляє певний негативний вплив на стан середовища існування та історико-культурної спадщини України. У 2004 р. туристичними фірмами країни в її межах було обслуговано близько 1 млн. 449 тис. туристів і відпочиваючих.

Рекреаційне навантаження та використання природно-заповідного фонду. Згідно чинного законодавства в рекреаційних цілях, за умови певних режимних обмежень, може використовуватися більше 6,3 тисяч територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) площею близько 2200 тис. га, що

становить 80 % площі природно-заповідного фонду (виняток становлять природні заповідники, заповідні зони національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків та заповідні урочища). У 2004 р. кількість місць у стаціонарних рекреаційних об'єктах, розташованих на території установ ПЗФ загальнодержавного значення, становила близько 10 тис. місць, кількість відвідувачів цих об'єктів ПЗФ – близько 1 млн. осіб, кількість туристичних маршрутів – 165 одиниць. Найбільше таких маршрутів функціонує у Карпатському НПП (53), Карпатському БЗ (18) та Уманському НПП (17).

Протягом року майже 1 млн. 497 тис. осіб було надано екскурсійні послуги до об'єктів природно-заповідного фонду, ландшафтних парків та пам'яток садово-паркового мистецтва. Проте асортимент, кількість та якість послуг, що надаються на території об'єктів ПЗФ в Україні є незадовільним. Більшість природних об'єктів як загальнодержавного, так і місцевого значення відчують на собі вплив рекреації, причому, як правило, не регламентованої та не контрольованої діяльності. Це стосується насамперед об'єктів ПЗФ, розташованих у курортних місцевостях, на узбережжі Чорного та Азовського морів.

Історико-культурна спадщина. На початок 2004 р. під охороною держави перебувало понад 130 тис. пам'яток історико-культурної спадщини, з них: археології – 57206; історії – 51364; монументального мистецтва – 5926; архітектури та містобудування – 16293. На базі цілого ряду зазначених пам'яток створено та функціонує 60 заповідників історико-культурного профілю, різного підпорядкування, 14 з яких надано статус “національного”. У підпорядкуванні Мінкультури і туризму налічується 9 заповідників. У зв'язку із розмивом берегів річок (Дніпро, Десна та ін.), а також узбережжя Чорного моря щороку руйнуються десятки археологічних пам'яток – стародавніх поселень та античних міст Північного Причорномор'я, зокрема морський берег території Національного заповідника “Херсонес Таврійський” (м. Севастополь).

Збереження і автентичність об'єктів культурної спадщини цілком залежить від стану навколишнього природного середовища. В останні роки надзвичайно загострилась екологічна ситуація, пов'язана з новою забудовою, що ведеться в

історичних центрах великих та малих міст України, зокрема м. Києві і, як наслідок, спостерігається руйнація оточуючого історико-архітектурного середовища. Набуло поширення відведення з порушенням законодавства особливо цінних земель, парків, скверів, заказників, заповідників під забудову, у т.ч. частини Маріїнського парку, дніпровських схилів.

Порушення зафіксовані і в АР Крим. Викликає стурбованість станом збереження пам'ятки архітектури національного значення – ансамблю споруд Лівадійського палацу з прилеглою парковою зоною, де відбувається безконтрольне знесення споруд (будинок телеграфу, в'їзна брама) та їх приватизація (унікальний палацовий гараж початку минулого століття та будинок садівника). Зафіксовано масове розкрадання та нівечення творів монументального мистецтва. Внаслідок засмічення дренажної системи спостерігаються значні зсуви ґрунту. Практикується недбале ставлення до унікальних зелених насаджень парку. Усе це виявляє реальну загрозу не лише парку, але й Великому Палацу. Тривожні сигнали одержано і з Алупкінського державного палацово-паркового музею (зараз пропонується його включення до Списку об'єктів всесвітньої спадщини). В одному з мальовничих куточків парку, біля відомого “Чайного будиночка” розпочато будівництво залізобетонної споруди площею 50 м². Грубим порушенням Закону про культурну спадщину, безумовно, є й намір будівництва на території урочища, розташованого в охоронній зоні Масандрівського парку, що належить до земель історико-культурного призначення, рекреаційно-спортивного комплексу (передача землі була дозволена восени 2004 р. селищною радою). Подібне будівництво, безперечно порушить палацово-парковий ансамбль, суттєво зменшить його історико-культурну цінність.

Особливої шкоди пам'яткам археології в зоні розливу р. Дніпро задають побудовані водосховища (Канівське, Кременчуцьке і Каховське) – втрачаються десятки об'єктів від доби палеоліту до пізнього середньовіччя. Продовжує розмиватися правий берег Дніпра у районі Трахтемирова-Канева, Черкас і Бориславу. небезпечна ситуація склалася на Південному Бузі у районі Южноукраїнська. Розбудова Ташлицької ГАЕС знищить унікальні поселення

трипільської, сабатинівської культури, центру славнозвісної Буго-гардівської паланки Війська Низового Запорізького. Постраждають не лише об'єкти культурної спадщини, загинуть і мальовничі ландшафти, які є частиною природного заповідника „Гранітно-степове Побужжя”.

В узагальненні наведеного вище зазначимо незадовільність загальної оцінки антропогенно-техногенного впливу на середовище існування, здоров'я населення. Основними причинами цього є недосконала структура продуктивних сил країни, що переобтяжена ресурсомісткими виробництвами, використання застарілих технологій, знос основних фондів; погіршення матеріального становища населення; низький рівень культури та обізнаності; недосконалість законодавства; брак коштів на проведення запланованих заходів.

Відмітимо, що культурна спадщина України різноманітна та унікальна, у поєднанні з природним ландшафтом вона становить величезне національне багатство. Проте для достойної репрезентації і отримання доходів від національного і міжнародного туризму потрібні досконаліші механізми захисту історико-культурних об'єктів і всієї історико-культурної спадщини від протизаконних дій і хижацького розкрадання, а також фінансова підтримка держави щодо її збереження і відновлення.

5. ВПЛИВ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СТАН НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

5.1. Промисловість

Сучасна екологічна ситуація в промисловості України, особливо у районах і центрах надмірної концентрації підприємств важкої індустрії, характеризується як складна. Вона формувалася протягом тривалого періоду нехтуванням об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного потенціалу. Відбулися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно-видобувним, найбільш екологічно-небезпечним, галузям важкої індустрії. Чільне місце серед них тепер, і у найближчій перспективі, належатиме підприємствам металургійної та хімічної галузей виробництва.

Так, викиди в атмосферне повітря металургійними підприємствами **гірничо-металургійного комплексу (ГМК)** в 2004 р. склали близько 1350 тис. т шкідливих речовин. При врахуванні викидів коксохімічних, трубних, метисних підприємств викиди ГМК складають майже 1600 тис. т. У порівнянні з 2003 р. майже всі великі підприємства ГМК (ВАТ “ММК ім. Ілліча”, ВАТ “МК Азовсталь”, МК ім. Дзержинського та ряд інших) збільшили викиди. Зменшив викиди металургійний комбінат “Криворіжсталь”.

У 2004 р. металургійними підприємствами утворено 7784 тис. т сталеплавильних шлаків і 14444 тис. т доменних шлаків. У порівнянні з 2003р. вони зросли відповідно на 3 % та 6 %. У 2004 р. підприємствами ГМК накопичено близько 129128 тис. т сталеплавильних шлаків і 115853 тис. т доменних. Також утворено пилу, шламів та окалини близько 4866 тис. т, що майже на 10 % більше ніж у 2003 р., їхнє накопичення склало близько 29000 тис. т.

Скиди металургійних підприємств ГМК у 2004 р. склали, орієнтовно, близько 1400 млн. м³, з них без очищення – 140 млн. м³.

Діяльність підприємств **хімічної промисловості** супроводжується викидами в атмосферу таких речовин як аміак, окисли азоту, оксиди вуглецю та ін., а також відводом стічних вод, які утворюються в процесі виробництва. У 2004 р.

найбільшими підприємствами хімічної промисловості викинуто у повітря 39585,67 т шкідливих речовин та скинуто у водойми 69516,28 тис. м³ зворотних вод (табл. 5.1.1).

Таблиця 5.1.1

Викиди (скиди) шкідливих речовин найбільшими підприємствами хімічної промисловості у 2004 році

Підприємство	Всього, т	Діоксид азоту, т	Аміак, т	Оксид вуглецю, т	Скиди тис. м ³
ЯДГХП "Сірка"	209,48	71,14		118,24	291,4
Кримський содовий	9718,76				
Первомайське ДП "Хімпром"	478,73	403,34			686
Одеський припортовий завод	2162,50	1101,80	472,15	405,34	2339,6
ВАТ "Рівнеазот"	2650,89	508,98	371,73	818,73	22690,9
ВАТ "Дніпроазот"	1337,60	930		261	5803
Северодонецьке ВО "Азот"	3099,94	1375,94		759,46	12345,6
Черкаське ВО "Азот"	6790,50	1241,3	874,3	2415,2	21244,2
ЗАТ "Кримський ТИТАН"	9762,92	342,95	44,09	154,54	
ВАТ "Сумихімпром"	3374,36	183,8	257,7	336,8	4115,6
ВСЬОГО:	39585,67	6159,25	2019,97	5269,32	69516,3

В основу екологічної політики підприємств хімічної промисловості покладено принцип мінімізації викидів в атмосферу, в тому числі за рахунок впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, організації виробничого контролю, проведення налагоджувальних робіт теплоенергетичного обладнання, оснащення джерел викидів ефективним пилогазоочисним обладнанням, підвищення рівня технічного стану та експлуатації діючого обладнання.

Головним напрямком зменшення скидів зворотних вод у водоймища підприємствами хімічної галузі є впровадження ресурсозберігаючих та енергозберігаючих технологій використання води шляхом створення практично безстічної схеми роботи основних водозабірних установок з максимально можливою очисткою власних стічних вод для подальшого повернення їх у виробництво.

На підприємствах **машинобудівного комплексу** в процесі виробничої діяльності в атмосферне повітря викидаються забруднюючі речовини від

сталеливарних, фарбувальних, зварювальних, гальванічних, механообробних, складально-зварювальних виробництв тощо.

Викиди забруднюючих речовин в атмосферу найбільших машинобудівних підприємств знаходяться в межах чинних норм (ЗАТ «ЗАЗ», ХК «КРАЗ», ВАТ «Південдизельмаш» ВАТ «Азовмаш» тощо). Це досягається за рахунок того, що підприємства постійно підтримують на належному рівні технічний стан очисних споруд.

На підприємствах ВАТ «Луцький підшипниковий завод», ВАТ «Чернігівавтодеталь», ТОВ «Вінницька підшипникова компанія» впроваджуються проекти та прогресивні технології щодо створення високооснащеного механообробного комплексу для виробництва сучасної конкурентоспроможної техніки, здійснюється реконструкція сталеплавильного, ливарного, термічного і зварювального устаткування для отримання високоякісних виробів. Це дозволило майже удвічі зменшити споживання природного газу на термічних операціях та суттєво знизити споживання енергоресурсів.

Скид забруднюючих речовин зі стічними водами у водні об'єкти в 2004 р. машинобудівними підприємствами був відсутній, у зв'язку з використанням систем замкненого циклу водопостачання. На підприємствах машинобудівного комплексу забезпечується економне та раціональне використання водних ресурсів.

Легка, меблева та деревообробна промисловості не відносяться до галузей, які в процесі виробничої діяльності забруднюють навколишнє середовище. Проте з метою екологізації виробництва в 2004 р. впроваджено інноваційний проект на ЗАТ «ВОЗКО» (м. Вознесенськ). З метою покращення екологічного стану виробництва та покращення умов праці ряд підприємств (ЗАТ «Чинбар» м. Київ, ВАТ «Світанок» м. Львів та ін.) перейшли на технології застосування при виробництві своєї продукції хімматеріалів та барвників не на органічних розчинниках, а на водній основі.

Природоохоронні проекти у промисловості. З метою зменшення негативного промислового впливу на стан навколишнього природного

середовища в Україні було розроблено ряд проектів. Зокрема, на підприємствах гірничо-хімічної підгалузі проект “Використання вторинного тепла підземної виплавки сірки” на Яворівському ДГХП “Сірка” та проект будівництва турбінного відділення котельні і комплекс природоохоронних заходів з виробництва хлористого кальцію на ВАТ “Кримський содовий завод”. Затверджено проекти “Ліквідація кар’єрів та стабілізація екологічної ситуації в зоні діяльності Роздільського ДГХП “Сірка”, кошторисною вартістю 14883,037 тис. грн. та “Утримання екологічної рівноваги в зоні діяльності Стебницького ДГХП “Полімінерал”, кошторисною вартістю 9974,382 тис. грн. та проект “Утримання екологічної рівноваги в зоні діяльності Яворівського ДГХП “Сірка” з кошторисною вартістю 14984,000 тис. грн. Реалізація зазначених проектів дозволить комплексно вирішити проблеми закриття сірчаних кар’єрів, підтримки екологічної рівноваги в зоні діяльності гірничо-хімічних підприємств Львівської області.

На ряді підприємств машинобудування розроблені Комплексні програми захисту навколишнього природного середовища. Так, за такою програмою на ВАТ «Червона зірка» в 2004 р. проводилась оцінка впливу на довкілля виробничої діяльності підприємства та інвентаризація викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, розроблений проект щодо ліквідації або зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря при нанесенні фарбувального покриття (установки термokatалітичного спалювання парів органічних речовин – бензолу, ксилолу, толуолу) та проект станції (комплексу) для очищення відпрацьованих змащувально-охолоджувальних рідин від нафтопродуктів, розроблена конструкторська документація, технологія та виготовлено обладнання (кізельгурові фільтри) для очищення води з р. Інгул, що використовується в технологічних процесах виробництва та стічних вод підприємства, оснащені вагранки для виплавки чавуну більш ефективними системами мокрого іскрогасіння, реконструйовані станції нейтралізації та очищення стічних вод від забруднень гальвановиробництва і процесів травлення чорних металів, вентиляційні системи та фільтри для вловлювання парів соляної та сірчаної

кислот.

Проблематика поводження з небезпечними хімічними речовинами. У 2004 р. Мінпромполітики України проведена паспортизація потенційно небезпечних об'єктів, де зберігаються і використовуються небезпечні хімічні речовини.

Таким чином, **мета сучасної промислової політики в сфері ОНПС** полягає у зменшенні навантаження на природні ресурси та створенні умов для реалізації процесів відтворення природних реципієнтів й забезпечення сприятливого стану довкілля. Головними напрямками реалізації цієї політики у галузях промисловості є:

- послідовний перехід на міжнародні стандарти технологічних процесів виробництва;
- економічне стимулювання ресурсозбереження та енергозбереження;
- сприяння впровадженню екологічно чистих технологій;
- забезпечення проведення екологічної експертизи і оцінки впливу на довкілля об'єктів господарської діяльності промислових підприємств і прийняття відповідних рішень.
- створення та впровадження у великих промислових центрах систем моніторингу навколишнього середовища (повітря, вода, ґрунти) із створенням на їх базі систем оперативного реагування.
- забезпечення зростання виробництв, заснованих на нових технологічних процесах.

5.2. Житлово-комунальне господарство

Підприємства житлово-комунального господарства в основному забезпечили в 2004 році населення та інших споживачів послугами з питного водопостачання та водовідведення в достатньому обсязі і належної якості.

Централізованим водопостачанням у 2004 році було забезпечено населення всіх міст країни, 783 селищ міського типу або 88 %, 6490 сільських населених

пунктів або 23 відсотки від загальної їх кількості. Централізованими системами каналізації забезпечені 432 міста або 95 %, 497 селищ міського типу або 56 % та 813 сільських населених пунктів або 3 відсотки від загальної їх кількості.

Загальний обсяг реалізованої води за січень-грудень 2004 року комунальними підприємствами склав 2,485 млрд. м³, що становить 92,9 відсотків порівняно з показниками відповідного періоду минулого року, пропущено стоків через очисні споруди 2,571 млрд. м³ або 121,7 % попереднього року. Біля 290 спеціалізованих підприємств, з яких 15 перетворено у акціонерні товариства, щодобово подавали споживачам 6,79 млн.м³ питної води, 7,026 млн. м³ стічних вод проходило через системи каналізації. Середня норма водоспоживання складає по Україні 320 л/добу, по окремим містам (Київ, Харків, Запоріжжя, Одеса, Чернігів, Севастополь, і іншим) витрати води складають понад 400 л/добу на 1 людину (при 100 – 200 літрах у розвинутих країнах Європи).

Через дефіцит потужностей більше половини міст (56,3 %) з населенням понад 100 тис. чоловік забезпечувалось питною водою за графіком.

У 260 міських населених пунктах якість питної води за окремими фізико-хімічними показниками (загальній жорсткості, підвищеному вмісту сухого залишку, залізу, марганцю, фтору, нітратам, аміачним сполукам тощо) не відповідає вимогам чинного стандарту. Згідно оцінок, приблизно 40 відсотків існуючих очисних потужностей потребують відновлення або вдосконалення з метою виконання вимог стандартів якості води.

Станції очистки підземних та поверхневих вод побудовані за типовими проектами і часто не пристосовані до існуючої якості води. Значна частина підземних вод не проходить очистку і не відповідає стандартам якості води. В Автономній Республіці Крим, в Донецькій, Луганській, Херсонській, Хмельницькій, Одеській, Київській та ряді інших областей немає альтернативних джерел водопостачання і економічно прийнятних технологій для очищення води окремих водозаборів.

Четверта частина водопровідних очисних споруд і кожна п'ята насосна станція (у вартісному виразі) відпрацювали нормативний термін амортизації. Фактично амортизовано половину насосних агрегатів, з яких 40 відсотків потребує заміни.

Загальна протяжність комунальних водопровідних мереж склала 113 тис. км, з яких 37 тис. км, або 33 % знаходяться в аварійному стані і потребують заміни. Загальна протяжність комунальних мереж каналізації – 46 тис. км, з них до аварійних відносяться 13 тис. км або майже 29 %. Водночас нераціональні витрати та втрати питної води в зовнішніх мережах перевищують 31 %, а в окремих містах вони і того більше.

Критична ситуація зі станом експлуатації каналізаційних колекторів склалася у Києві, Чернігові, Львові, Кіровограді, Дніпропетровські, Керчі, Рівному, Херсоні, Ялті, Севастополі та інших містах України.

З метою забезпечення надійного функціонування підприємств водопровідно-каналізаційного господарства у 2004 р. було розроблено низку законопроектів та нормативно-правових актів. А саме:

- прийнято Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про питну воду та питне водопостачання ” (№2196-IV від 18.11.04);

- прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 29.04.04 № 576 “Про затвердження Порядку підготовки і оприлюднення Національної доповіді про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні”;

- розроблено „Порядок розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання”; „Порядок розроблення та затвердження технологічних нормативів використання питної води”; „Галузеві технологічні нормативи використання питної води на підприємствах водопровідно-каналізаційного господарства”; зміни та доповнення до „Правил користування системами комунального водопостачання та водовідведення у містах і селищах України ”; зміни та доповнення до „Правил технічної експлуатації систем комунального водопостачання та каналізації населених пунктів України”.

Розроблено „Загальнодержавну програму “Питна вода України” на 2006-2020 роки”. Реалізація цієї Програми дозволить удосконалити нормативно-правову базу у

сфері питного водопостачання, підтримувати стабільний рівень забезпечення населення якісною питною водою з поступовим його наближенням до нормативів визначених Євросоюзом, підвищити якість послуг, поліпшити надійність функціонування систем водопостачання та водовідведення населених пунктів тощо.

5.3. Сільське господарство

Основні проблеми екологічного стану земельного фонду України концентруються навколо: постійного зниження вмісту гумусу, елементів живлення, посилення процесів водної та вітрової ерозії, підкислення, засолення, заболочування, погіршення агрофізичних властивостей тощо.

Практика постійного розширення площ ріллі як єдиного засобу ведення галузі призвела до того, що нині в Україні розорано кожні чотири з п'яти гектарів сільгоспугідь. Такого рівня розораності угідь немає в жодній із розвинутих країн світу. За цих умов у нашій державі особливо небезпечних масштабів набула деградація ґрунтів, відбувається природне або антропогенне спрощення агроландшафтів, погіршення якісних характеристик ґрунтів. Недобір врожаю на слабовмитих ґрунтах складає 10–20 %, на середньозмитих – 30–50 %, на сильнозмитих – 60–80 %. Тому без достатньої кількості добрив, впровадження нових сортів, проведення меліорації та протиерозійних заходів, а також інших елементів науково-технічного прогресу неможливо одержати сталі врожаї.

В Україні під урожай 2001–2003 років було внесено в середньому 21 кг/га поживних речовин, а в 2004 році – 29 кг/га. В умовах постійного зростання цін на мінеральні добрива в зв'язку з подорожчанням сировинних та енергетичних ресурсів на часі посилення уваги до органічних добрив та інших елементів біологізації землеробства.

У районах інтенсивного землеробства і високої концентрації промислового виробництва спостерігається техногенне забруднення ґрунтів, яке може викликати зниження врожайності сільськогосподарської продукції до 20–37 % та

впливати на погіршення її якості за рахунок зниженого вмісту вітамінів, білків, вуглеводнів, жирів тощо.

Гострою проблемою залишається знищення заборонених і непридатних до використання в сільському господарстві пестицидів, що складають особливу групу високотоксичних речовин, які не можна використовувати за прямим призначенням внаслідок втрати корисних властивостей, збігання терміну придатності, заборони до застосування, втрати маркування (етикетки) чи неконтрольованого змішування.

Особливе занепокоєння викликає стан та умови зберігання пестицидів у спеціалізованих сховищах. Забудова територій поблизу сховищ, яка поступово склалася, збільшує ризик для здоров'я населення, особливо в разі виникнення аварійної ситуації.

У 2004 році за даними інвентаризації налічується майже 5 тис. сховищ, із яких паспортизовано у санепідемслужбі – 1658, а у службі охорони навколишнього природного середовища – 1160, в яких зберігається 19,3 тис. т зазначених препаратів (див. розділ “Відходи і вторинні ресурси”).

Вирішити питання із знищення заборонених і непридатних до використання пестицидів сільгосптоваровиробники самостійно не можуть через складність робіт із їх утилізації та відсутність фінансування. Так, наприклад, за два роки знищено понад 350 т зазначених препаратів, при технічних можливостях за цей період утилізувати понад 1000 т.

Природоохоронні проекти агропромислового виробництва. Державним департаментом продовольства у 2004 році виконувалося три проекти “Програми використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року”, які фінансувалися з державного бюджету на загальну суму 116,6 тис. грн.

По проекту “Розроблення технології отримання волокнистих напівфабрикатів із відходів сільськогосподарського виробництва і нетрадиційних видів сировини для виробництва паперу та картону” у 2004 році визначений склад стічних вод, які утворюються при виробництві целюлози із соломи. Проаналізовані сучасні схеми очищення промислових стічних вод, видані

рекомендації щодо очищення стічних вод, які утворюються при виробництві целюлози із соломи. Розроблений композиційний склад пакувальних видів паперу та картону для харчових продуктів. Встановлено, що в такі матеріали можна ввести від 20 до 80 % солом'яної целюлози.

Екологічний результат роботи – технологія виключає забруднення навколишнього середовища сполуками хлору, потребує невеликих витрат води. Соціально-економічний результат – використання відходів сільськогосподарського виробництва для виготовлення солом'яної целюлози у виробництві паперу та картону.

По проекту “Розроблення та впровадження технології переробки використаної тари з поліетилентерефталату” у 2004 році Інститутом екогігієни та токсикології ім. Л.І. Медведя проведені санітарно-епідеміологічні дослідження зразків виробів полімерних литих та одержано позитивний висновок на їх застосування за призначенням; розроблений разовий технологічний регламент і виготовлено дослідно-промислову партію виробів. Проведені дослідження з метою визначення можливості використання ПЕТФ-вторинного для виготовлення волокон та визначена можливість використання поліетилентерефталатних відходів для виробництва технічних тканин, які широко застосовуються у сільському господарстві та переробній промисловості.

Екологічний результат роботи – покращання стану навколишнього середовища. Соціально-економічний результат – використання ПЕТФ-відходів для виробництва литих виробів господарського та технічного призначення.

По проекту “Розроблення та впровадження технології виробництва паперової волокнистої маси з бактерицидними властивостями з використанням вторинної сировини” у 2004 році підібрані екологічно безпечні фунгіцидні препарати (Біюцид-354) для оброблення паперової маси із вторинної сировини, у лабораторних умовах визначена ступінь мікробіологічного забруднення маси і визначена необхідна кількість біюциду на 1 т паперової маси. Інститутом гігієни та медичної екології проведені мікробіологічні дослідження паперової маси. Установлено, що обробка паперової маси чи поверхні паперу бактерицидами не

погіршує фізико-механічні показники паперу. Соціально-економічний результат – використання паперової маси із вторинної сировини для виробництва пакувальних матеріалів.

Таким чином, агропромислові проекти спрямовані на суттєве покращення стану навколишнього середовища. Соціально-економічний результат цих проектів полягає у забезпеченні екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів у сільському господарстві та агропромисловому виробництві.

5.4. Транспорт

З метою запобігання негативного впливу транспортних засобів на природне середовище Мінтрансв'язку проводить експертизу (в частині перевезення) пакету документів, необхідних для отримання дозволів, які видаються Міністерством охорони навколишнього природного середовища на перевезення небезпечних вантажів залізничним транспортом (від підприємств морського та річкового транспорту документів на експертизу не надходило).

Інформація про кількість виданих дозволів, обсяги та номенклатуру перевезених небезпечних вантажів зосереджена в Мінприроди.

Перевезення небезпечних хімічних речовин залізничним транспортом здійснюється відповідно до законодавчих актів, якими враховано вимоги екологічної безпеки. Такими документами є:

- Закон України "Про перевезення небезпечних вантажів";
- Статут залізниць України;
- "Правила перевезень небезпечних вантажів на залізницях", Правила перевезення наливних вантажів", "Правила перевезень небезпечних вантажів".

Серед небезпечних вантажів, перевезених протягом 2004 року залізницями України на вантажі 1 класу небезпеки припадає 0,2 % від загального обсягу небезпечних вантажів, на вантажі 2 класу – 7,3 %, 3 класу – 47,7 %, 4 класу – 8,1 %, 5 класу – 4,9 %, 6 класу – 3,1 %, 7 класу – 0,01 %, 8 класу – 5,3 %, 9 класу – 23,4 %.

Залізниці України здійснюють: перевезення небезпечних вантажів у відповідності із Ліцензійними умовами проведення господарської діяльності щодо надання послуг з перевезення пасажирів, вантажів залізничним транспортом, які розроблено відповідно до Закону України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності", інших Законів України, в тому числі і до Закону України "Про перевезення небезпечних вантажів".

Крім того, перевезення окремих небезпечних вантажів (отруйних речовин, відходів, радіоактивних речовин і матеріалів, військових вантажів), що підпадають під дію постанови КМУ від 20 червня 1995 року № 440 „Про затвердження порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин", здійснюється за спеціальними дозволами.

Умовами перевезення небезпечних вантажів передбачається виконання вимог екологічної, радіаційної і пожежної безпеки, захисту здоров'я працівників залізничного транспорту, забезпечення охорони праці і безпеки руху.

Важливим напрямком у вирішенні екологічних проблем на залізничному транспорті є

- перебудова технології процесу перевезення,
- встановлення критеріїв до тари, вагонів та контейнерів, які б забезпечували схоронність вантажу та безпеку при перевезенні та відповідали міжнародним вимогам;
- проведення вантажно-розвантажувальних робіт, які б у процесі перевезення небезпечних вантажів не приводили до погіршення стану довкілля.

З метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю фізичних осіб, навколишньому природному середовищу, майну фізичних та юридичних осіб під час перевезення небезпечних вантажів здійснюється обов'язкове страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів згідно з "Порядком і правилами проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок

настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів", які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2002 р. № 733.

5.5. Збройні Сили

У 2004 р. заходи із мінімізації негативного впливу військової діяльності на довкілля здійснювалися у рамках наступних програм:

- Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України до 2005 року, яка затверджена Указом Президента України від 28.07.2000 р.;
- Програми реабілітації територій, забруднених військовою діяльністю на 2002–2015 роки, яка затверджена постановою КМУ від 26.07.2001р. № 916.;
- Програми забезпечення живучості та вибухопожежебезпеки арсеналів, баз і складів озброєння, ракет і боєприпасів Збройних Сил України на 1995–2015 роки, яка затверджена постановою КМУ від 28.06.95р. № 472.;
- Державної програми утилізації звичайних видів боєприпасів, непридатних для подальшого використання та зберігання, яка затверджена постановою КМУ від 20.01.1995р. № 40-1.

Для зменшення негативного впливу військової діяльності на довкілля здійснено наступні заходи:

- переглянуто механізм фінансування та виконання природовідновлювальних робіт в рамках Програми реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року;
- проведено обстеження екологічно небезпечних об'єктів, які взято на облік у закладах державної санітарно-епідеміологічної служби Міністерства оборони України,
- переглянута організаційна структура та чисельність підрозділів служби екологічної безпеки Збройних Сил України та прийнято рішення щодо її удосконалення відповідно до вимог європейського законодавства та стандартів НАТО;

- визначено перелік першочергових природоохоронних об'єктів Збройних Сил України та розроблено план заходів щодо відновлення будівництва, реконструкції та капітального ремонту природоохоронних об'єктів;
- визначено обсяги цільового фінансування природовідновлювальних робіт з ліквідації забруднень довкілля на об'єктах Збройних Сил України;
- проведено консультації з представниками іноземних країн щодо можливості отримання іноземної фінансової допомоги в галузі військово-наукової та науково-технічної роботи на вивчення проблемних питань екологічної безпеки, а також надання науково-технічної підтримки в галузі розробки екологічних програм.

Під час проведення перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства на об'єктах, підпорядкованих Міністерству оборони України, за результатами інструментально-лабораторного контролю територіальними органами Мінприроди України у 2004 р. встановлено:

- перевищення затверджених нормативів гранично-допустимого скиду (ГДС) забруднюючих речовин у поверхневі водні об'єкти (25 випадків);
- перевищення технологічних нормативів викиду забруднюючих речовин у атмосферне повітря (4 випадки);
- невраховані викиди забруднюючих речовин на джерелах утворення (9 випадків);
- перевищення фонового вмісту або ГДК показників ґрунтів (у 78 пробах).

Найбільш екологічно небезпечними об'єктами військового у Збройних Силах України є арсенали, бази і склади ракет та боєзапасів, бази і склади пального, особливо ті, на яких зберігаються компоненти ракетного палива, авіаційні та морські бази, склади військ радіаційного, хімічного та біологічного захисту, могильники радіоактивних відходів та каналізаційні очисні споруди військових містечок (гарнізонів). Тому була розроблена спеціальна "Програма забезпечення живучості та вибухопожежебезпеки арсеналів, баз і складів озброєння, ракет і боєприпасів Збройних Сил на 1995–2015 роки".

Військовими формуваннями колишнього СРСР на території України залишено ракетні майданчики, могильники радіоактивних відходів, авіаційні полігони та інші військові об'єкти. Ці території були залишені без технічної та біологічної рекультивації і становлять реальну екологічну загрозу. Так, у 8 областях України нараховується 13 ракетних майданчиків з розміщеними на них 55 шахтними пусковими установками (ШПУ). При виведенні їх з експлуатації у 1978–1983 роках вони були законсервовані та передані у власність міністерств, відомств та органів державної влади (4 – МНС, 39 – до місцевих органів влади, 12 – до фірм та товариств). Приналежність деяких з них до цього часу не з'ясована.

Через недбалість місцевих органів конструкції та інженерні мережі багатьох комплексів були розібрані місцевим населенням. Стан екологічної безпеки бувши ракетних майданчиків також викликає стурбованість. За попередніми розрахунками для проведення ліквідації таких ШПУ та рекультивації земельних ділянок потрібно близько 50 млн. грн.

У період з 1995 по 2004 рік незважаючи на відсутність цільового бюджетного фінансування, проведені гідрогеологічні вишукування на 40 та розпочаті очисні роботи на 36 об'єктах. Практично за вказаний період вилучено з ґрунту понад 50 тис. т втрачених нафтопродуктів.

Екологічні проблеми ВМФ. Багато екологічних проблем постає перед Військово-Морськими Силами України. Свого часу кораблі та судна Військово-Морських Сил будувались за державними стандартами без урахування теперішніх екологічних нормативів і не обладнувались системами очищення та знезараження господарсько-побутових та лляльних вод. На сьогодні вони є постійними джерелами забруднення водних басейнів. На часі дообладнання кораблів системами збору і видачі лляльних та господарсько-побутових вод. За рік на кораблях та суднах Військово-Морських Сил накопичуються близько 4 тис. т лляльних вод. Зазначене питання виходить за межі відомчих рамок і набуває державної ваги у контексті виконання Україною своїх зобов'язань у рамках міжурядової Угоди з Росією щодо питань забезпечення екологічної безпеки та екологічного контролю в місцях базування Чорноморського флоту Росії на

території України. Для цього необхідно 25 млн. грн., а також ще 32 млн. грн. – для закупівлі 4 одиниць нафтосміттезбірників, щоб проводити очищення акваторії бухт.

Негативний вплив на природне середовище справляють наявні у охоронних зонах Чорного моря 4 склади пально-мастильних матеріалів з загальним обсягом 64,5 тис. т. Для недопущення забруднень розроблено “План реконструкції складів ПММ ” кошторисною вартістю 300 тис. грн.

Розроблено План заходів щодо запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів і поліпшення екологічного стану військових об’єктів ВМС Збройних Сил України. Розглянуто питання щодо розробки Програми дообладнання кораблів і суден природоохоронним обладнанням та укомплектування ВМС ЗС України нафтосміттезбірниками для очищення акваторій у місцях базування.

Екологічні наслідки та безпека військових навчань на території України вирішувалися ще на стадії розробки навчань. Райони для навчань визначалися з урахуванням мінімізації збитків природному середовищу. Після закінчення навчань спеціально створеними комісіями проводилось обстеження районів навчань, визначалися нанесені військами збитки і проводилися заходи щодо усунення порушень.

У 2004 році було призупинено фінансування Програми реабілітації територій, забруднених військовою діяльністю на 2002–2015 роки. (Загальна вартість Програми складає – 349,83 млн. грн.). Але, незважаючи на мінімальний обсяг фінансування, було виконано значний обсяг робіт з відновлення довкілля:

- розпочато створення бази даних екологічного стану військових об’єктів;
- проведено екологічне обстеження типових військових об’єктів;
- створено та відпрацьовано методики екологічного обстеження;
- розроблювалися та відпрацьовувалися методики приведення типових військових об’єктів до екологічно безпечного стану.

Попри зусилля екологічної служби Збройних Сил України, відсутність фінансування у 2004 році призвело до втрати отриманих результатів екологічних

обстежень. Нині необхідно переглянути порядок виконання програмних заходів після відновлення фінансування. Зазначимо, що Україна розробила окрему програму ліквідації екологічних наслідків військової діяльності, але не має можливості реально поліпшити екологічний стан військових об'єктів через відсутність фінансування. Це питання потребує негайного вирішення на державному рівні.

Таким чином, екологічні проблеми, які стоять перед Збройними Силами на даний час, потребують перегляду механізмів екологічного управління, як у Збройних Силах, так і у відношенні до них природоохоронних органів. Одним з найбільш важливих питань залишається необхідність удосконалення нормативно-правової бази щодо екологічного стану військових об'єктів та проведення природовідновлювальних робіт на них. На часі кардинальне вирішення питань фінансування та збільшення чисельності, а також забезпечення постійного підвищення кваліфікації працівників екологічної служби Збройних Сил України.

6. РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Екологічну ситуацію в Україні можна оцінити як стабільну але напружену, яка є наслідком нехтування протягом тривалого часу об'єктивними законами розвитку і відтворення природного-ресурсного комплексу. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку сировинно-видобувним, найбільш екологічно небезпечним галузям промисловості. Наслідком цього став високий рівень господарського освоєння території та техногенного навантаження. Незважаючи на зниження обсягів виробництва продукції що відбулося у останнє десятиріччя минулого століття, ступінь техногенного навантаження на основні складові екосистеми залишається суттєвим.

Головними причинами, які привели до загрозливого стану навколишнього середовища є:

застаріла технологія виробництва, висока енергоємність і матеріалоємність, що перевищують у два-три рази відповідні показники розвинутих країн;

несприятлива структура промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв;

відсутність належних природоохоронних систем (очисних споруд, оборотних систем водозабезпечення і т.п.), низький рівень ефективності експлуатації існуючих природоохоронних об'єктів;

не сформованість належних правових і економічних механізмів, що стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій і природоохоронних систем; відсутність належного контролю за охороною навколишнього середовища;

аварійний стан значної частини каналізаційних мереж; старіння основних фондів та інші.

Проте кожен регіон України має свої специфічні найбільш гострі проблеми, що потребують негайного вирішення. Останнє обумовлено геополітичним положенням регіону, його спеціалізацією у міжрегіональному поділі праці, системами розселення та розміщення продуктивних сил.

Проведений аналіз стану довкілля свідчить про те, що екологічна ситуація у Причорномор'ї (Автономна Республіка Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська області та м. Севастополь) залишається несприятливою. В значній мірі це пов'язано із застарілими технологіями, високою енерго- та ресурсномісткістю виробництва, а також із недосконалістю територіальної структури розміщення галузей господарства: невиправдано великими площами сільгоспугідь в загалі, та площ зрошуваних земель зокрема, нераціональною структурою посівів (домінування зернових та пропасних культур). Нерівнозначний розподіл курортно-рекреаційних навантажень. Отже основні екологічні проблеми в області пов'язані із:

- водопостачанням, водовідведенням, шкідливою дією вод. В регіоні дуже низька забезпеченість населення сільських районів якісною питною водою. Централізованим водопостачанням у 2004 р. було охоплено лише 57% сіл. Найбільше потерпають від нестачі питної води мешканці південних районів одеської області, степового Криму тощо. До того ж в умовах слабкої забезпеченості ресурсами підземних вод при їх інтенсивному використанні спостерігається зниження рівня водоносного горизонту. Очисні споруди каналізації в основному застарілі морально і фізично та не забезпечують очистку стічних вод до нормативної якості. Так очисні споруди м. Берислава увійшли до переліку об'єктів, на які спрямовані кошти субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів із запобігання аваріям та техногенним катастрофам у житлово-комунальному господарстві у 2004 році. Постановою Кабінету Міністрів України від 19.04.04р. № 510 з державного бюджету на ліквідацію аварійної ситуації у м. Берислав виділено 300 тис. грн);

- незадовільним екологічним станом басейнів річок Дністер і Дунай, які є основними джерелами водопостачання більшості територій регіону. Територія, по якій протікає Дністер та розташований його водозабірний басейн, густо населена, має розвинену промисловість і сільське господарство, які негативно впливають на показники хімічного та бактеріологічного стану води. Нині забруднення водних ресурсів басейну та прилеглих територій набуло критичного характеру, у р. Дунай

з території країн, що розташовані вище течії (Республіка Молдова та Румунія) неодноразово відбувалися аварійні скиди забруднених стічних вод;

- станом малих річок, адже усі річки області маловодні, більшість з них улітку пересихають. Надмірне антропогенне навантаження на їх басейни приводить до їх деградації, замулення, втрати дренажної здатності. Розорювання земель майже до кромки води та ставки, створені без відповідних проектів та без проведення екологічної експертизи, також викликають обміління та пересихання малих річок. Руслові водосховища перешкоджають нормальному відтворенню риби, оскільки змінюють необхідний для нормального нересту гідрологічний режим;

- використанням земель прибережної смуги моря та лиманів та ін. Нині значної деградації зазнають приморські рекреаційні зони, де здійснюється несанкціонована забудова приватними будинками. Внаслідок цього погіршується санітарно-епідеміологічна ситуація в прибережній смузі Чорного моря та знижується якість рекреаційних властивостей пляжної зони. Зокрема, потребує укріплення 2,8 км морського узбережжя. Для вирішення цієї та інших проблем на адресу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України Держуправлінням направлено пропозиції для внесення змін до Закону України від 22.03.2001 р. № 2333-III "Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського та Чорного морів";

- підтопленням територій. Зміна водного балансу при несприятливих геолого-геоморфологічних умовах території призвела до погіршення гідрогеологічної обстановки з тенденцією підйому рівня ґрунтових вод на значній території, формуючи процес підтоплення;

- скороченням площі зелених насаджень, руйнацією системи захисних лісових смуг вздовж залізниць, автомобільних шляхів та каналів. Серйозною проблемою є боротьба з шкідниками та хворобами лісу. У 2004 році почастишали випадки самовільних рубок. Не здійснюються належні заходи щодо забезпечення науково обґрунтованого рівня відтворення і раціонального використання

тваринного світу. Гострою проблемою залишається браконьєрство, яке набуває дедалі організованого характеру;

- зменшення територій об'єктів природно-заповідного фонду, незадовільним рівнем забезпечення охорони його територій, несанкціонованим будівництвом на територіях природно-заповідного фонду, а також територіях курортно-оздоровчого та рекреаційного призначення;

- утворенням, зберіганням, утилізацією та знешкодженням токсичних (небезпечних) відходів, особливо хімічного виробництва;

- забрудненням атмосферного повітря. Основна частина шкідливих речовин, викинутих у повітряний басейн у 2004 р. припадала на автотранспорт (76%).

Протягом 2004 року у Поліссі (Волинська, Рівненська, Житомирська) основним напрямком діяльності державного управління екології та природних ресурсів було посилення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, вдосконаленню системи державного регулювання у використанні та охороні атмосферного повітря, рослинного, тваринного світу, водних, лісових ресурсів, земель та надр. Втім екологічна ситуація в регіоні залишається напруженою, що ускладнюється наслідками аварії на Чорнобильський АЕС. Серед основних екологічних проблем слід виділити:

- нераціональне використання водних ресурсів, високий рівень зношеності комунальних та відомчих мереж водопроводу та каналізації, нерозвинутість системи приладового обліку споживання води; недостатньо ефективна робота очисних споруд в більшості населених пунктів регіону, невідповідність якості води окремих поверхневих водотоків області встановленим вимогам. У 2004 році перелік підприємств-забруднювачів регіону поповнили: ВАТ “Корнинський цукрозавод” (180,0 тис.м³), ДП “Новоград-Волинський сиркомбінат” (116,4 тис.м³), ВАТ “Чижівська паперова фабрика” (173,1 тис.м³) та ряд інших;

- надмірна експлуатація Виживського водозабору на р. Прип'ять (Вінницька область) для забезпечення водою Дніпро-Бузького каналу (Республіка Білорусь),

що призводить до негативного впливу на території природно-заповідного фонду на р. Прип'ять і озера Святе, Волянське, Біле;

- відсутність у переважній більшості органів місцевого самоврядування розробленої в установленому порядку проектної документації щодо встановлення в натурі меж водоохоронних зон та прибережних смуг;

- відсутність цілісної системи поводження з побутовими відходами, не відповідність більшості звалищ побутових відходів існуючим екологічним вимогам, низький ступінь утилізації ресурсноцінних відходів;

- забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами, зокрема стаціонарними джерелами. У той же час в регіоні ведеться робота щодо зменшення обсягів викидів, наприклад: на підприємствах Баранівського району проведено реконструкцію і заміну старого та встановлення нового пилогазоочисного обладнання (Баранівське ДЛМГ, ПП Осіпчук ТОВ "Віта", ПП Савич, ПП Левченко, ПП Нечипорук); в місті Бердичеві проведена реконструкція вентиляційної системи на ВАТ "Фабрика одєжі" та системи аспірації на ТОВ "Солодова компанія"; Переведено на природний газ ряд підприємств міста Новоград-Волинського, Коростеня, Любарського, Черняхівського та ряду інших районів тощо;

- ліквідація радіаційного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській атомній станції. Значна частина території Житомирської області (9,8 тис.км²), 9 районів і місто Коростень опинилися у зоні радіаційного забруднення. Внаслідок Чорнобильської катастрофи значні площі сільськогосподарських угідь (347 тис.га) та лісів (459 тис.га) забруднені радіоактивними елементами, що значно ускладнило екологічну ситуацію, створило небезпеку для здоров'я людей;

- значні обсяги самовільних рубок, особливо в лісах, що не віднесені до відання Держкомлісгоспу. Втім, незважаючи на цілий ряд проблем в лісовій галузі в 2004 році в регіоні створено лісових культур на використаних (вирубаних) площах 2977га, що на 79 га більше ніж в 2003 році. На непридатних для ведення сільського господарства землях і інших неугіддях посаджено 526 га лісових культур, що на 97 га більше ніж в попередньому;

– наявність значної кількості місцевих природоохоронних фондів територіальних громад (тільки в Рівненській області їх в області 364) із незначними надходженнями призводить до не використання або нецільового використання коштів фондів (станом на 1.01.2005 р. на рахунках місцевих природоохоронних фондів знаходилося 404 тис.грн. коштів, не використаних минулими роками). При відсутні інших (крім природоохоронних фондів) реальних джерела фінансування регіональних природоохоронних програм;

– несформованість екологічної мережі області,
– відсутність механізму економічного стимулювання діяльності суб'єктів господарювання, що реалізують ефективні природоохоронні та ресурсозберігаючі заходи.

Сучасний стан навколишнього природного середовища у Центрального регіону (Київська, Чернігівська, Черкаська, Вінницька, Хмельницька та м. Київ) можна охарактеризувати як відносно стабільний. Екологічна ситуація в цілому залишалась напруженою. Територія регіону зазнала потужного антропогенного і техногенного навантаження, що призвело до локалізації природних ландшафтів. Екологічно необґрунтована господарська діяльність загострила ситуацію у використанні земель; відбулося збіднення якісного складу ґрунтів; зменшився видовий склад біоценозів лісів, луків, степів, водно-болотних комплексів; відбулась втрата розмаїття живих форм, біотичного та ландшафтного розмаїття. Негативний вплив на навколишнє природне середовище чинять викиди та скиди промислових підприємств, зростаюча кількість автотранспортних засобів, не вирішені до кінця питання поводження з відходами тощо. В цілому, перелік основних екологічних проблем фактично залишився без змін, це:

– незадовільний стан частини водопровідно-каналізаційних мереж. Незабезпеченість належної очистки зворотних і повної відсутності систем очистки зливових вод, недопущення попадання брудних стоків у поверхневі води, особливо господарського – питного призначення. Зокрема, на балансі ДКО “Київводоканал” знаходиться 2449,48 м каналізаційних мереж, із яких в аварійному стані – 887,5 км (36%), а виконання заходів щодо “Програми ремонту,

реконструкції та розвитку каналізаційного господарства міста Києва на період 2000-2005 роки” (затверджена рішенням Київської міської Ради від 02.12.99р. №122/624 та рішенням КМДА від 30.09.99р.) фінансується нерегулярно та не в повному обсязі;

- забруднення нафтопродуктами та іншими забруднюючими речовинами підземних вод в районі м.Біла Церква, м.Узин Білоцерківського району, с.Проліски Бориспільського району;

- необхідність проведення реконструкції та модернізації існуючої технологічної схеми на Дніпровській водопровідній станції та Деснянській водопровідній станції; впровадження нових більш ефективних реагентів; кондиціонування питної води на кінцевій стадії на фільтрах з засипкою активованим вугіллям. А також необхідними є будівництво/ реконструкція очисних споруд стічних вод у м. Бахмач (ДКП "Бахмачводоканал", ВАТ "Бахмач'ясокомбінат", ЗАТ "Бахмач-консервмолоко"), КП "Чернігівводоканал", ЗАТ "Новгород-Сіверський сирзавод", Козелецького ВУЖКГ також дасть змогу зменшити негативний вплив на стан природних водних об'єктів;

- низька ефективність роботи ряду очисних споруд біологічної очистки в зв'язку з незадовільним технічним станом, відсутність ефективно діючих очисних споруд для попередньої очистки природних вод що забезпечуватимуть максимального вилучення органічних сполук;

- відсутність на багатьох об'єктах зливової каналізації, систем замкнутого водокористування, пилогазоочисного устаткування;

- несанкціоноване розміщення відходів, часто не задовільний стан полігонів по захороненню відходів, відсутність діючої системи збору ресурсно-цінних відходів є причиною швидкого заповнення сміттєзвалищ і полігонів. Проте тільки у Черкаській області у 2004 році було ліквідовано 360 об'єктів несанкціонованого розміщення відходів. Не вирішеним залишається й проблема захоронення джерел іонізуючого випромінювання, термін експлуатації яких закінчився, на підприємствах області;

– наявність непридатних та заборонених до використання пестицидів та інших агрохімікатів, накопичення золошлакових відходів Трипільської ТЕС та КЕП «Чернігівська ТЕЦ». На даний час золовідвали переповнені, вільні резервні площі для розміщення золи відсутні, а подальше нагромадження золи створює загрозу забруднення ґрунтових та поверхневих вод. Залишаються проблемними питання знешкодження гальванічних відходів, відпрацьованих розчинників, фарб та інших відходів хімічного виробництва, які зберігаються на підприємствах;

– незадовільний стан полезахисних смуг в усіх районах області. Їх кількість не відповідає оптимальній структурі землеустрою, особливо недостатня площа полезахисних смуг в південних районах. Більшість полезахисних смуг не закріплена за постійними користувачами, тому не проводяться реконструкція та догляд за існуючими смугами, майже не створюються нові. Через відсутність належної охорони, в полезахисних смугах проводяться безсистемні незаконні рубки, що негативно впливає на їх стан і здатність виконувати захисні функції;

– відновлення зелених насаджень. Відсутні плани та проекти озеленення міст та населених пунктів. Немає чітко визначених меж закріплення територій, в тому числі і з зеленими насадженнями за організаціями та установами, які б відповідали за стан їх збереження та утримання. Недостатній догляд за існуючими зеленими насадженнями, що сприяє низькому рівню їх збереження. Для покращання ситуації, в першу чергу, необхідно проведення інвентаризації зелених насаджень населених пунктів області;

– проблема збереження та відновлення рибних запасів на природних водоймах області, а також мисливської фауни.

Протягом останніх років екологічна ситуація у Придніпровському регіоні (Кіровоградська, Запорізька, Дніпропетровська області) стабілізувалась, але кардинальних зрушень у поліпшенні її ще не відбулося. Екологічні проблеми визначаються сировинно-видобувним та промисловим спрямуванням економіки району. Особливе занепокоєння викликають:

- екологічний стан малих річок. Скид в малі річки забруднених стічних вод через неефективну роботу очисних споруд, особливо в житлово-

комунальному господарстві. Вони приймають дренажні води при захисті зрошуваних сільськогосподарських угідь, населених пунктів від підтоплення, з котрими до водних об'єктів вимиваються мінеральні солі, фосфати, органічні речовини, мінеральні добрива, пестициди і гербіциди;

- забруднення і виснаження підземних водоносних горизонтів; попередження та ліквідація шкідливої дії вод (підтоплення, зсуви, абразійні процеси і т.п.);

- збільшення диспропорції між потужностями водозабірних і каналізаційних споруд, надмірна зношеність очисних споруд каналізації і каналізаційних мереж. В зв'язку з недостатньою потужністю біоочистки на ЦОС-1 Запорізького КП "Водоканал" за 2004 р. в р. Дніпро скинуто 52,97 млн. м³ недостатньо очищених стічних вод, що пройшли тільки цикл механічної очистки, а всього по випуску скинуто 68,7 млн.м³ забруднених стоків. У більшості міст регіону проблема очистки побутових стоків досі не вирішена, це відноситься і до рекреаційної зони Азовського моря. Повільно вирішується проблема ліквідації випуску стічних вод Запорізького промвузла через шламонакопичувач комбінату "Запоріжсталь" - через нього за 2004 р. в р. Дніпро скинуто 71,77 млн. м³ забруднених стоків. Повне припинення скиду забруднених стоків в р.Дніпро через шламонакопичувач передбачено у 2010 р. ;

- порушення режиму господарської діяльності в межах прибережних захисних смуг і водоохоронних зон. Практично ніде межі прибережної смуги не винесені і не закріплені в натурі. В деяких місцях сільської місцевості землі прибережних смуг розорюються, на крутих схилах долин не проводяться протиерозійні заходи, розташовуються ферми для худоби, землі використовуються для випасу худоби та відводяться під садово-городні товариства, а в межах міст - під гаражні кооперативи або ж навіть під АЗС, та інтенсивно забудовуються до урізу води. Найбільш активні ерозійні процеси, як і в попередні роки, спостерігались на ділянках узбережжя Азовського моря с. Степанівка Перша – с. Ботієво (28 км) та у Бердянській затоці, на Каховському водосховищі – в районі Мамай-гори, на ділянках с. Балки – м. Василівка, с.

Малокатеринівка – смт. Кушугум, с. Червонодніпровка – с. Біленьке, на Дніпровському водосховищі – в м. Запоріжжя район Павло-Кічкасу;

- накопичення радіоактивних відходів уранодобувної та уранопереробної промисловості. В області внаслідок діяльності уранодобувної та уранопереробної промисловості накопичено більш як 90 млн.тонн радіоактивних відходів загальною активністю понад 85,5 тис. Кюрі, які зберігаються у 9-ти хвостосховищах м. Дніпродзержинська та 2-х хвостосховищах поблизу м.Жовті Води. Значна кількість відходів колишнього ВО ПХЗ (близько 80%) знаходяться в сховищах, що збудовані без проектів і не мають спеціальної гідроізоляції;

- проблема збирання побутового сміття, сортування та переробки відходів; реабілітації забруднених територій від несанкціонованого розміщення відходів;

- економічна незбалансованість видобутку будівельних матеріалів, що призвела до вилучення значних площ земельних ресурсів, які своєчасно не рекультивуються землекористувачами;

- забруднення шкідливими речовинами, зокрема від стаціонарних джерел забруднення, морально застаріле та фізично зношене технологічне обладнання, устаткування та очисні споруди, які призначені для зменшення концентрації забруднюючих речовин у викидах з метою досягнення нормативів ГДВ;

- проблема впровадження в металургійній галузі методів ефективної очистки газів від аспіраційних ліхтарів у великих обсягах; знешкодження окислів сірки та впровадження ефективних методів подавлення викидів окислів азоту;

- накопичення значної кількості токсичних відходів на території підприємств. Стан полігонів твердих побутових відходів в населених пунктах регіону не відповідає вимогам чинного природоохоронного законодавства;

- зберігання непридатних та заборонених до використання пестицидів і агрохімікатів в непристосованих приміщеннях, відсутність власників цих відходів;

- есхаліяція радону з поверхні хвостосховищ та відвалів уранодобувних шахт. Перенесення з частками пилу радіонуклідів на значні відстані (до 650 м) від основного джерела забруднення. Скиди забруднених шахтних вод та змив

радіоактивних речовин поверхневими водами з забруднених проммайданчиків шахт у природні води. Великі по об'ємах відвали гірських порід та забалансової руди, які розташовані в межах населених пунктів області;

- проблема використання надр, а саме – проведення рекультивації окремих особливо глибоких кар'єрів місцевого значення колишніх КСП, на що у місцевих бюджетах не вистачає коштів. Проведення заходів по консервації (тобто приведення в еколого-безпечний стан) кар'єрів, які залишились безхазайними.

Для вугільних районів Донецького регіону (Донецька та Луганська області) найбільш гостро стоїть проблема раціонального використання, екологічно безпечного зберігання та спеціального складування відходів вуглевидобутку та вуглезбагачення, як постійно діючих факторів негативного впливу на стан атмосферного повітря населених місць. Серед інших екологічних проблем слід виділити:

- невирішеність проблеми використання раніше накопичених відходів вугільної промисловості при ліквідації шахт. Закладка породи у відпрацьований простір шахт на нинішній час не здійснюється з причини відсутності надійної технології, апробованого обладнання, а також необхідного об'єму фінансування. Проте обсяг утворення промислових відходів в області в 2004 році зменшився майже на 7 % у порівнянні з 2003 роком, і склав 21,7 млн. т. (без врахування розкривних порід). В адміністративному плані найбільша кількість відходів, як і в попередні роки, утворилась в містах Маріуполь, Донецьк, Макіївка, Докучаївськ, Горлівка., Добропілля, Красноармійськ, Димитров, Єнакієве, Старобешівському та Волновахському районах (від 1 млн.т до 10,5 млн.т за рік);

- забруднення атмосферного повітря пилом і продуктами горіння гірничої маси - окисом вуглецю, сірчистого ангідриду, двоокису азоту, сірководню (на території регіону налічується більше 530 породних відвалів, з них 93 діючих та недіючих відвалів що горять). А також не забезпечення збагачення всього обсягу вугілля для потреб енергетики з метою зниження викидів двоокису сірки; відсутність системи профілактики самозаймання породних відвалів та відсутність технологій спалювання палива в псевдозрідженому шарі і зниження викидів

окислів сірки й азоту від котлоагрегатів; застаріле пилогазоочищувального устаткування;

- проблема збереження та відродження поверхневих та підземних вод пов'язана з тим, що територія басейну р. Сіверський Донець у межах Луганської області є найбільше урбанізованим і індустріальним регіоном України з інтенсивним сільським господарством і несе величезне навантаження антропогенного впливу. Тут сконцентровані нафтохімічні, машинобудівні, металургійний комплекси і вугільна промисловість. У межах басейну р. Сів. Донець за даними 2004 року сконцентровано 500 великих промоб'єктів нафтохімічного, машинобудівельного, металургійного, вугледобувного комплексів, 59 великих шламо- та хвостосховищ, 11 відстійників шкідливих промстоків, 530 породних відвалів, 87 полігонів побутових відходів;

- негативний вплив об'єктів неорганізованого скидання забруднених стічних вод, що утворилися унаслідок випадання атмосферних опадів, як із забудованих територій, так і з території сільгоспугідь на якість вод природних водних (зважені речовини, органічні домішки (гумус), пестициди, добрива і мікроорганізми).;

- не виконання державної програми створення захисних лісонасаджень на землях інших категорій (водозахисних, водорегулюючих насаджень, полезахисних лісових смуг, протиерозійних насаджень). Показник лісистості регіону складає 7,6 % території, що значно уступає показникам інших регіонів України. Майже 70 % лісових масивів мають штучне походження і посаджені перш за все на землях підвержених впливу водної та вітрової ерозії, а також в заплавах річок та штучних водойм. Структуру цих лісів на 51% утворюють дубові і на 25 % соснові насадження;

- також слід відзначити, що при ліквідації підприємств області, у яких на балансі знаходиться житловий фонд, рішення соціальних проблем не приділяється належної уваги. Каналізаційні мережі залишаються безгосподарними або передаються територіальним громадам без проведення капітального ремонту, що може призвести до виникнення і загострення соціальної

обстановки та порушенню вимог Закону України «Про забезпечення санітарного епідемічного благополуччя населення».

Інтенсивна господарська діяльність та викликане нею нераціональне використання природних ресурсів на території Карпатського регіону (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська), зокрема, підприємств гірничо-видобувної та гірничо-хімічної промисловості, експлуатація нафтових та газових родовищ, транзитних трубопроводів, привели до загострення екологічної та техногенно-екологічної безпеки з важкопрогнозованими соціально-економічними наслідками, виникненню природно-техногенних аварій та катастроф (повеней, паводків, підтоплень, зсувів, карстових провалів), спалахам масових захворювань населення, превентивне попередження яких вимагає значно менших коштів, ніж ліквідація їх наслідків. Найважливішими екологічними проблемами цього району є:

- відновлення і підтримання гідрологічного режиму території та покращення екологічного стану рік басейнів Дністра, Західного Бугу та Сяну;
- аварійний стан та недостатня потужність очисних споруд. Так протягом 20 років не проводилася модернізація та капітальні ремонти очисних споруд. Найгірший технічний стан очисних споруд у містах: Турка, Яворів, Самбір. Особливо складно з сільськими та селищними очисними спорудами – вони повністю руйнуються, їх власники відсутні, а органи місцевого самоврядування не вживають адекватних заходів для поліпшення ситуації. Проте у 2004 році розроблено Програму покращення роботи водопровідно-каналізаційних мереж та очисних споруд на території регіону, хоча питання фінансування програми досі не вирішено;
- забруднення транскордонних річок (Прут, Сірет, Дністер) недостатньо очищеними стічними водами. Основними джерелами забруднення є підприємства житлово – комунального господарства. У 2004 р. більше половини (53,1%) каналізаційно-очисних споруд регіону працювали неефективно. Особливо гостро ця проблема стоїть на підприємствах переробної промисловості, особливо в районах області. Сирзаводи, м'ясокомбінати і цехи, консервні заводи, не маючи

належних очисних споруд каналізації, скидають стічні води з перевищенням встановлених нормативів забруднюючих речовин в десятки, а іноді сотні разів, у водні об'єкти. Серйозну стурбованість викликає робота каналізаційних очисних споруд в м.м. Новоселиця, Сокиряни, Глибока, Вижниця, Вашківці, Герца, які на сьогоднішній день розвалені, а стічні води на пряму без будь-якої очистки надходять у водні об'єкти. Потребує активізації робота по реконструкції очисних споруд в м. Чернівці. Втім у 2004 р. завершені ремонтні роботи очисних споруд ВУВКГ "Галичводоканал";

- поширення процесів просідання території, підтоплень та заболочень земель, що викликано проведенням видобувних робіт без закладки виробленого простору з повним обрушенням покрівлі виробіток;

- поводження з токсичними промисловими відходами. Насамперед, це заборонені і непридатні до використання у сільському господарстві пестициди, кислі гудрони Львівського дослідного нафтомаслозаводу та їх суміш з нафтошламами на ВАТ НПК "Галичина" у кількості близько 500 тис. тонн, гальванічні відходи та відпрацьовані свинцево-кислотні акумулятори. Із промислових відходів, віднесених до 4-го класу небезпечності, найбільше накопичено фосфогіпсів на Роздільському ДГХП "Сірка", рідкої і твердої фракцій розсолів на Стебницькому ДГХП "Полімінерал", відходів вуглевидобутку та вуглезбагачення в ДП "Львіввугілля";

- нераціональна експлуатація лісу окремими лісокористувачами привела до зміни породного складу і вікової структури лісів, зменшення повноти насаджень і запасів деревини в стиглих лісах порівняно з пристигаючими, зниження ґрунтозахисних, водорегулюючих, біопродуктивних та інших корисних функцій лісу. Знизилась біологічна стійкість лісів;

- зростання обсягів самовільних рубок, які здійснюються як лісокористувачами так і населенням, росте захаращеність лісових насаджень вітровально-буреломною деревиною, що значно погіршує санітарний стан насаджень;

- засмічення земель; порушення ґрунтів при лісокористуванні; відсутність схем землеустрою територій землеволодіння і землекористування; винесення в натуру і закріплення на місцевості меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду. У 2004 році спеціалістами держлісінспекції виявлено 1,5 тис.м³ незаконних рубок лісу, що на 25% більше, ніж у минулому році. Найбільша кількість самовільних рубок виявлена у Косівському, Верховинському, Тисменецькому і Долинському районах;

- поширення водної ерозії, якої сприяє необґрунтовано висока розораність сільгоспугідь, неефективне використання ґрунтозахисних сівозмін. Робота по впровадженню культурно-меліоративної системи організації території, розпочата ще у 80-х роках, не продовжується. Найбільше прогресуюча водна ерозія проявляється у Бережанському та Зборівському районах, де її поширення спостерігається на двох третинах орних земель, а також у Збаразькому, Лановецькому, Монастирському, Підволочиському, Шумському районах – у яких змиву піддається більше половини посівних площ;

- зниження родючості земель, тенденція до погіршення агрохімічних властивостей ґрунтів. Середньозважений показник вмісту гумусу за останні роки зменшився на 0,14 %, площа ґрунтів із низьким і дуже низьким вмістом калію збільшилася на 11 %, вмістом фосфору – на 1 % від загальної. Спостерігається тенденція до збільшення площі земель із кислими ґрунтами та підвищення кислотності ґрунтів;

- перевищення експлуатаційних нормативів діючих трубопроводів, тривалістю їх експлуатації на понижених режимах, що в умовах гірської місцевості приводить до активної внутрішньої корозії труб, порушення герметичності і, як наслідок, виникнення аварійних ситуацій; зумисне пошкодження трубопроводів з метою краді; пошкодження трубопроводів при проведенні земляних робіт в межах охоронних зон. Трубопроводи на своєму шляху перетинають густу мережу гірських потічків, осушувальних каналів, річок. Все це не тільки погіршує екологічну ситуацію, а й створює загрозу виникнення аварійних ситуацій.

Результати постійних спостережень за станом навколишнього природного середовища у Східному регіоні (Харківська, Полтавська, Сумська області) показали, що у 2004 році, як і в попередніх, істотних змін в екологічній ситуації не відбулося, підтримується тенденція до її стабілізації. Але на сьогодні необхідні активізація уваги до існуючих екологічних проблем, зосередження зусиль для їх вирішення. Сучасні екологічні проблеми регіону вирізняються інтенсивністю їх прояву в різних регіонах області в залежності від концентрації виробництва, ступеню безпеки техногенних об'єктів, активності урядових і громадських організацій у збереженні довкілля. Ступінь забруднення навколишнього середовища регіону, перш за все, залежить від рівня виробничої діяльності підприємств, впровадження ресурсозберігаючих і маловідходних технологій, фінансування природоохоронних заходів. Отже, до основних екологічних проблем слід віднести:

- зростання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту, що приводить до збільшення загального обсягу викидів в атмосферне повітря;

- забезпечення доброякісною питною водою населення області. Незадовільний санітарно-технічний стан водогонів не має тенденції до покращання. На якість питної води, особливо в м. Харкові, значно впливає відсутність спеціальної водопідготовки перед подачею;

- незадовільний стан мереж водопостачання та водовідведення в населених пунктах області. В більшості населених пунктів області водозабірна мережа зношена від 40 до 60%, що призводить до частих поривів і забруднення питної води. Особливо це небезпечно на сільських водогонах, де аварійні ситуації ліквідуються не оперативно через слабку матеріально-технічну базу підрозділів комунальної служби. Повільно вирішуються питання будівництва каналізаційних мереж та очисних споруд в населених пунктах області, де стічні води скидаються в вигреби. Очистка вигребів проводиться нерегулярно, поля фільтрації, як правило, відсутні, стічні води забруднюють територію і можуть бути джерелом забруднення підземних водоносних горизонтів. В цілому по регіону

спостерігається зменшення скидів зворотних вод категорій “без очистки”, “недостатньо очищених” та “нормативно очищених”, в 2004р. зменшення в порівнянні з попереднім роком склало 9,8536 млн.м³. Загальна кількість скинутих у складі стічних вод забруднюючих речовин склала 336,116 тис. тонн, що на 13,42 тис. тон менше, ніж в 2003 р. Але залишається гострим питання оздоровлення басейну р. Сіверський Донець і Дніпро та покращання якості питної води. Як складова цієї проблеми, актуальною проблемою залишається будівництво нових і реконструкція діючих очисних споруд;

- руйнування берегів Кременчуцького водосховища внаслідок водної абразії (на 2004 р. - 52 км). Безповоротна втрата земель за рік складає від 3 до 4 метрів берегової лінії, а на окремих ділянках – до 7 метрів. Існує загроза руйнування житлових будинків та підсобних будівель в населених пунктах Липове, Шушвалівка, Мозоліївка, Пронозівка, Васьківка і Градизьк Глобинського та Максимівка Кременчуцького районів;

- незадовільний екологічний стан підземних вод. Грунтові води першого від поверхні водоносного горизонту значно забруднені. Підвищені показники по загальному вмісту солей, жорсткості, підвищення показників нормативів по сульфатах, нітратах, незадовільний бактеріологічний стан. Результати досліджень вказують на поширення забруднення підземних вод вуглеводнями в районі розташування виробничих підрозділів ГПУ “Полтавагазвидобування” (Тимофіївське родовище) та НГВУ “Полтаванавтогаз” (Глинсько-Розбишівське та Сагайдацьке родовища), навколо ставка-випарника, промислового майданчика АТ “Укртатнафта”. Площа забруднення підземних вод нафтопродуктами в районі АТ “Укртатнафта” в 1996 р. становила 147 км². В останні роки скидання зворотних вод в ставок-випарник скорочено з 2,38 до 0,54 млн. м³/рік. В 2004 р. виконаний комплекс заходів по очищенню підземних вод від забруднення нафтопродуктами в м. Кременчуці, на що використано 400,0 тис.грн. (кошти Державного фонду). В результаті проведення водоохоронних заходів вдалося значно скоротити ореол забруднення, об’єм забруднених вод зменшився в 4,5 рази. Держуправлінням

направлений до Мінприроди запит про продовження фінансування з Державного фонду цього об'єкту на суму 1020 тис. грн;

- забруднення підземних вод внаслідок виробничої діяльності підприємств нафтопереробного та нафтогазовидобувного комплексів. Результати досліджень вказують на поширення забруднення підземних вод вуглеводнями в районі розташування виробничих підрозділів ГПУ "Полтавагазвидобування" (Тимофіївське родовище) та НГВУ "Полтаванафтогаз" (Глинсько-Розбишівське та Сагайдацьке родовища), навколо ставка-випарника, промислового майданчика АТ "Укртатнафта". А також внаслідок наявності на території Полтавської області значної кількості недіючих артезіанських свердловин, що вимагають ліквідаційного тампонажу. Після ліквідації, реорганізації сільськогосподарських підприємств значна кількість артезіанських свердловин залишилися безхазяйними. Належні умови їх експлуатації не витримуються, технічний стан незадовільний. Недіючі свердловини на сьогодні являють собою джерела забруднення підземних водоносних горизонтів;

- деградація ґрунтів, в першу чергу розвиток ерозійних процесів, фізична деградація ґрунтів, яка проявляється в переущільненні верхніх шарів ґрунту і поширена на 35 % площі ріллі. Значним забруднювачем ґрунтів є автотранспорт. Максимум концентрації важких металів приходить на кювети та лісосмуги;

- накопичення та зберігання в небезпечних умовах значного обсягу непридатних та заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин (їх обсяг у 2004 р. склав 724,7 т);

- відсутність умов для безпечного для довкілля зберігання відходів I-IV класів небезпеки в населених пунктах області. Найпоширенішим методом зменшення негативного впливу промислових відходів на довкілля є складування їх на звалищах, полігонах, тощо. Не вирішено питання будівництва спеціалізованого полігону та його філій для складування токсичних промислових відходів. Основною причиною забруднення є міжпластові перетоки, що виникають у зв'язку з корозією обсадних колон та порушення ізоляції устя недіючих свердловин. Тому виникає нагальна потреба в їх тампонажі.

В узагальнення зазначимо, що до основних екологічних проблем України слід віднести:

аварійний стан значної частини каналізаційних мереж у комунальному господарстві та диспропорції між потужностями водопостачання і очищення стічних вод, що склалася;

старіння основних фондів, у тому числі природоохоронного призначення;

недостатня інвестиційна підтримка екологічно небезпечних галузей промисловості, перш за все металургійної, хімічної, нафтохімічної, а також енергетики, щодо впровадження новітніх ресурсозберігаючих, екологічно чистих технологій;

незадовільний стан басейнів річок України, забруднення та виснаження водних ресурсів;

критичне екологічне становище в гірничодобувних регіонах країни, зокрема Донбасі, Кривбасі та Львівсько-Волинському регіоні;

екологічні проблеми, пов'язані з істотними змінами стану геологічного та гідрогеологічного середовища в зв'язку з закриттям нерентабельних гірничодобувних підприємств, шахт і розрізів;

проблеми пов'язані з поводженням з відходами; недостатні обсяги фінансування заходів, спрямованих на охорону земельних ресурсів.

Підкреслимо, що в даний час екологічна ситуація в Україні багато в чому буде залежати і від стратегії економічного розвитку, яку реалізовуватимуть держава і суспільство. Остання повинна орієнтуватися на усунення кризових явищ, перехід до економічного зростання і входження України до світового економічного простору, передбачати розробку і здійснення адекватної національної екологічної політики, що забезпечує екологічну безпеку держави.

7. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

7.1. Державна екологічна політика. Екологічні програми та їх реалізація

Державна екологічна політика є одним з найважливіших механізмів врегулювання економічних інтересів та природно-ресурсних обмежень розвитку народногосподарського комплексу країни. Екологічна політика – комплекс цілей і заходів органів державної влади всіх рівнів, які спрямовані на вирішенні довготермінових і короткотермінових задач охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів, відповідно до інтересів населення окремих регіонів, населених пунктів та держави в цілому, втілення яких уможливорюється соціально-економічною спроможністю держави.

Ефективна екологічна політика обумовлюється такими чинниками як ставлення влади до міжнародних конвенцій і угод стосовно стану навколишнього середовища й охорони природи, дотриманням внутрішнього екологічного законодавства, ініціюванням співпраці з сусідніми країнами, чітким відстоюванням національних екологічних та економічних інтересів, використанням усіх легітимних можливостей з метою досягнення сприятливих для держави умов розвитку. Від ефективності та всеохоплюючості екологічної політики залежить розвиток господарства як в цілому так і окремих господарчих суб'єктів зокрема.

Наглядові функції органів виконавчої влади. До конкретних результатів державної екологічної політики у 2004 році слід віднести нагляд за виконанням програм та планів, що зокрема, здійснювався держсанепідслужбою стосовно "Загальнодержавної програми розвитку водного господарства" (Закон України від 17.01.02р. № 2988-III); "Програми розвитку водопровідно-каналізаційного господарства" (постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.97р. № 1269); "Комплексної програми першочергового забезпечення сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, централізованим водопостачанням у 2001–2005 роках і прогноз до 2010 року" від 23.11.2000р. №1735; "Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і

Чорного морів", затвердженої Законом України від 22.03.01р. №2333-III та "Плану реалізації Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів"; "Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води" (постанова Верховної Ради України від 27.02.97р. № 123/97-ВР); "Програми комплексного моніторингу за станом якості води рік Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець в межах України".

Науково-технічні Програми ОНПС та раціональне використання природних ресурсів. У 2004 році в рамках державної науково-технічної програми "Біотехнологія рослин та біобезпека" було отримано низку результатів, спрямованих на поліпшення забезпечення належного рівня захисту довкілля та здоров'я людини в процесі створення і використання генетично модифікованих організмів, а також на подальший розвиток і впровадження в Україні сучасних біотехнологій із залученням таких організмів.

Під координацією МОН виконувались чотири науково-технічні програми екологічного спрямування в рамках пріоритетного напрямку розвитку науки і техніки "Збереження навколишнього середовища (довкілля) та сталий розвиток" (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2001 р. №1716 "Про затвердження переліку державних наукових і науково-технічних програм з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на 2002–2006 роки"). За державними цільовими програмами та державним замовленням на науково-технічну продукцію виконувались по десять науково-технічних проєктів, спрямованих на вирішення різнопланових екологічних проблем. Основні результати наукової діяльності, які безпосередньо стосуються галузі охорони довкілля для кожної з програм зокрема наведені у Державних науково-технічних програмах: "Утилізація та знешкодження небезпечних викидів і скидів", "Біоресурси: стале використання, збереження, збагачення", "Агротехнології, спрямовані на запобігання забруднення та руйнації екосистем", "Новітні технології використання меліорованих земель", "Системний аналіз, методи та засоби керування процесами різної природи; методи оптимізації, програмне

забезпечення та інформаційні технології у складних системах”, а також у Державній цільовій програмі “Державна програма використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року” та Державній програмі “Екологічно чиста геотермальна енергетика України”.

До найважливіших результатів наукової діяльності в галузі охорони довкілля у 2004 році, що були отримані за державним замовленням на науково-технічну продукцію, слід віднести:

комплексну технологію очищення стічних вод, розроблений технологічний регламент на процес мікробного вилуджування галеніту;

екологічнобезпечні фотоелектрохімічні системи перетворення та накопичення енергії, отримані дані щодо особливостей парникового ефекту в Україні та розроблене і змонтоване обладнання потужної промислової демонстраційної установки з п’ятикратним зменшенням викидів парникових газів (метану з біогазу) в атмосферу;

технологічну інструкцію для синтезу композиційних коагулянтів для високоякісного очищення води.

7.2. Природоохоронне законодавство

Природоохоронне законодавство України регулює правові відносини щодо використання, відтворення та відновлення природних ресурсів; охорони навколишнього природного середовища, природних ресурсів і ландшафтів, об’єктів і територій природно-заповідного фонду, екосистем і комплексів, лікувально-оздоровчих та рекреаційних зон і територій, національної екологічної мережі; забезпечення екологічної безпеки.

Закони України та засадничі законодавчі документи. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють організацію охорони навколишнього природного середовища, є Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” (25.06.1991); Закон України „Про природно-заповідний фонд України” (16.06.1992); Закон України „Про тваринний світ” (03.03.1993); Закон України „Про мисливське господарство та полювання”

(22.02.2000); Закон України „Про Червону книгу України” (07.02.2002); Закон України „Про екологічну мережу” (24.06.2004).

Деякі відносини у сфері використання і охорони навколишнього природного середовища врегульовані Земельним, Водним, Лісовим кодексами та Кодексом „Про надра”, а також Законами України „Про плату за землю” (03.07.1992), „Про ветеринарну медицину” (25.06.1992), „Про екологічну експертизу” (09.02.1995).

Крім того, існує також іще цілий ряд підзаконних-нормативно-правових актів природоохоронного спрямування – постанов, інструкцій, розпоряджень, затверджених Верховною Радою України, Кабінетом міністрів України, Міністерством охорони навколишнього природного середовища тощо.

У 2004 р. Верховна Рада України прийняла ряд законів, що визначають режим використання та охорони окремих природних ресурсів та екосистем в цілому, а також встановлюють певні правові механізми забезпечення екологічної безпеки. Усі прийняті законодавчі акти спрямовані на підтримання належної якості навколишнього природного середовища, а також забезпечення екологічних прав громадян. До основних законів, які були прийняті у 2004 році, відносяться: Закон України "Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року" (19.02.2004), Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат" (07.04.2004), Закон України "Про охорону атмосферного повітря" (03.06.2004), Закон України "Про державну експертизу землепорядної документації" (17.06.2004), Закон України "Про карантин рослин" (17.06.2004), Закон України “Про екологічний аудит” (24.06.2004), Закон України "Про екологічну мережу України" (24.06.04).

Міжнародні угоди та конвенції. 17 червня 2004 р. у Страсбурзі Україна підписала Європейську ландшафтну конвенцію, метою якої є захист, регулювання та планування європейських ландшафтів (природних, сільських, міських і периферійних територій, звичайних, деградованих ландшафтів та тих, що знаходяться в не деградованому стані), організація співробітництва між європейськими країнами з питань ландшафту.

17 травня 2004 р. набула чинності Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі (СОЗ), яка передбачає для країн-учасниць, в тому числі України, виконання основних зобов'язань щодо заборони та/або здійснення заходів, що є необхідними для ліквідації виробництва та використання, а також імпорту/експорту наступних речовин: альдрин, хлордан, дильдрин, ендрин, гептахлор, гексахлорбензол, мірекс, токсафен, поліхлоровані дифеніли (ПХД); обмеження виробництва/використання ДДТ та ПХД, екологічно безпечного видалення ПХД не пізніше 2028 року; розробки плану дій та національної стратегії щодо зменшення або ліквідації викидів СОЗ в результаті їх поліхлорованих дибензо-п-диоксинів та дибензофуранів ненавмисного утворення: ПХД, гексахлорбензолу, поліхлорованих дифенілів; сприяння впровадженню найкращих наявних методів у сфері охорони довкілля щодо зменшення або ліквідації викидів СОЗ тими джерелами, які вже існують або будуть створені у майбутньому.

Також у 2004 р. було спрямовано зусилля на подальше вдосконалення форм та методів здійснення державного контролю у сфері охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів, подальше формування законодавчої та нормативної бази державного контролю.

Зокрема, підготовлено Програму припинення в Україні виробництва та використання озоноруйнівних речовин на 2003–2030 рр. (Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 №256).

Постанови Кабінету міністрів України. На виконання Програми поетапного припинення використання етилованого бензину в Україні та Закону України “Про внесення змін до статті 2421 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за реалізацію нафтопродуктів, екологічні показники яких не відповідають вимогам стандартів, норм та правил” підготовлено “Порядок проведення перевірки екологічних показників нафтопродуктів, які реалізуються шляхом оптової та роздрібної торгівлі”, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України 14.04.2004 № 488. Також розроблено проект Порядку взаємодії органів державного контролю під час

проведення перевірки екологічних показників нафтопродуктів, що реалізуються шляхом оптової та роздрібної торгівлі, який направлений на розгляд в Держспоживстандарт України.

Інструкції та накази центральних органів виконавчої влади. З метою підвищення ефективності здійснення державного контролю у сфері охорони довкілля Держекоінспекцією розроблено Інструкцію з оформлення органами Мінприроди України матеріалів про адміністративні правопорушення, яку затверджено наказом Мінприроди України від 05.07.2004 № 264 та зареєстровано в Мін'юсті України 27.07.2004 за № 934/9533.

Крім того, відповідно до Законів України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про тваринний світ”, “Про мисливське господарство та полювання”, та з метою приведення нормативно-правових актів у відповідність до вимог чинного законодавства України підготовлено наступні накази Мінприроди України:

“Про затвердження видів та норм забезпечення вогнепальною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертної дії, та спеціальними засобами державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, Інструкції про порядок придбання, зберігання, обліку, перевезення, використання та застосування вогнепальної зброї, бойових припасів до зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертної дії та зазначених патронів, а також спеціальних засобів державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища органів, що входять до сфери управління Міністерства охорони навколишнього природного середовища” від 12.10.2004 № 386, що зареєстрований у Мін'юсті України 27.10.2004 за № 1382/998;

“Про затвердження Положення про порядок опломбування або опечатування підприємств, окремих їх цехів (дільниць) і одиниць обладнання у разі обмеження

чи зупинення (тимчасово) діяльності підприємств і об'єктів" від 15.09.2004 №353, що зареєстрований у Мін'юсті України 01.10.2004 за № 1242/9841;

"Про затвердження Методичних рекомендацій щодо контролю за дотриманням норм і правил екологічної безпеки при зберіганні, транспортуванні і застосуванні пестицидів і агрохімікатів" від 31.08.2004 № 336;

Про внесення змін і доповнень до Інструкції про порядок обчислення та сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища" від 07.11.2004 №383/587.

7.3. Державний екологічний контроль. Державний контроль за охороною і використанням природних ресурсів

Контроль в сфері охорони довкілля здійснюється державною екологічною інспекцією, яка представлена системою регіональних та територіальних органів державної виконавчої влади, до компетенції до компетенції яких входить контроль за дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього середовища органами державної виконавчої влади, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності та господарювання, громадянами, а також іноземними фізичними та юридичними особами; та вимог екологічної безпеки, в тому числі при проведенні науково-дослідних, конструкторських та проектних робіт, впровадженнь відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки. Екологічна інспекція також виконує інші контролюючі функції згідно з нормативно-правовими актами України.

У рамках державного контролю за охороною і використанням природних ресурсів та екологічного контролю у 2004 році за порушення вимог санітарного законодавства в частині забруднення атмосферного повітря тимчасово було припинено експлуатацію 228 об'єктів (у 2003 році – 188), накладено штрафів на суму 1239 тис. грн. та передано 10 справ до прокуратури (у попередньому році – 13).

За порушення вимог санітарного законодавства в частині охорони поверхневих вод Державною санепідслужбою вживалися заходи адміністративного впливу, а саме накладено 1611 штрафів (у 2003 році – 1394); у слідчі органи направлено 40 справ; з них 28 (70 %) справ по яких прийнято рішення щодо притягнення до відповідальності; для розгляду на адмінкомісії передано 149 справ; винесено 521 (у 2003 р. – 444) постанову про припинення експлуатації об'єктів, з них на постійно – 71 (13,6 %).

За виявлені порушення вимог санітарного законодавства у забезпеченні населення країни якісною питною водою, у 2004 році на відповідальних осіб було накладено 4132 (у 2003 р. – 4032) штрафи, у слідчі органи направлено 113 справ, по 87-ми з них прийняті рішення щодо притягнення до відповідальності (у 2003 р. відповідно: 119 справ, по 83-х з них прийняті рішення); для розгляду на адмінкомісіях було передано 55 справ (у 2003 р. – 122), винесено 5934 (у 2003 році – 5070) постанови про припинення експлуатації об'єктів, з них на постійно – 416 (у 2003 р. – 414).

Держсанепідслужбою України за порушення санітарного законодавства за забруднення ґрунтів вживалися заходи адміністративного впливу, а саме: було накладено 11333 штрафи (у 2003 р. – 11096), припинялась експлуатація 819 об'єктів (у 2003 р. – 767), 165 справ передано на розгляд до органів прокуратури (у 2003 р. – 141).

Протягом року за Планом інспектування Збройних Сил України з питань організації заходів екологічної та радіаційної безпеки на 2004 рік проінспектовано 180 військових частин, з яких 25 % перевірялося спільно з представниками місцевих органів Мінприроди та військової прокуратури.

Втім, незважаючи, на тенденцію підвищення якості та результативності заходів з держаного екологічного контролю, залишається невирішеним коло питань, а саме: дублювання повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, багатостороння координація діяльності місцевих органів, неврегульованість на законодавчому рівні окремих норм, які стосуються порядку здійснення державного, самоврядного та громадського контролю за

використанням та охороною навколишнього природного середовища та інші, що зменшують ефективність державного контролю, як одного з механізмів забезпечення сталого розвитку українського суспільства.

7.4. Забезпечення виконання природоохоронних заходів органами прокуратури

В системі органів прокуратури діють спеціальні органи, які підпорядковуються обласному прокуророві. До таких спеціальних органів відносяться також і природоохоронні прокуратури.

Відповідно до статті 37 Закону України „Про охорону навколишнього природного середовища” нагляд за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища здійснює Генеральний прокурор України та підпорядковані йому органи прокуратури. При здійсненні нагляду органи прокуратури застосовують надані їм законодавством України права, включаючи звернення до судів або арбітражних судів з позовами про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та про припинення екологічно небезпечної діяльності.

Так, органи прокуратури проводять перевірки, які встановлюють факти грубих порушень законів про відходи, що завдають державі мільйонних збитків.

У 2004 році була зосереджена особлива увага на контроль за дотриманням природоохоронного законодавства потужними промисловими підприємствами. Адже щорічно в Україні у атмосферу викидається понад 60 мільйонів тон небезпечних забруднюючих речовин.

Іншим важливим напрямком щодо забезпечення виконання природоохоронних заходів органами прокуратури є охорона земельних ресурсів. В країні гостро стоїть питання незаконних забудов, зокрема, прибережних смуг. За даними Генпрокуратури на сьогоднішній день понад 500 гектарів земель передані забудовникам з порушенням законодавства.

Відповідно до статті 10 Закону України “Про державний контроль за використанням та охороною земель”, якщо вжиття до порушників земельного

законодавства заходів адміністративного впливу не призводить до усунення допущених ними порушень, державні інспектори мають право подавати в установленому законодавством порядку до відповідних органів, зокрема, до органів прокуратури, органів дізнання та досудового слідства матеріали перевірок щодо притягнення винних осіб до відповідальності. Проте, до органів прокуратури для відповідного реагування були направлені матеріали лише стосовно 1,7 тис. порушень, що становить 15 % від загальної кількості не усунених порушень. Це свідчить про недостатність зусиль державних інспекторів з контролю за використанням і охороною земель у вирішенні питань, пов'язаних із вжиттям заходів, спрямованих на усунення порушень земельного законодавства.

Тісно пов'язана з земельним питанням і проблема зберігання токсичних відходів, які здебільшого знаходяться у Дніпропетровській, Харківській, Луганській областях. Їх накопичено вже понад 2,8 млрд. т. Одне лише несанкціоноване звалище у Миколаєві завдало навколишньому середовищу збитків на суму 12 млн. грн. Загалом, протягом 2004 року прокуратурою Миколаївської області за порушення законодавства про охорону водних ресурсів до відповідальності притягнуто 101 посадову особу, відшкодовано збитків на суму понад 1 млн. грн.

У Західних регіонах існує проблема незаконної вирубки лісу. І за останній час таких вирубок стало на 30 відсотків більше.

Отже, органи прокуратури мають дієві інструменти, що призначені не тільки безпосередньо забезпечити виконання природоохоронних заходів, але й створити прецеденти притягнення до відповідальності порушників чинного законодавства. Ефективне поєднання контролюючої та караючої функцій дозволять, по-перше, покращити стан навколишнього природного середовища, по-друге, зміцнити позиції державних органів влади, по-третє, покращити міжнародний імідж України, що у сукупності дозволить суттєво підвищити ефективність природоохоронної діяльності та раціонального використання природних ресурсів. Проте, нині робота органів прокуратури вимагає забезпечення неухильного

виконання відповідного галузевого наказу Генерального прокурора України щодо завдань і засад діяльності прокуратури за для забезпечення виконання природоохоронних заходів.

7.5. Державна екологічна експертиза

Державна екологічна експертиза є спеціалізованим напрямком аналітично-контрольної оціночної діяльності, яка регулюється Законом України “Про екологічну експертизу”, здійснюється у рамках комплексної державної експертизи та у відокремленому порядку. Для забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів обласними та міськими відділеннями державної екологічної експертизи Держуправлінням екології та природних ресурсів у 2004 р. проведено 9914 експертизи передпроектної та проектно-кошторисної документації, які становлять екологічну небезпеку і діяльність яких може негативно вплинути на стан довкілля, з яких 1383 (14 %) повернуто на доопрацювання (табл. 7.5.1).

За останні роки кількість об’єктів, що проходять державну екологічну експертизу постійно зростає, структура робіт поступово ускладнюється через збільшення кількості проектування значних об’єктів, проведення екологічної експертизи яких потребує знання технології У 2004 році біля 5 % експертиз було проведено з залученням на договірних засадах інших спеціалізованих організацій для попереднього експертного розгляду проектних матеріалів та підготовки відповідних пропозицій (на підставі п.4 ст.37 Закону «Про екологічну експертизу»).виробництва та аналітичного прогнозування впливу на довкілля.

Основними причинами неузгодження проектної документації стали: відсутність, або подання не в повному обсязі матеріалів ОВНС; не вирішення питання утилізації відходів виробництва; розміщення об’єктів на території парків, скверів та в прибережній смузі; відсутність ГДК шкідливих речовин, які планується викидати в атмосферу; відсутність розрахунків розсіювання викидів

шкідливих речовин в атмосферу з урахуванням існуючого фонових забруднення;
не вирішення питання очищення дощових стоків, та їх повторного використання.

Таблиця 7.5.1

Еколого-експертна діяльність у 2004 році по регіонах

	Проведено експертиз передпроектної (ТЕО, ТЕР, ТЕД), проектної (проект, робочий проект) документації				з них: у рамках комплексної державної експертизи			
	Загальна кількість	Позитивно оцінено (шт.)	Повернуто на доопрацювання та оцінено негативно (шт.)	Повернуто на доопрацювання та оцінено негативно (% від загальної кількості)	Загальна кількість	Позитивно оцінено (шт.)	Повернуто на доопрацювання та оцінено негативно (шт.)	Повернуто на доопрацювання та оцінено негативно (% від загальної кількості)
Україна	9914	8317	1383	14,0	3061	2009	760	24,8
АР Крим	484	315	169	35,0	437	294	143	33,0
Вінницька	175	158	17	10,0	74	63	11	15,0
Волинська	192	131	61	32,0	172	72	45	38,0
Дніпро-петровська	321	317	4	1,2	250	246	4	1,6
Донецька	268	209	59	22,0	82	53	29	35,0
Житомирська	184	144	40	21,7	164	128	36	21,9
Закарпатська	134	108	26	19,0				
Запорізька	528	449	2	14,9	60	57	0	5,0
Івано-Франківська	132	111	21	18,9	102	83	19	22,9
Київська	2937	2897	40	1,4	156	н/д	н/д	н/д
Кіровоградська	248	152	96	38,7	137	78	59	43,07
Луганська	202	190	12	6,0	н/д	н/д	н/д	н/д
Львівська	241	209	32	13,2	82	66	17	20,7
Миколаївська	215	127	88	40,9	81	38	43	53,1
Одеська	628	486	17	2,7	183	102	5	2,7
Полтавська	258	230	28	11,0	125	103	22	18,0
Рівненська	143	125	18	12,6	88	75	18	12,6
Сумська	152	98	54	0,0	97	63	34	0,0
Тернопільська	182	163	19	0,0	н/д	н/д	н/д	н/д
Харківська	990	761	229	23,1	2	1	1	50,0
Херсонська	150	124	26	17,3	78	70	8	10,3
Хмельницька	112	98	14	12,5	88	80	8	9,1
Черкаська	213	120	93	43,7	186	103	83	44,6
Чернівецька	79	66	13	16,5	н/д	н/д	н/д	н/д
Чернігівська	242	147	95	39,3	175	92	83	47,4
м. Київ	471	361	110	23,4	217	125	92	42,4
м. Севастополь	33	21	0	0,0	25	17	0	0,0

Таким чином, можемо констатувати підвищення вимог до проведення екологічної експертизи, вдосконалення законодавчої та нормативно-методичної бази експертних досліджень, адаптації міжнародного досвіду Стратегічної Екологічної Оцінки (SEA) та Оцінки впливу на довкілля (EIA), що потребують нагального впровадження в практику екологічного управління.

7.6. Економічне регулювання та фінансування природоохоронної діяльності

Мета економічного регулювання природоохоронної діяльності в Україні полягає у стимулюванні природокористувачів до раціонального та ощадливого використання природних ресурсів, збереження та відтворення довкілля, а також у фінансуванні природоохоронних заходів і робіт.

Базовими елементами системи економічного регулювання природокористування та природоохоронної діяльності є збори/платежі за спеціальне використання природних ресурсів (мінеральних, водних, земельних, лісових, біологічних), збори за забруднення навколишнього природного середовища, податкові важелі, штрафні санкції за порушення екологічного законодавства. З одного боку, вони виявляються інструментами мотивації природокористувачів до екологоконструктивної діяльності, а з другого – джерелами створення природоохоронних фондів. Важливими функціональними складовими економічного регулювання природоохоронної діяльності залишаються системи державного бюджетного та позабюджетного фінансування природоохоронних заходів.

Протягом 2004 р. удосконалювався порядок адміністрування еколого-економічних зборів, індексувалися нормативи плати за забруднення середовища. Підприємствам, організаціям, установам країни за забруднення навколишнього природного середовища і порушення природоохоронного законодавства було пред'явлено екологічних зборів на загальну суму 339,9 млн. грн., що на чверть перевищує відповідну суму пред'явлених зборів у 2003р. Підприємствами, організаціями, установами країни фактично сплачено 295,7 млн. грн., або 87% від

загальної суми пред'явлених зборів (проти 84,5 % у 2003р.). Останні роки зберігається тенденція до зростання рівня сплати коштів у рахунок зборів за забруднення довкілля.

Структура екологічних зборів за напрямками екологодеструктивної діяльності у 2004р. принципово не відрізняється від структури екологічних зборів-2003 і характеризується наступним виглядом:

- 54% (183,7 млн. грн.) – частка зборів за викиди в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел (проти 50% – 136,4 млн. грн. – у 2003р.);
- 35 % (117,7 млн. грн.) – збори за скиди у водойми і розміщення відходів у межах встановлених лімітів (проти 37% – 102,4 млн. грн. – у 2003р.);
- 9% (29,2 млн. грн.) – збори за забруднення понад встановлені ліміти (проти 10% – 26,3 млн. грн. – у 2003р.);
- 3% (9,3 млн. грн.) – збори за збитки, заподіяні природі, та штрафи за порушення природоохоронного законодавства.

Оцінка ефективності використання еколого-економічних інструментів та функціонування системи економічного регулювання природоохоронної діяльності дотепер визначається переважно рівнем зростання обсягів екологічних зборів/платежів і надходжень від них до бюджетів усіх рівнів. Так, обсяги надходжень до державного бюджету від зборів за забруднення довкілля збільшились з 70,0 млн. грн. у 2003р. до 95,9 млн. грн. у 2004р. При цьому мала місце і тенденція щорічного зростання як обсягів платежів за використання природних ресурсів, так і рентних платежів за нафту і газ, збільшуючи надходження на всі рівні бюджету. Обсяги акумульованих фінансових ресурсів від зборів за спеціальне використання природних ресурсів у державному бюджеті-2004 оцінюються у 1041,65 млн. грн. (проти 736,4 млн. грн. у 2003р.), а сума надходжень у фонди охорони навколишнього природного середовища усіх рівнів становить 319,4 млн. грн. (табл. 7.6.2).

Таблиця 7.6.2

Надходження від зборів за спеціальне використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища у 2004 році (млн.грн.)

	Зведений бюджет	Державний бюджет	Місцеві бюджети
Збори за спеціальне використання природних ресурсів	3383,8	1041,7	2342,2
<i>в тому числі:</i> збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду	68,9	65,2	3,6
збір за спеціальне використання водних ресурсів та збір за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту	321,0	313,8	7,1
платежі за користування надрами	273,8	235,5	38,3
Плата за землю	2293,2	-	2293,2
Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету	426,0	426,0	-
Збори за забруднення навколишнього природного середовища	319,4	95,9	223,5

У 2004р. до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища надійшло 95,9 млн. грн.; до республіканського АР Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських фондів – 162,2 млн. грн.; до бюджетів місцевого самоврядування – 61,3 млн. грн. Структура надходжень від платежів за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету в 2004 році представлена на рис.7.6.1.

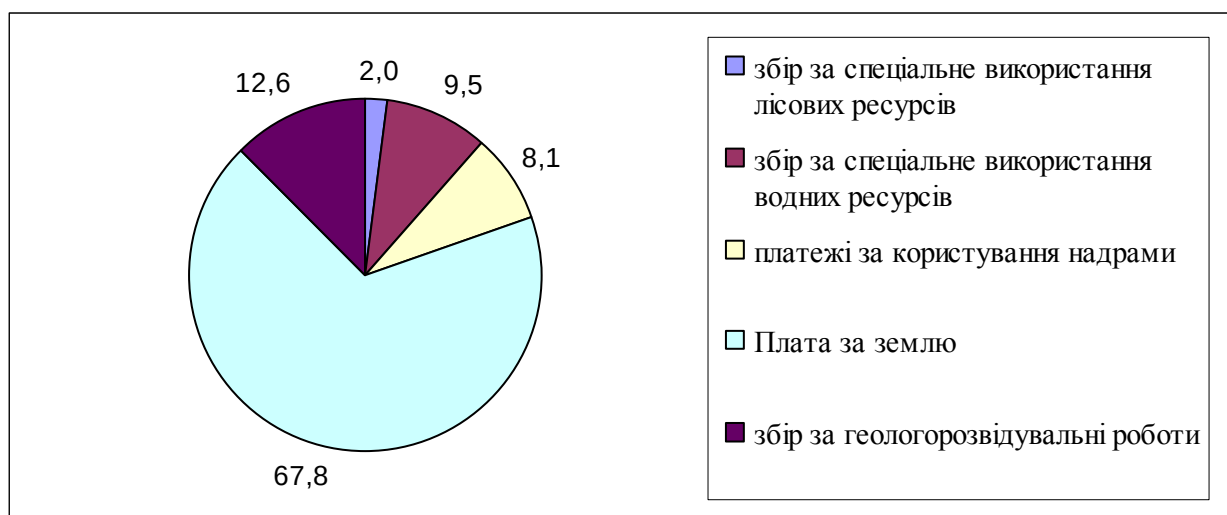

Рисунок 7.6.1. Частка надходжень від платежів за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України у 2004 році

Чинним екологічним законодавством встановлено безпосередній зв'язок між виконанням природоохоронних заходів та джерелами їх фінансування. Фінансування видатків з бюджетів, в тому числі і природоохоронних заходів, визначається Бюджетним кодексом України, Законом України про Державний бюджет на відповідний рік та рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад щодо відповідних бюджетів. Упорядкування процесу складання та затвердження кошторисів, перехід на казначейське обслуговування бюджету забезпечує використання коштів за цільовим призначенням.

Законом України “Про Державний бюджет України на 2004 рік” Міністерству охорони навколишнього природного середовища були передбачені кошти із загального фонду держбюджету в сумі 115719,7 тис грн. на виконання 16 бюджетних програм. За обсягами фінансування серед них виділяються: “Загальне керівництво та управління у сфері охорони навколишнього природного середовища” (у сумі 4169,6 тис.грн.), “Управління та контроль у сфері екології та природних ресурсів на регіональному рівні” (33689,7 тис.грн.), “Гідрометеорологічна діяльність” (55697,6 тис.грн.), “Заходи із створення і збереження природно-заповідного фонду, кадастрів тваринного і рослинного світу, Червоної книги” (12292,2 тис. грн.). Фактично протягом 2004р. видатки загального фонду бюджету по зазначених програмах було профінансовано в сумі 104543,4 тис. грн., що становить 90,3% асигнувань на їх виконання, передбачених у державному бюджеті.

Наказом Міністерства фінансів від 27.12.01 № 604 затверджено бюджетну класифікацію, яка відповідає вимогам міжнародної класифікації, розробленої статистичним відділом Організації Об'єднаних Націй. Починаючи з 2002 року у видатках бюджету за функціональною класифікацією формується розділ “Охорона навколишнього природного середовища” (КФК 0500).

У 2004 році на охорону навколишнього природного середовища за рахунок державного та місцевих бюджетів були затверджені видатки у сумі 1360,3 млн. грн. (з урахуванням внесених змін), в тому числі за рахунок державного бюджету – 1009 млн. грн. та місцевих бюджетів – 351,3 млн. гривень. Фактично використано (за даними Держказначейства) 1181,2 млн. грн. (або 86,8% від затвердженої суми), в тому числі за рахунок державного бюджету – 895,8 млн. грн. (відповідно 88,7%) та місцевих бюджетів – 285,4 млн. грн. (відповідно 81,2%) (рис. 7.6.2 і табл. 7.6.3).

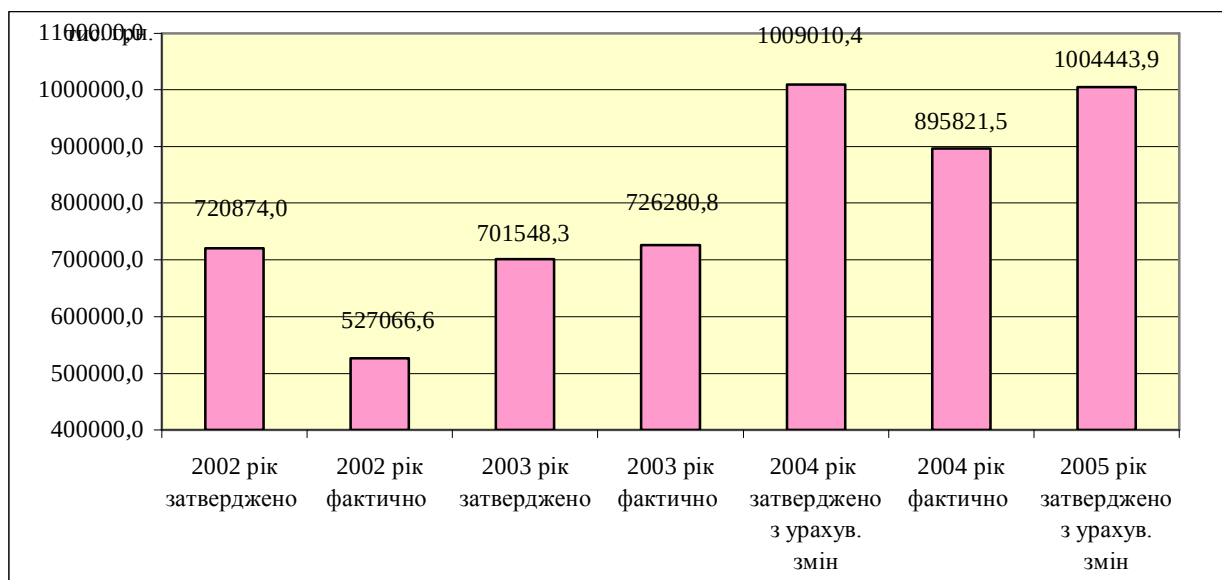

Рисунок 7.6.2. Динаміка видатків Державного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища

Видатки на охорону навколишнього природного середовища за рахунок державного та місцевих бюджетів на 2005 р. затверджено у сумі 1294,8 млн. грн. (з урахуванням внесених змін), в тому числі за рахунок державного бюджету 1004,4 млн. грн. та місцевих бюджетів – 290,4 млн. грн.

Таблиця 7.6.3

Видатки Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища за напрямками використання у 2004 році (тис. грн.)

КФК	Найменування	2004 рік – затверджено з урахуванням змін			2004 рік – виконано			% виконання за 2004 рік
		Загальний фонд	Спеціальний фонд	Разом	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Разом	Разом
0500	Охорона навколишнього природного середовища	825772,6	534582,1	1360354,7	752938,2	428244,4	1181182,6	86,83
0510	Запобігання та ліквідація забруднення навколишнього природного середовища	699463,5	404393,6	1103857,1	636006,4	320318,3	956324,7	86,64
0511	Охорона та раціональне використання природних ресурсів	150587,4	237650,6	388238,0	131357,2	184279,8	315637,0	81,30
0512	Утилізація відходів	161250,0	77072,9	238322,9	155682,7	64292,9	219975,6	92,30
0513	Ліквідація іншого забруднення навколишнього природного середовища	387626,1	89670,1	477296,2	348966,5	71745,6	420712,1	88,14
0520	Збереження природно-заповідного фонду	28522,5	17967,9	46490,4	27791,1	14927,0	42718,1	91,88
0530	Дослідження і розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища	55916,6	11133,5	67050,1	48491,4	8939,3	57430,7	85,65
0540	Інша діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища	41870,1	101087,1	142957,2	40649,3	84059,7	124709,2	87,24

З державного бюджету за розділом функціональної класифікації видатків “Охорона навколишнього природного середовища” в 2004 році було спрямовано 895,8 млн. грн., в тому числі за рахунок загального фонду бюджету – 746,3 млн. грн. і за рахунок спеціального фонду – 149,5 млн. гривень. На охорону навколишнього природного середовища фактично було використано 88,8% від затвердженої на 2004 рік суми видатків Держбюджету (табл. 7.6.4). У 2005 році на цю мету заплановано спрямувати з державного бюджету 1004443,9 тис. грн., в тому числі за рахунок загального фонду бюджету – 518155,9 тис. грн. і за рахунок спеціального фонду – 486288,0 тис. гривень

Таблиця 7.6.4

Видатки Державного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища за напрямками використання у 2004 році, (тис .грн.)

	У КФК	Найменування	2004 рік – затверджено з урахуванням змін			2004 рік - виконано			% виконання за 2004 рік
			Загальний фонд	Спеціаль- ний фонд	Разом	Загальний фонд	Спеціаль- ний фонд	Разом	Разом
стр укт урі вид аткі в роз ділу “Ох оро	0500	Охорона навколишнього природного середовища	817792,3	191218,1	1009010,4	746308,5	149512,0	895821,5	88,78
	0510	Запобігання та ліквідація забруднення навколишнього природного середовища	692380,3	117648,3	810028,6	630241,1	87837,9	718079,0	88,65
	0511	Охорона та раціональне використання природних ресурсів	143504,2	60878,7	204382,9	125591,9	47704,8	173296,7	84,79
	0512	Утилізація відходів	161250,0	21673,4	182893,4	155682,7	14762,9	170445,6	93,19
	0513	Ліквідація іншого забруднення навколишнього природного середовища	387626,1	35126,2	422752,3	348966,5	25370,2	374336,7	88,55
	0520	Збереження природно- заповідного фонду	28115,7	13282,8	41398,5	27386,4	11155,9	38542,3	86,58
	0530	Дослідження і розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища	55916,6	11133,5	67050,1	48491,4	8939,3	57430,7	85,65
	0540	Інша діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища	41379,7	49153,5	90533,2	40190,7	41578,9	81769,6	90,32

на навколишнього природного середовища” Державного бюджету України основна частина (понад 80 відсотків) коштів виділялася на заходи, пов’язані із запобіганням та ліквідацією забруднення навколишнього природного середовища. З них 52% становлять видатки на ліквідацію іншого забруднення навколишнього природного середовища, до яких відносяться переважно заходи, пов’язані з виведенням з експлуатації Чорнобильської АЕС, радіологічним захистом населення та екологічним оздоровленням території, що зазнала радіоактивного забруднення, очисткою стічних вод, реструктуризацією та ліквідацією підприємств гірничої хімії і здійсненням невідкладних природоохоронних заходів в зоні їх діяльності тощо.

На охорону і раціональне використання природних ресурсів спрямовувалося 24% загальної суми коштів, що виділяються на заходи, пов’язані із запобіганням та ліквідацією забруднення навколишнього природного середовища. При цьому пріоритетним є захист територій від шкідливої дії вод, враховуючи той фактор, що негативні наслідки повеней і підтоплення проявляються на 27 відсотках території України (165 тис. кв. кілометрів), де проживає майже третина населення.

На утилізацію відходів (промислового та сільськогосподарського виробництва, утилізацію боєприпасів, залишків хімічної зброї та інших) витрачалося майже 24% загальної суми коштів, що виділяються на заходи, пов'язані із запобіганням та ліквідацією забруднення навколишнього природного середовища.

На збереження природно-заповідного фонду було використано 4,3% загальної суми коштів, що виділялися в 2004р. з державного бюджету на природоохоронні заходи; на дослідження та розробки у сфері охорони довкілля – відповідно 6,4%; на іншу діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища (керівництво та управління, сприяння екологічній освіті тощо) – понад 9% відповідно.

Слід підкреслити, що основні суми видатків на охорону навколишнього природного середовища здійснюються саме за рахунок коштів Державного бюджету України. При цьому практично єдиним джерелом фінансування природоохоронних заходів, які здійснюються місцевими бюджетами, є відповідні фонди охорони навколишнього природного середовища.

Загалом за підсумками виконання як Зведеного, так і Державного бюджету на охорону навколишнього природного середовища у 2004р. відмічається значне відставання від затвердженого рівня фінансування природоохоронних заходів. Зокрема, відповідне розходження по Зведеному бюджету становить 13,2%, а по Державному бюджету – 12% (табл. 7.6.2 і 7.6.3).

Колегія Рахункової палати проводила перевірку використання коштів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища в 2003-2005 роках, результати якої зафіксували неефективне управління бюджетними асигнуваннями цього фонду. Зокрема, результати аудиту засвідчили, що у 2003 році четверта частина коштів та п'ята – у 2004 році (загалом 51,5 млн. грн.) не були використані, причому кожна третя витрачена гривня коштів Фонду направлена на заходи, які не мають безпосереднього впливу на довкілля. Водночас треба зважити на нерівномірність надходжень коштів до Фонду, їх

концентрацію наприкінці фінансового року, що, в свою чергу, не дає змоги планувати його роботу послідовно.

У загальній структурі витрат на охорону навколишнього природного середовища у 2004 році найбільшу частку (як і раніше) мали власні кошти підприємств, організацій та установ країни, за рахунок яких було освоєно 1005,9 млн. грн. основного капіталу на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів (67,8 % загального обсягу витрат). Проти 2003р. на 1,9 відсотковий пункт зменшилася питома вага інвестицій в основний капітал на охорону навколишнього природного середовища, освоєних за рахунок коштів державного бюджету, становлячи 14,4% (213,7 млн. грн.), а частка відповідних інвестицій за рахунок коштів місцевих бюджетів – на 2,7 відсоткових пункти, складаючи 17,0% (251,2 млн.грн.). У 2004р. на капітальний ремонт основних виробничих фондів природоохоронного призначення та на поточні витрати на природоохоронні заходи підприємствами, організаціями та установами країни було витрачено 97% від сумарних витрат (відповідно 352,3 та 4152,2 млн. грн., що на чверть більше порівняно з 2003р.).

З метою поліпшення фінансування природоохоронних заходів та сприяння впровадженню економічного механізму забезпечення охорони довкілля постановою Кабінету міністрів України від 24.05.2004р. №666 було створено Державний фонд стимулювання і фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища, який з 2005р. має забезпечувати цільове фінансування заходів з охорони довкілля, в тому числі наукових досліджень з цих питань та заходів, пов'язаних із впровадженням економічного механізму охорони навколишнього природного середовища за рахунок Державного фонду охорони навколишнього природного середовища у складі державного бюджету та інших коштів, визначених на відповідні цілі на безповоротній основі, на умовах повернення (як пільгових коротко- і довгострокових позичок) та на умовах здешевлення кредитів комерційних банків (як відшкодування відсотків за кредитами комерційних банків).

Варто зазначити, що в нинішній системі економічного механізму екологічного регулювання фактично не функціонує механізм кредитування природоохоронних заходів, пільгового оподаткування та цільового заохочення екологоконструктивної діяльності. Не набули необхідного розвитку механізм субсидування екологічної інфраструктури, “зеленої” індустрії, національного ринку екологічних послуг, зокрема такі механізми, як екологічний аудит, екологічне страхування. Досі чимало еколого-економічних інструментів існують лише на рівні законодавчих положень. У цілому створена в Україні система економічного регулювання та фінансування природоохоронної діяльності перебуває в стадії становлення, причому окремі її підсистеми та елементи мають різні ступені розвиненості та практичної реалізації. На часі – розбудова дієвої, ефективної системи економічного регулювання та фінансування природоохоронної діяльності, міцної фінансової основи національної екологічної політики.

7.7. Науково-технічне забезпечення вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища

Дослідження та впровадження наукових розробок в сфері охорони навколишнього природного середовища у 2004 році здійснювали: наукові установи Національної академії наук України (Інститут ботаніки ім. М.Г.Холодного, Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена, Рада по вивченню продуктивних сил України, Інститут географії, Український Науково-дослідний гідрометеорологічний ін-т Мінприроди України та НАН України та ін.), Української академії аграрних наук (Інститут агроєкології та біотехнології, Інститут землеробства та ін.), інших галузевих академій (Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М. Марзеєва та ін.); вищі учбові заклади (Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Національний університет “Києво-Могилянська академія”, Національний авіаційний університет, Державний інститут підвищення кваліфікації Мінекоресурсів України, Національний гірничий університет та ін.); інші науково-дослідні організації та установи, які

тісно співпрацюють з Мінприроди України, Держкомземом України, Держводгоспом України, регіональними органами управління тощо.

Чинна система державного фінансування охорони навколишнього природного середовища передбачає використання коштів бюджету на науково-технічні розробки з розв'язання складних екологічних проблем, розробки нормативної правової бази, впровадження еколого-орієнтованих технологій тощо. Паралельно існує система фондів охорони навколишнього природного середовища на державному і регіональному рівні, що формується переважно за рахунок зборів за забруднення навколишнього середовища. Слід відмітити, що останнім часом відбувається недофінансування державних зобов'язань по охороні навколишнього середовища. Так, фактичне фінансування природоохоронних науково-дослідних робіт з Державного бюджету України у 2004 році здійснювалося в розмірі 70–80 % від передбачених коштів.

Фінансування науково-технічних розробок в сфері екології та природокористування переважно здійснюється з видатків Мінприроди України за рахунок коштів Державного бюджету України (загальний фонд). У 2004 році науково-технічні розробки в сфері охорони навколишнього природного середовища фінансувалися в межах 5-ти бюджетних програм (загальний обсяг фінансування 6,38 млн. грн.):

- КПКВК ДБ 2401030 – “Прикладні наукові та науково-технічні розробки з пріоритетних напрямів у сфері охорони навколишнього природного середовища”;
- КПКВК ДБ 2401040 – “Державні науково-технічні програми та наукові частини державних цільових програм у сфері природоохоронної діяльності”;
- КПКВК ДБ 2401050 – “Прикладні наукові та науково-технічні розробки з пріоритетних напрямків у сфері гідрометеорології”;
- КПКВК ДБ 2401070 – “Розробки найважливіших новітніх технологій у сфері гідрометеорології, фінансова підтримка підготовки наукових кадрів”;
- КПКВК ДБ 2401080 – “Державні науково-технічні програми та наукові частини державних цільових програм у сфері технічного переоснащення системи гідрометеорологічних спостережень і прогнозування та досліджень клімату”.

Прикладні наукові та науково-технічні розробки (КПКВК ДБ 2401030) у Державному бюджеті України на 2004 рік були передбачені кошти в розмірі 1,6 млн. грн., з яких фактично профінансовано 1,2 млн. грн. (76,4 % від передбачених коштів).

Відповідно до плану науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, у 2004 році здійснювалися 28 науково-дослідних робіт (з яких 1 – перехідна), зокрема в сфері:

- нормативно-правового забезпечення природоохоронної діяльності – 3 розробки;
- методологічного і нормативно-методичного забезпечення природоохоронної діяльності – 10 розробок;
- наукового забезпечення політики щодо регулювання, використання та відтворення природоохоронних ресурсів та запобігання забрудненню довкілля – 14 розробок;
- інформаційного забезпечення процесу прийняття державних рішень з урахуванням екологічних вимог – 1 розробка.

Основні результати досліджень, що здійснювалися в рамках бюджетної програми (КПКВК ДБ 2401030) включали розроблення: Методичних рекомендацій щодо обстеження накопичувачів для одержання вихідних даних для утилізації грузлих вуглеводовміщуючих відходів; Методики розрахунку збору за використання природних недревних рослинних ресурсів (лікарська, пряно-ароматична, технічна тощо); Нормативів якості атмосферного повітря з урахуванням вимог директив ЄС; проекту Закону України “Про прибережну смугу морів”, проекту постанови Кабінету Міністрів України “Про порядок збору, аналізу, розповсюдження та обміну інформації щодо опустелювання та деградації земель”, а також положень, інструкцій, правил тощо.

Фінансування державних науково-технічних програм та наукових частин державних цільових програм у сфері природоохоронної діяльності (КПКВК ДБ 2401040) на 2004 рік передбачалося в розмірі 0,96 млн. грн., з яких

фактично профінансовано 0,81 млн. грн. (84,7 % від передбачених коштів).

Основні наукові розробки:

- Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні (6 розробок);
- Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі (6 розробок);
- Програми використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року (3 розробки);
- Загальнодержавної програми поводження з токсичними відходами (4 розробки);
- Міжгалузевої науково-технічної програми здійснення контролю, оцінки і прогнозування ситуації з розвитку нафтохімічних забруднень підземних вод України (1 розробка).

Основні результати досліджень в рамках бюджетної програми (КПКВК ДБ 2401040) включали розроблення: Методичних рекомендацій щодо складу Проектів організації територій та охорони природних комплексів природних заповідників, біосферних заповідників та регіональних ландшафтних парків; Рекомендації щодо розробки проектної документації для ботанічних садів, дендрологічних парків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва; Методичних рекомендацій щодо формування регіональних схем екомережі; базової технології та нормативно-технологічної документації щодо комплексів із знешкодження, утилізації та видалення токсичних відходів; технології очищення забруднених токсичними відходами ґрунтів та визначення шляхів раціонального використання відповідних територій; державних стандартів у галузі поводження з відходами; схеми захисту підземних вод від забруднення нафтопродуктами тощо.

У сфері гідрометеорології в межах решти бюджетних програм (КПКВК ДБ 2401050, КПКВК ДБ 2401070, КПКВК ДБ 2401080) загальна сума коштів, фактично отриманих на виконання НДДКР в 2004 році становила близько 4,35 млн. грн.

Наукова та науково-технічна діяльність у сфері гідрометеорології здійснювалась за такими основними напрямками:

- дослідження закономірностей формування клімату, погоди та виникнення стихійних гідрометеорологічних явищ, оцінка їх впливу на забруднення природного середовища; удосконалення моделей коротко-, середньо- та довгострокового прогнозу погоди для території України;
- розроблення технологій прогнозування гідрологічних процесів і агрометеорологічних умов; оцінка гідрологічних, кліматичних та агрометеорологічних ресурсів;
- аналіз гідрометеорологічного режиму та гідрохімічного стану поверхневих вод України, Чорного та Азовського морів;
- розроблення комп'ютерних технологій оцінки стану довкілля;
- вивчення впливу природних та техногенних факторів на якість природного середовища;
- розробка методів та технологій прогнозу небезпечних природних та техногенних явищ;
- вивчення регіональних змін клімату України на фоні глобальних процесів потепління тощо.

Певний прогрес в розробці і використанні досягнень науки і техніки в сфері охорони навколишнього природного середовища був досягнутий в регіонах України. Як правило, регіональні наукові дослідження мали прикладний характер, і були спрямовані на вирішення місцевих екологічних проблем. Зокрема, основними напрямками наукових досліджень у 2004 році були:

в Донецькому регіоні (Донецька, Луганська області) – оцінювання техногенного навантаження на довкілля, реконструкція та модернізація промислового виробництва та обладнання, створення виробничого комплексу по утилізації шахтного метану, екологічного оздоровлення природного середовища, ефективність енергозбереження тощо;

в Північно-східному регіоні (Харківська, Сумська, Полтавська області) – розробка і впровадження у виробництво регіону маловідходних та безвідходних екологічно чистих наукоємних технологій, насамперед, в машинобудівному комплексі тощо;

в Придніпровському регіоні (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області) – формування регіональної системи екологічного моніторингу, проведення оцінки та прогнозу екологічних наслідків застосування технологій та схем розміщення гірничопромислового виробництва, рекультивація земель, створення об'єктів екологічної мережі заповідання територій тощо;

в Південному регіоні (Одеська, Херсонська, Миколаївська області і АР Крим) – нормалізація стану екосистеми та оптимізація природокористування у Північно-Західному Причорномор'ї, збереження, раціональне використання та охорона ресурсів басейну Дністра; впровадження нових технологій з очищення забруднених вод, застосування нетрадиційних джерел енергії (геліоколекторів і геліоустановок) тощо;

в Західному регіоні (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області) – оцінювання екосистем і біорізноманіття, визначення впливу антропогенних та метеорологічних чинників на стан довкілля та біорізноманіття урбанізованих і заповідних територій Карпатського регіону, екологічне оздоровлення басейну Дністра тощо;

в Північно-західному регіоні (Вінницька, Житомирська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Київська області) – створення реєстру забруднюючих довкілля викидів та їх переносу, екологічне оздоровлення басейну Дніпра, зменшення дозового навантаження в результаті радіаційного забруднення на Чорнобильській АЕС, біологізація сільського господарства тощо.

Надалі, найбільш важливими перспективними науковими дослідженнями в сфері охорони навколишнього природного середовища мають бути:

- розроблення оцінки стану природних ресурсів України та стратегій відтворення їх природно-ресурсного потенціалу;

- розроблення наукових моделей організації моніторингу довкілля;
- розроблення комплексних регіональних програм охорони та відтворення природного середовища;
- створення геоінформаційних систем, програмного забезпечення пошуку та відображення інформації у галузі охорони навколишнього середовища та природокористування;
- гармонізація законодавства в сфері охорони навколишнього природного середовища до стандартів ЄС тощо.

7.8. Міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища і природокористування

Міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища і природокористування здійснювалося Міністерством охорони навколишнього природного середовища України (Мінприроди України), Державним комітетом України по земельних ресурсах (Держкомземом України), Державним комітетом України по водному господарству (Держводгоспом України), іншими державними міністерствами та відомствами за участю зацікавлених місцевих органів виконавчої влади, наукових, громадських та інших організацій за такими пріоритетними напрямками:

- ✓ розвиток співробітництва і договірних відносин;
- ✓ одержання технічної допомоги;
- ✓ виконання міжнародних програм і проєктів.

Співпраця з міжнародними організаціями, фондами, фінансовими інститутами у розв'язанні екологічних проблем. Міжнародне співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища здійснювалося в межах взаємодії з міжнародними організаціями: Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організацією Північноатлантичного договору (НАТО), Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), Програмою розвитку ООН (ПРООН), Європейською Економічною Комісією (ЕЭК), Глобальним екологічним фондом

(ГЕФ), Світовим банком, Агенцією охорони навколишнього середовища США, Програмою ТАСІС Європейського Співтовариства, а також органами, створеними для реалізації міжнародних природоохоронних Конвенцій і протоколів до них, двосторонніх та багатосторонніх Угод, стороною яких є Україна.

Двостороннє та багатостороннє співробітництво. Уряд України відповідає за співробітництво в межах 20 Конвенцій, 48 двохсторонніх та багатосторонніх Угод, 17 Протоколів, а також 28 Меморандумів тощо.

У 2004 році були ратифіковані або підписані:

- Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (ратифікована 7.04.04 р.);
- Європейська ландшафтна конвенція (підписана 18.06.04р.);
- Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (ратифікований 04.02.2004р.);
- Угода між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Міністерством природи і навколишнього середовища Монголії про співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища (підписана 24.12.2004р.),
- Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану (ратифікована 09.07.2004р. ЗУ № 1067-IV;
- Угода між Державним комітетом лісового господарства України та Дирекцією з питань розвитку та співробітництва Швейцарії (підписана 29.11.2004р.).

Міжнародна діяльність була спрямована на розвиток двостороннього та багатостороннього співробітництва з країнами – членами ЄС (Великої Британії, Нідерландів, Швеції, Данії, Фінляндії, Німеччини та ін.), країнами Центральної та Східної Європи (Польщі, Румунії, Молдови та ін.), країнами Чорноморського регіону та країнами Балтії (Російської Федерації, Латвії та ін.), країнами-НАФТА (США, Канада) тощо. Зокрема у 2004 році було підписано *Спільну робочу програму українсько-нідерландської співпраці у галузі охорони довкілля на 2005–*

2006 роки, підписано Угоду про співпрацю між Підкарпатським воєводським інспекторатом охорони довкілля в Жешові та державним Управлінням екології та природних ресурсів у Львівській області, проводилася робота щодо підписання Угоди із Російською Федерацією про співробітництво в сфері охорони навколишнього природного середовища в акваторіях Азовського моря та Керченської протоки тощо.

Основними напрямками багатостороннього співробітництва (Україна є Стороною 25 багатосторонніх угод) є:

- охорона біологічного різноманіття;
- охорона транскордонних водотоків та міжнародних озер;
- оцінка впливу на довкілля в транскордонному контексті;
- зміна клімату;
- охорона озонового шару;
- захист атмосферного повітря;
- поводження з відходами;
- захист Чорного моря від забруднення.

Україна–ЄС. У рамках співробітництва між Україною та ЄС у 2004 році представники Мінприроди України брали участь у заходах з:

- підготовки проведення засідання Української частини Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС;
- підготовки проведення засідання Підкомітету з питань енергетики, співробітництва в цивільному ядерному секторі та охорони навколишнього середовища та транспорту, телекомунікацій, науки та технологій, освіти та навчання Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС.

В межах Програми інтеграції України до Європейського Союзу здійснювалися заходи щодо:

- створення інформаційної технологічної мережі у системі Мінприроди України та його регіональних органів для забезпечення потреб неурядових організацій екологічного спрямування і громадськості у відповідній інформації;
- впровадження рішень 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони

навколишнього середовища "Довкілля для Європи";

- розроблення нормативів якості атмосферного повітря з урахуванням вимог директив ЄС;
- розроблення комплексу нормативно-правових актів щодо поводження з небезпечними відходами;
- гармонізації нормативних вимог, діючих в Україні, з вимогами стандартів ISO щодо якості повітря, води, ґрунтів, а також щодо методів контролю якості та ін.

Співробітництво з ЄС також здійснювалось в межах програми ТАСІС. Проекти, що реалізовувалися в Україні за Програмою ТАСІС, спрямовані на управління та охорону водних ресурсів, в тому числі Чорного моря, збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, впровадження положень Кіотського протоколу.

У сфері охорони навколишнього природного середовища представники країни активно співпрацювали в рамках двосторонніх міжнародних угод та договорів з країнами – членами ЄС, зокрема в м. Берлін було проведено *П'яти українсько-німецькі консультації* на вищому рівні, а також засідання *Робочої групи "Екологія та енергетика"*.

Україна-країни Центральної і Східної Європи. Протягом 2004 року в Мінприроді України були підготовлені проекти *Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про співробітництво в галузі охорони довкілля, Угода про співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища між Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та Міністерством охорони природи Республіки Вірменія*.

Представники Мінприроди України брали участь у міжнародних конференціях, засіданнях, семінарах, зокрема в Австрії (Перша нарада Сторін Меморандуму взаєморозуміння та плану дій щодо збереження центральноєвропейської популяції дрохви (*Otis tarda*), Туреччині (засідання Консультативної групи Бухарестської конвенції з екологічних аспектів рибальства та інших водних живих ресурсів), Польщі (Регіональна нарада Комітету з питань

рослин CITES), Латвії (засідання Консультативного комітету Угоди про збереження кажанів в Європі) тощо.

Україна–НАТО. Співробітництво Україна-НАТО в галузі охорони довкілля реалізовувалося за участі фахівців Мінприроди України, науковців та інших фахівців у поточних програмах та проектах *Комітету НАТО з викликів сучасного суспільства*, які відповідають її інтересам та пріоритетам у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів. Зокрема, у 2004 році було проведено семінар “Оцінка ризиків наслідків Чорнобильської катастрофи: висновки на майбутнє” в м. Києві.

Відповідно до Цільового плану Україна-НАТО на 2004 рік у рамках Плану Дій Україна-НАТО *Мінприроди України* спільно з *Міністерством оборони України* здійснювало заходи за наступними напрямками:

- реалізація заходів, передбачених *Програмою реабілітації територій, забруднених унаслідок військової діяльності на 2002–2015 роки*;
- підготовка семінару з метою ознайомлення зі стандартами і практикою НАТО щодо мінімізації шкоди навколишньому середовищу, яку спричинено в результаті проведення широкомасштабних воєнних навчань, включаючи й міжнародні, та випробування військової техніки та зброї.
- адаптації природоохоронного законодавства.

Міжнародна технічна допомога. Протягом звітного періоду *Урядом України* здійснювались заходи, спрямовані на залучення міжнародної технічної допомоги, зокрема підписано *Угоду про фінансування програм за участю багатьох країн (Програма дій ТАСІС з ядерної безпеки 2004 року)*; внесено поправки в Угоду між Міністерством оборони США та Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України щодо розвитку державної системи контролю, обліку і фізичного захисту ядерних матеріалів з метою запобігання розповсюдженню ядерної зброї з України, а також опрацьовувалися технічні завдання по проектах, підготовці звітних інформаційних документів тощо.

Найбільшими донорами для України в сфері охорони навколишнього природного середовища у 2004 році були: ЄС (TACIS), Сполучені Штати Америки, Канада, Нідерланди, Швеція, Японія тощо.

Міжнародні програми і проекти. У 2004 році здійснювались заходи щодо участі України у міжнародних, транскордонних і регіональних програмах із екологічного оздоровлення навколишнього природного середовища Чорного та Азовського морів, басейнів р. Дніпра, Дунай, регіону Карпат тощо.

На виконання Закону України “Про ратифікацію Угоди про грант траст-фонду Всесвітнього екологічного фонду (Проект збереження біорізноманіття в Азово-Чорноморському коридорі) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку, що виступає як впроваджувальна установа Всесвітнього екологічного фонду”, на території Донецької, Запорізької, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей та АР Крим розпочалося впровадження проекту ГЕФ “Збереження біорізноманіття в Азово-Чорноморському коридорі”, який буде діяти впродовж 2003–2006 років. Основними результатами в межах зазначеного проекту були:

- перелік організаційних заходів щодо впровадження проекту ГЕФ “Збереження біорізноманіття в Азово-Чорноморському коридорі”;
- Посібник з Програми малих грантів;
- план заходів на 2004–2005 роки щодо збереження біорізноманіття в Азово-Чорноморському коридорі.

В межах реалізації *Програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра* в трьох придніпровських країнах завершено реалізацію I фази Регіонального проекту ПРООН та ГЕФ RER/98/G31 “Підготовка Стратегічної програми дій для басейну Дніпра та розробка механізмів її реалізації”.

Основними результатами у 2004 році в межах реалізації *Програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра* є:

- Стратегічна програма дій для басейну Дніпра та механізми її реалізації;
- Програма транскордонного моніторингу вод басейну Дніпра;
- Регламент функціонування міждержавної екологічної бази даних басейну

Дніпра.

В рамках реалізації положень Міжнародної комісії захисту р. Дунай та співробітництва України у сфері охорони та використання транскордонних водотоків у грудні 2004 року у м. Відень (Австрія) представники Мінприроди приймали участь в конференції Міністрів охорони довкілля країн-членів Міжнародної комісії з захисту р. Дунай (МКЗД), що була присвячена десятиріччю підписання Конвенції із співробітництва щодо захисту та сталого використання р. Дунай, та засідання Постійної робочої групи Комісії. На конференції була розглянута та схвалена міністерська декларація “Басейн Дунаю – річки в серці Європи” та підписаний Меморандум щодо сталого розвитку регіону річки Тиса, який започаткував під приводом МКЗД співробітництво п’яти держав регіону.

В рамках виконання *Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат* здійснено організаційні заходи щодо створення Координаційної ради, розроблено проект наказу Мінприроди “Про затвердження Стратегії виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат”, опрацьовувалися пропозиції з організаційних питань тощо.

Під керівництвом Мінприроди та за участю фахівців розпочато Програму ТАСІС Європейського Союзу для України “Управління басейнами річок Буг, Латориця та Уж”, метою якого є стимулювання реформ управління водними ресурсами в Україні. Діяльність проекту пов’язана з питаннями інституційної підтримки розвитку транскордонного співробітництва та організаційної структури управління річковим басейном. Проект також передбачав створення національних басейнових органів управління та підписання міжобласної Угоди “Про співпрацю у сфері використання і охорони водних ресурсів басейну Західного Бугу”.

У 2004 році під егідою ОБСЄ/ЄК ООН та керівництвом Мінприроди розпочато міжнародний проект “Транскордонне співробітництво та збалансоване управління басейном р. Дністер”, який виконувався в Україні та Молдові. В межах проекту готувався Протокол “Про наміри стосовно співробітництва в сфері екологічного оздоровлення басейну р. Дністер” щодо досягнення екологічного

оздоровлення збалансованого і екологічного обґрунтованого використання природних ресурсів басейну ріки Дністер.

Громадські організації. Представники провідних громадських організацій країни в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснювали міжнародне співробітництво.

Міжнародна асоціація “Український Центр Менеджменту Землі та Ресурсів”, використовуючи сучасні методи дослідження і організації проектів щодо застосування дистанційного зондування, цифрової картографії, розробок даних і ГІС технологій приймала участь у виконанні проекту ЮНЕП-ГЕФ “Індикатори біорізноманіття для національних потреб”.

Представники *Всеукраїнської екологічної громадської організації “МАМА–86”* за підтримки міжнародних природоохоронних організацій проводили семінари, приймали участь у міжнародних конференціях, здійснювали проведення екологічної експертизи з питань охорони вод і забезпечення чистої питної води тощо. Зокрема, в межах Міжнародного водного форуму “АКВА Україна – 2004” за участю *Української Водної Асоціації, Ради із співпраці в галузі водопостачання та санітарії при ВООЗ* та інших НУО проводили семінар “Водопостачання, санітарія та гігієна для всіх в Україні”.

Екологічна Ліга приймала участь у конференції „ Україна – рік після 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього природного середовища “Довкілля для Європи”, а також проводила спільно з Мінприроди України семінар “Залучення громадськості до втілення рішень 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього природного середовища “Довкілля для Європи”.

7.9. Екологічна освіта і виховання

Екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище, включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, і повинна спрямовуватися на формування екологічної культури. Відповідно до вимог “Національної доктрини

розвитку освіти України у XXI столітті” Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді Міністерства освіти і науки України, як координаційно-методичний центр з розвитку природоохоронної, дослідницької та екологічної роботи з школярами та учнівської молоддю зосередив свої зусилля на розробці методологічних вимог до модернізації позашкільної еколого-натуралістичної роботи, впровадженні нових педагогічних технологій у навчально-виховний процес позашкільних навчальних закладів.

Серед **традиційних форм та методів формування екологічної культури** у школярів в позашкільному навчальному закладі основне місце посідає гурткова робота, яка включає екскурсійну, експедиційну, дослідницьку діяльність та участь в масових заходах екологічного змісту.

Традиційною залишається профільність гуртків: “Юні друзі природи”, “Юні екологи”, “Зелені патрулі”, “Блакитні патрулі”, “Юні охоронці природи”, “Екологи-краєзнавці”. Змістовно працюють в позашкільних навчальних закладах екологічні клуби.

З метою активізації участі учнівської молоді в природоохоронній роботі та екологічному русі, виявлення і поширення **нетрадиційних форм роботи** з набуття знань і досвіду розв’язання екологічних проблем успішно працюють в усіх областях України колективи екологічної просвіти (агітбригади), екотеатри, екологічні студії.

Велику роль у формуванні екологічної свідомості учнівської молоді відіграють екологічні **масові заходи** як всеукраїнські, так і регіональні (акції, конкурси, конгреси, операції тощо). В кожній області проходять регіональні конкурси, акції: “Джерельце”, “Первоцвіти”, “Збережемо ялинку”, “Ріки мого дитинства”, “Джміль та Бджілка”, конгрес “Живи, Земле!”, Всеукраїнський конкурс “Мій рідний край, моя земля” тощо.

Понад 80 % учнів, вихованців загальноосвітніх шкіл і позашкільних закладів в рамках Всеукраїнського конкурсу “Мій рідний край, моя земля” є учасниками походів, акцій, операцій, дослідницьких турів: “Птах року”, “Біощит”, “Вчимось

заповідати”, “До чистих джерел”, “Посади сад”, “Лишайники – біоіндикатори довкілля”, “На кращого юного генетика-селекціонера” та ін.

Найбільш **вдалими формами екологічної освіти** і виховання в Україні є:

- школа початкової екологічної освіти (Сумська область);
- творчі об’єднання з екожурналістики (АР Крим);
- екоакваінспекція (Івано-Франківська область);
- гуртки екокореспондентів, фотоекологів (Дніпропетровська область);
- екологічний шкільний центр (Луганська область).

Підготовка фахівців за спеціальністю “Екологія” в Україні здійснюється 102 державними і приватними вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації. В навчальних планах 827 вищих навчальних закладів передбачено загальноосвітній курс “Екологія” в обсязі 54 год. Розроблено та затверджено програму курсу, який включає необхідні теоретичні та практичні аспекти.

У рамках екологічної освіти молоді було створення Всеукраїнського еколого-природничого комплексу “Екологос” – об’єднання профільних та наметових екологічних таборів різних областей України з метою організації виїзних форм навчання, залучення учнівської молоді до науково-освітніх досліджень, до практичної природоохоронної роботи під час комплексних екологічних експедицій, формування екологічної свідомості у напрямку гармонізації стосунків з природою на засадах сталого розвитку.

Основою ефективного екологічного виховання населення є інформування, у тому числі через **засоби масової інформації**. Усі державні телерадіокомпанії створюють свої програми екологічного спрямування з метою поглиблення екологічного виховання та свідомості громадян, збереження природного різноманіття і краси України, забезпечення чистоти, санітарного благополуччя та благоустрою населених пунктів. Національна телекомпанія України інформує населення України з питань екологічної безпеки у своїх програмах.

Державні електронні засоби масової інформації, які підпорядковані Держкомтелерадіо, забезпечують широке інформування населення про охорону довкілля, захист лісів від пожеж, дбайливого ставлення до водних об’єктів та їх

охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів, санітарно-гігієнічного стану навколишнього середовища й інші аспекти тематики, що стосується кожного.

Друковані засоби масової інформації забезпечують належну інформаційну підтримку різноманітним природоохоронним акціям. Під рубриками “Збережемо довкілля”, “Ми й довкілля”, “Озеленення і благоустрій”, “Благоустрій”, “Місячник благоустрою”, “Зелений паросток майбутнього”, “Де працюємо й живемо – самі порядок наведемо”, “Всеукраїнська акція”, “Діємо спільно на користь рідного міста”, “Упорядкуймо світ навколо себе”, “Чисте місто”, “Міста і села чепуряться”. Друковані ЗМІ вміщують тематичні матеріали, публікації, фоторепортажі, інтерв'ю. Про актуальність теми свідчать газетні заголовки – “Турбуючись про природу, турбуємось про себе”, “На боротьбу зі сміттям”, “Чисте місто до 1 червня”, “Самі для себе”, “Оголошено місячник благоустрою”, “Наведемо лад у нашому районі”, “Благоустрій міста: пропонуються нові правила” та інші.

У 2004 році підготовлено до видання три номери науково-методичного вісника “Еколого-натуралістична творчість”, спеціальний випуск журналу “Рідна школа”, видано три номери науково-художнього журналу для дітей та юнацтва “Паросток”, науково-методичний посібник “Основи екологічної освіти та виховання у позашкільних навчальних закладах”.

В узагальненні вищенаведеного зазначимо, що екологічна освіта та виховання є одним з найважливіших механізмів побудови нового суспільства, що ґрунтується на дбайливому ставленні до довкілля. Головною метою екологічної освіти та просвіти є формування нового світогляду та створення підґрунтя для імплементація постулатів сталого розвитку на рівні, як пересічного громадянина, так й управлінця будь-якого рівня.

7.10. Громадський екологічний рух

Політика, спрямована на посилення співпраці з недержавними громадськими організаціями, ініціювання залучення їх до вирішення екологічних проблем

залишається одним з пріоритетних напрямків роботи державного управління. З кожним роком діяльність громадських організацій все більше активізується. Одними з основних чинників такої активізації є, по-перше, не виправдання сподівань на екологічний захист населення з боку держава; по-друге, підвищення громадської активності населення щодо місцевого управління й самоврядування, посилення уваги політичні партій та блоків до активної частини електорату; по-третє, підвищення екологічної свідомості та культури населення, що пов'язано з загостренням проблем охорони здоров'я, навколишнього середовища, безпеки продуктів харчування тощо.

Громадські екологічні організацій залучають громадськість до контролю за процесами, що руйнують природне довкілля; до розробки та запровадження науково обґрунтованих природоохоронних нормативних та управлінських актів; організують з природоохоронними службами кругли столи, просвітницькі та інформаційно-аналітичні заходи; контролюють дотримання законодавства і нормативів природо користувачами, узгоджують дії з відповідними природоохоронними службами у разі виявлення порушень природоохоронного законодавства; ініціюють та спільно з державними органами провадять рішення щодо сприяння введенню природоохоронних та ресурсозберігаючих технологій; підтримують природоохоронну інформаційно–просвітницьку діяльність серед широкого кола громадськості.

04 листопада 2004 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля» № 2169-IV, з метою забезпечення широкого доступу до екологічної інформації, а також на виконання положень Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (994_015), законів України "Про охорону навколишнього природного середовища" (1264-12), "Про об'єкти підвищеної небезпеки" (2245-14), "Про місцеве самоврядування в Україні" (280/97-ВР).

Найбільш масовими та активними в Україні є такі громадські екологічні організації: Всеукраїнська екологічна Ліга (чисельність організації в 2004 році

складала 10763 особи, створено 211 міських, районних та селищних осередків), метою якої є стабілізація екологічної ситуації, формування природоохоронного менталітету, підвищення рівня екологічної освіти і культури громадян; УЕА “Зелений світ”, що займається розв’язанням екологічних проблем, освітою, роботою з засобами масової інформації, здійснює широке співробітництво з іншими вітчизняними та міжнародними громадськими організаціями тощо; Українське товариство охорони природи займається виховною та просвітницькою діяльністю, залученням широких верств населення до проведення заходів практичного збереження та відтворення навколишнього природного середовища; МАМА-86 – займається просвітницькою діяльністю серед широких верств населення, особливо жіноцтва; Всеукраїнська дитяча спілка “Екологічна варта” – займається вихованням екологічно свідомої особистості через організацію цікавої екологічної роботи з дітьми та молоддю; Національний екологічний центр України, Українське товариство охорони птахів, Всеукраїнський благодійний фонд “Паросток” та інші.

Кількість обласних та місцевих громадських екологічних організацій по областях коливається від декількох одиниць, наприклад, на Житомирщині, їх всього 6, до декількох десятків – на Вінниччині – 41 об’єднання, а на Львівщині сягає 50.

Сьогодні формуються територіальні відмінності розвитку громадських об’єднань. Наприклад, Західна Україна (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська області) відрізняються великою кількістю громадських організацій виховного та політичного спрямування, діяльність яких стосується дитячого відпочинку, позашкільної виховної роботи. З усіх зареєстрованих у регіоні громадських організацій близько 80 % існують не більше 6-7 років і тільки 10 % складають організації, що існували за часів СРСР. Великий прошарок дитячих і молодіжних організацій у Запоріжжі та області (32 %). В цілому територіальне розмаїття громадських організацій України дозволяє пропонувати методи регіональної політики щодо сприяння розвитку неприбуткових ініціатив.

Об'єднує громадські екологічні організації Громадська рада, яка функціонує при Мінприроди України та Громадські ради обласних управлінь Міністерства. Метою діяльності Громадської ради є забезпечення сприятливих умов для вирішення екологічних проблем та ширшого залучення громадськості до участі у підготовці та прийнятті важливих рішень при державному управлінні екологічною безпекою. До складу Громадської ради входять представники громадських організацій, а також представники навчальних закладів та установ. Громадська рада проводить щомісячні засідання, де вирішується широке коло питань, пов'язаних з екологічною безпекою.

Протягом 2004 року громадськими організаціями разом з представниками зацікавлених органів виконавчої влади реалізовані численні природоохоронні заходи. У багатьох областях проведено таку акцію як "День довкілля – 2004". У проведенні Дня довкілля брали участь громадські екологічні організації, підприємства, навчальні заклади, працівники міністерств та відомств тощо. Акція "День довкілля" є однією з самих масових – показник кількості учасників у деяких областях перевищує сто тисяч осіб (у Житомирській області – 109 тисяч чоловік, у Черкаській – 124776 чоловік). Конкретні природоохоронні заходи були спрямовані на поліпшення стану довкілля: озеленення, очищення водних джерел, збереження та розширення природо-заповідних територій тощо.

Широкого поширення по регіонах України набули також такі акції, як "Первоцвіт", "Наша допомога птахам", "Прибери планету", "Посади своє дерево", "Збережи ялинку", "До чистих джерел", "Нерест", "Чисте повітря", акції "Парк тисячоліть", та інші.

Продовжують свою діяльність громадські екологічні приймальні, які функціонують при держуправлінні та міських еконіспекціях в районах. У Сумській області, наприклад, за звітний період від мешканців області надійшло 203 скарги, у Волинській – 298 звернень, пропозицій і скарг, жодна з яких не залишилась без відповіді. У Львівській області для більш повного інформування зацікавлених верств населення, держуправлінням створено мережу громадських приймалень. Громадські приймальні створено у 9-ти організаціях м. Львова, а

також відповідні приймальні функціонують у всіх районах області. За час роботи Громадської екологічної приймальні в держуправління зверталися близько 3000 чоловік. Головним чином їх цікавила інформація щодо екологічної ситуації в області в цілому та окремо взятих районів, стану природних ресурсів області, аварійних ситуацій в області, наявності громадських екологічних організацій, структури та функцій держуправління, розробки та реалізації природоохоронних проектів, нормативних документів тощо.

Ефективним виявилось залучення громадськості до контролю за дотриманням законодавства і нормативів природокористувачами. Так, тільки у Полтавській області у 2004 році діяло 87 громадських інспекторів охорони природи, якими притягнуто до відповідальності 1319 порушників природоохоронного законодавства.

Важелі законодавчого регулювання передбачають подальший розвиток законодавства щодо благочинної діяльності, розширення правового простору соціальної допомоги, визначення правових засад громадських організацій як суб'єктів господарської діяльності та ін. Для ефективного управління впливом громадських організацій на екологічну політику потрібна:

- максимально чітка регламентація організаційно-правових форм громадських організацій та їх матеріально-фінансового забезпечення;
- розгорнуте визначення в законодавчих актах та нормативних й інструктивних документах некомерційної природи громадських організацій;
- вдосконалення форм і методів, підвищення прозорості та дієвості співробітництва громадських організацій з державними природоохоронними органами, місцевими адміністраціями тощо;
- спрощення оподаткування громадських організацій, створення податкових регуляторів щодо заохочення громадських екологічних ініціатив.

Висновки

Як свідчить досвід, проводити ефективну політику невиснажливого розвитку в державі досить важко навіть за умов процвітаючої економіки. Ще складнішою виглядає ця проблема в Україні – відновленій державі, яка переживає успадковану глибоку системну кризу і змушена одночасно вирішувати безліч економічних, соціальних та екологічних питань.

У природоохоронній, соціальній та економічній сферах впродовж 2004 року було розглянуто і вирішено низку важливих проблем. Найважливішим було наступне:

1. Вдосконалення державного управління в сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів.

Проте, розробка національної екологічної стратегії та впровадження системи інтегрованого управління природними ресурсами впродовж року призупинена через незавершеність і непослідовність адміністративної реформи. Посилюється відомчий підхід в управлінні, нарощується дублювання функцій державного контролю. Постійні структурні та кадрові зміни в державних органах управління природними ресурсами призводять до зниження його ефективності, послаблення кадрового потенціалу, втрати здобутків минулих років.

2. Проведення у 2004 р. Парламентських слухань щодо дотримання вимог екологічного законодавства в Україні, напрямів реалізації та вдосконалення екологічної політики та прийняття Верховною Радою України відповідних рекомендацій щодо подальшої стратегії із зазначених питань.

2.1. Розроблений проект Закону України “Про внесення змін до Водного Кодексу України” (березень 2004 р.), основною метою якого була ліквідація неузгодженостей між діючим Водним кодексом та Земельним кодексом і законодавчими актами, прийнятими Верховною Радою України на реалізацію його основних положень. Положення даного проекту спрямовані також на гармонізацію водного законодавства України до законодавства ЄС, виконання положень міжнародних конвенцій і угод, до яких приєдналась Україна,

забезпечення інтегрованого управління водними ресурсами, що є одним із пріоритетів екологічної політики держави.

Діє ряд нормативних документів, серед яких основними є “Національний план з гігієни довкілля на 2001–2005 роки”, “Загальнодержавна програма розвитку водного господарства України”, постанова КМУ “Про прогноз економічного і соціального розвитку України на 2002–2006 роки”, “Державна програма розвитку промисловості на 2003–2011 роки”.

2.2. Впродовж року Міністерством охорони навколишнього природного середовища України та іншими центральними органами виконавчої влади здійснювалися заходи, спрямовані на виконання Загальнодержавної програми формування національної екомережі України на 2000–2015 роки. У зв’язку з обмеженістю фінансування, недостатнім інституційним потенціалом та розгортанням приватизаційних процесів, темпи формування екомережі все ще невисокі. Позитивними моментами є прийняття Закону України “Про екологічну мережу України”, активізація діяльності на місцевому рівні, тенденція поліпшення фінансування діяльності з розбудови екомережі.

2.3. Затверджено Закон України “Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року” (лютий 2004 р.), який спрямований на реалізацію державної політики щодо регулювання розвитку і забезпечення належного фінансування рибного господарства, зміцнення його виробничого і науково-технічного потенціалу.

2.4. Розроблена “Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку на 2003–2015 роки”, актуальність якої визначена внутрішніми соціально-економічними та екологічними передумовами, міжнародними домовленостями України, а також необхідністю впровадження системного, інтегрованого підходу до формування та впровадження на національному рівні головних принципів сталого розвитку.

2.5. В результаті підписаного Протоколу про реєстри викидів та переносу забруднювачів Організації Конвенції на конференції “Довкілля для Європи” постало питання створення доступного для громадськості та зручного у

використанні національного реєстру викидів та переносу забруднювачів – уніфікованої системи звітності з трьох природних середовищ: повітря, води та відходів. Основним завданням для України стало узгодження дій щодо забезпечення співставлення національних систем реєстрів викидів та переносу забруднювачів як важливого інструменту сприяння ефективній політиці збалансованого еколого-економічного розвитку держави.

3. Однією з головних у справі охорони довкілля є проблема поводження з відходами. В останні роки систематична робота з розбудови нормативно-правового забезпечення поводження з відходами та створення відповідного організаційно-економічного механізму загальмувалась. У 2004 році не розроблялись і не задіяні відповідні нормативно-правові акти, виявились замороженими ряд наявних розробок, невиконані цільові розпорядження Уряду. Не досягнуто основної мети “Загальнодержавної програми поводження з токсичними відходами” – започаткування створення інфраструктури поводження з токсичними відходами.

4. В сучасних умовах глобалізації і водночас регіоналізації політичного, економічного та соціального розвитку, Україна відстоює необхідність економічної інтеграції як у трансатлантичному, так і в загальноєвропейському стратегічних векторах. Особливі вимоги нашою державою висуваються до політики транспортного забезпечення міжрегіональних зовнішньоекономічних зв'язків. З метою розвитку транспортних коридорів, освоєння нових ринків транспортних послуг та розвитку регіонального морегосподарського комплексу прийнято рішення про відновлення Україною власного глибоководного суднового ходу р. Дунай–Чорне море, який був відкритий у серпні 2004 р. При цьому невирішеними залишились питання збереження біологічного різноманіття транскордонного українсько-румунського біосферного резервату.

5. Існуючі економічні механізми природокористування не стимулюють до раціонального природокористування, охорони та відтворення природних ресурсів. Причинами є незадовільне виконання державних природоохоронних програм і фінансування переважної їх більшості за залишковим принципом, недосконала

система адміністративних санкцій за порушення природоохоронного законодавства, незадовільний рівень контролю за дотриманням природоохоронного законодавства і, нарешті, невисокий пріоритет проблеми охорони довкілля для багатьох інституцій. Окрім того, діючі штрафні санкції за забруднення довкілля не стимулюють до технологічних змін, інновацій, впровадження ресурсозберігаючих технологій тощо.

Це вказує на нагальну потребу екологізації всіх рівнів державного управління і потребує зміцнення інституційних можливостей, які є сьогодні вкрай обмеженими. Адже дієвість і результативність економічних інструментів залежить від рівня функціонування еколого-економічної політики фінансового стимулювання; залучення державних і місцевих органів влади в процес здійснення еколого-економічної політики; цілеспрямованого покращення екологічної обстановки; екологізації свідомості населення.

6. Екологічні податки є важливим елементом «інструментарію» інтеграційної політики, більш гнучким економічними інструментом на відміну від традиційних нормативних підходів. Необхідне проведення екологічної реструктуризації податкової системи, а саме зміни пропорцій і підвищення частки податків природоексплуатуючого сектора економіки у загальній їх сумі. Така міра сприяє адекватному відображенню ролі природного потенціалу в національній економіці і більш раціональному використанню природних ресурсів та вилученню природної ренти на користь суспільству.

7. Серед невідкладних завдань удосконалення природокористування, перш за все у системі платежів, маємо відзначити:

- невідповідність якісних та кількісних характеристик платежів до реальних витрат, що потребують природоохоронні технології та не відповідають рівню платоспроможності основних забруднювачів та користувачів природних ресурсів;
- вдосконалення механізмів та нормативної бази платності на основі об'єктивних рентних оцінок і забезпечення більш адекватного фінансування заходів з охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу;

- недостатній розвиток альтернативних джерел фінансування природоохоронних проєктів, зокрема, із залученням страхових, іпотечних, лізингових та інших важелів ринкового регулювання охороною навколишнього середовища.

8. Місцеві органи влади продовжують розглядати екологічні проблеми за залишковим принципом. Незважаючи на те, що у Державному бюджеті України окремим рядком заплановано кошти на здійснення природоохоронних заходів, в місцевих бюджетах більшості областей України він відсутній. Тільки поєднавши економічні і соціальні державні програми з вимогами екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів можна забезпечити стабільний розвиток народногосподарського комплексу України.

9. Сьогодення вимагає розширення екологічних пріоритетів у напрямках інноваційної політики: вкладання інновацій в екологічне оздоровлення і відтворення природного потенціалу; розвиток інноваційного екологічного підприємництва, вдосконалення систем екологічного управління. Адже охорона навколишнього середовища, екологічно чиста енергетика і ресурсозберігаючі технології визнано одними з пріоритетних напрямів розвитку науки і технологій в системі Національної академії наук України.

Має бути забезпечена дієвість економічного механізму регулювання природокористування, дбайливе відношення всіх і кожного до природного фонду. Тільки в цьому випадку можна відповідально заявити про перші паростки дієвої моделі “сталого розвитку”.

ДОДАТКИ

Додаток А

Викиди шкідливих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення за регіонами у 2004 р.

	Обсяги викидів			Щільність викидів у розрахунку на 1 кв. км, кг
	тис. т	у % до 2003р.	у % до підсумку	
Україна	4149,3	101,5	100,0	6875,0
Автономна Республіка Крим	35,1	83,2	0,9	1347,5
Вінницька	76,8	129,3	1,9	2898,5
Волинська	8,5	128,8	0,2	420,0
Дніпропетровська	873,8	104,8	21,1	27373,6
Донецька	1597,9	101,3	38,5	60257,7
Житомирська	19,8	123,8	0,5	665,1
Закарпатська	9,6	76,8	0,2	753,8
Запорізька	230,6	97,8	5,6	8482,9
Івано-Франківська	176,6	97,4	4,3	12677,2
Київська	78,9	104,8	1,9	2806,7
Кіровоградська	29,2	101,4	0,7	1185,6
Луганська	452,9	94,5	10,9	16974,7
Львівська	89,9	93,5	2,2	4118,1
Миколаївська	21,4	139,0	0,5	872,1
Одеська	28,9	109,5	0,7	868,7
Полтавська	72,4	106,5	1,7	2519,9
Рівненська	15,8	94,0	0,4	789,4
Сумська	30,3	109,0	0,7	1270,8
Тернопільська	12,5	121,4	0,3	905,6
Харківська	147,3	99,3	3,5	4686,9
Херсонська	8,6	92,5	0,2	300,7
Хмельницька	16,9	93,9	0,4	818,1
Черкаська	34,8	94,8	0,8	1662,2
Чернівецька	4,8	80,0	0,1	594,7
Чернігівська	37,9	145,2	0,9	1188,0
м. Київ	34,6	109,5	0,8	41367,4
м. Севастополь	3,5	109,4	0,1	4059,4

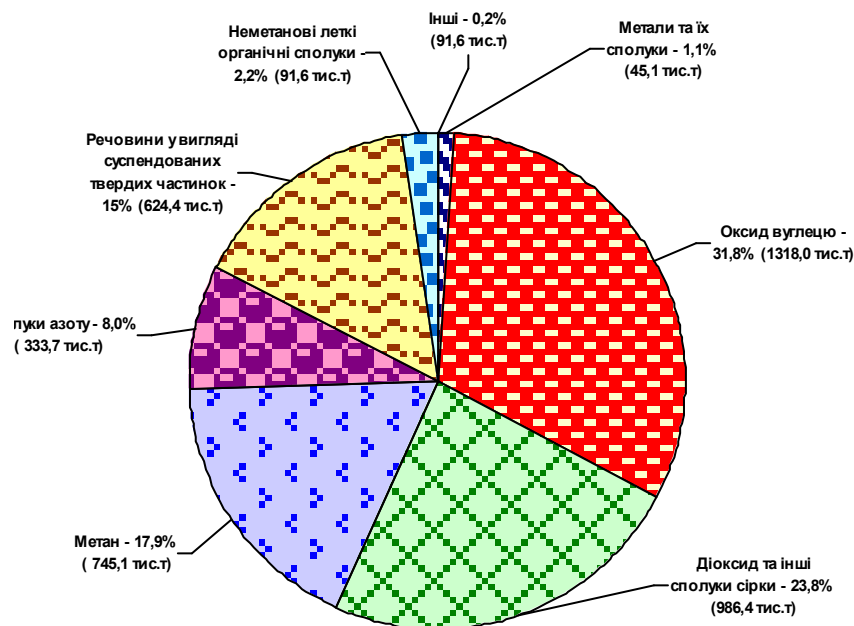
Додаток Б

Викиди шкідливих речовин в атмосферу за видами економічної діяльності у 2004р.

	Кількість підприємств, які мали викиди, од.	Обсяги викидів			Викинуто в середньому одним підприємством, т
		тис. т	у % до 2003р.	у % до підсумку	
Всі види економічної діяльності	11023	4149,3	101,5	100,0	376,4
у тому числі:					
добувна промисловість	488	991,0	109,8	23,8	2030,7
обробна промисловість	4563	1634,4	106,1	38,6	358,2
з них:					
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерного палива	49	148,6	106,3	3,6	3033,3
металургія та оброблення металу	345	1210,0	106,5	29,2	3507,2
виробництво електроенергії, газу та води	808	1252,1	97,3	31,6	1549,6
транспорт	1216	154,3	109,7	3,4	126,9

Додаток В

Структура викидів шкідливих речовин в атмосферу у 2004р.

Забір води з природних водних об'єктів в регіонах України, млн. м³ *,
2003–2004 рр.

Україна, АР Крим, області, м. Київ, м. Севастополь	Територія тис. км ²	Забір води, млн. м ³ , 2003	Забір води, млн. м ³ , 2004	Зміна обсягів забору води в період 2003–2004 рр., млн. м ³	Зміна обсягів забору води, 2003–2004 рр., %	Кількість забраних вод в розрахунку на км ² (тис. м ³ /м ²), 2004 р.	Індекс забору води в розрахунку на км ² , 2004 р.
Україна	603,7	15039	14694	-345	-2,3	24,340	1,00
АР Крим	26,1	1704	1432	-272	-16,0	54,866	2,25
Вінницька	26,5	142	139	-3	-2,1	5,245	0,22
Волинська	20,2	127	93	-34	-26,8	4,604	0,19
Дніпропетровська	31,9	1923	1860	-63	-3,3	58,307	2,40
Донецька	26,5	2309	2291	-18	-0,8	86,453	3,55
Житомирська	29,9	123	122	-1	-0,8	4,080	0,17
Закарпатська	12,8	64	62	-2	-3,1	4,844	0,20
Запорізька	27,2	1401	1170	-231	-16,5	43,015	1,77
Івано-Франківська	13,9	116	112	-4	-3,4	8,058	0,33
Київська	28,1	1090	913	-177	-16,2	32,491	1,33
Кіровоградська	24,6	109	136	27	24,8	5,528	0,23
Луганська	26,7	626	629	3	0,5	23,558	0,97
Львівська	21,8	272	260	-12	-4,4	11,927	0,49
Миколаївська	24,6	373	284	-89	-23,9	11,545	0,47
Одеська	33,3	883	1654	771	87,3	49,670	2,04
Полтавська	28,8	287	275	-12	-4,2	9,549	0,39
Рівненська	20,1	165	170	5	3,0	8,458	0,35
Сумська	23,8	110	121	11	10,0	5,084	0,21
Тернопільська	13,8	81	89	8	9,9	6,449	0,26
Харківська	31,4	416	408	-8	-1,9	12,994	0,53
Херсонська	28,5	1020	780	-240	-23,5	27,368	1,12
Хмельницька	20,6	155	147	-8	-5,2	7,136	0,29
Черкаська	20,9	298	283	-15	-5,0	13,541	0,56
Чернівецька	8,1	77	73	-4	-5,2	9,012	0,37
Чернігівська	31,9	165	166	1	0,6	5,204	0,21
м. Київ	0,8	912	929	17	1,9	1161,250	47,71
м. Севастополь	0,9	91	96	5	5,5	106,667	4,38

* - Включаючи морську воду, воду з підземних джерел та шахтно-рудникові води

Укладено і розраховано за даними Держкомстату України.

Галузеве використання водних ресурсів по регіонах України, млн. куб. м

Територіальна одиниця	Використано на							
	господарсько-питні потреби		виробничі потреби		зрошення		сільгосп-водопостачання	
	2003р.	2004р.	2003р.	2004р.	2003р.	2004р.	2003р.	2004р.
Україна	2724	2527	5154	4768	1270	890	301	264
АР Крим	176	172	72	80	559	419	24	17
Вінницька	46	42	69	70	0,1	0,4	11	9
Волинська	31	29	14	21	0	0	17	17
Дніпропетровська	363	322	1215	1122	15	5	12	9
Донецька	385	340	356	335	36	18	13	12
Житомирська	36	35	34	34	0	0	11	10
Закарпатська	25	23	7	6	0,2	0,1	9	8
Запорізька	151	140	1106	924	43	21	6	5
Івано-Франківська	28	26	70	70	0	0	0,2	0,3
Київська	428	411	1277	1178	1	2	3	4
Кіровоградська	33	27	20	23	4	2	5	5
Луганська	137	119	129	131	4	3	6	5
Львівська	101	100	66	63	0	0	36	33
Миколаївська	70	58	76	88	43	17	12	13
Одеська	146	145	43	40	85	58	19	16
Полтавська	70	66	68	55	0,2	0	20	19
Рівненська	33	31	86	87	0	0	3	3
Сумська	43	39	39	40	0,4	0	8	6
Тернопільська	21	20	26	31	0	0	3	2
Харківська	200	200	128	126	3	2	12	8
Херсонська	47	45	32	31	476	342	6	6
Хмельницька	43	40	40	36	0	0	4	4
Черкаська	44	41	58	56	1	1	36	29
Чернівецька	20	14	20	18	0	0	17	16
Чернігівська	45	41	100	103	0	0	9	9

Додаток Е

Водовідведення у поверхневі водні об'єкти в регіонах України, млн. м³, 2003–2004

рр.

Україна, АР Крим, області, м. Київ, м. Севастополь	Територія тис. км ²	Водовідве- дення, млн. м ³ , 2003	Водовідве- дення, млн. м ³ , 2004	Зміна обсягів водовідве- дення в період 2003 –2004 рр., млн. м ³	Зміна обсягів водовідве- дення в період 2003 –2004 рр., %	Обсяг водо- відведення в розрахунку на км ² (тис. м ³ /км ²), 2004	Індекс водовідве- дення в розрахунку на км ² , 2004 р.
Україна	603,7	9098	8697	-401	-4,4	14,406	1,00
АР Крим	26,1	410	348	-62	-15,1	13,333	0,93
Вінницька	26,5	79	66	-13	-16,5	2,491	0,17
Волинська	20,2	38	39	1	2,6	1,931	0,13
Дніпропетровська	31,9	1444	1361	-83	-5,7	42,665	2,96
Донецька	26,5	1672	1704	32	1,9	64,302	4,46
Житомирська	29,9	56	60	4	7,1	2,007	0,14
Закарпатська	12,8	49	51	2	4,1	3,984	0,28
Запорізька	27,2	1094	900	-194	-17,7	33,088	2,30
Івано-Франківська	13,9	84	85	1	1,2	6,115	0,42
Київська	28,1	837	694	-143	-17,1	24,698	1,71
Кіровоградська	24,6	70	64	-6	-8,6	2,602	0,18
Луганська	26,7	393	397	4	1,0	14,869	1,03
Львівська	21,8	283	280	-3	-1,1	12,844	0,89
Миколаївська	24,6	102	100	-2	-2,0	4,065	0,28
Одеська	33,3	260	264	4	1,5	7,928	0,55
Полтавська	28,8	199	190	-9	-4,5	6,597	0,46
Рівненська	20,1	94	101	7	7,4	5,025	0,35
Сумська	23,8	61	73	12	19,7	3,067	0,21
Тернопільська	13,8	64	73	9	14,1	5,290	0,37
Харківська	31,4	357	352	-5	-1,4	11,210	0,78
Херсонська	28,5	96	112	16	16,7	3,930	0,27
Хмельницька	20,6	64	62	-2	-3,1	3,010	0,21
Черкаська	20,9	199	207	8	4,0	9,904	0,69
Чернівецька	8,1	44	38	-6	-13,6	4,691	0,33
Чернігівська	31,9	122	121	-1	-0,8	3,793	0,26
м. Київ	0,8	866	890	24	2,8	1112,500	77,22
м. Севастополь	0,9	61	65	4	6,6	72,222	5,01

Укладено і розраховано за даними Держкомстату України.

**Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти в регіонах
України, млн. м³ *, 2003–2004 рр.**

Україна, АР Крим, області, м. Київ, м. Севастополь	Територія тис. км ²	Скидання, млн. м ³ , 2003	Скидання, млн. м ³ , 2004	Зміна обсягів скидання в період 2003 –2004 рр., тис. м ³	Зміна обсягів скидання, 2003 – 2004 рр., %	Кількість скинутих вод в роз- рахунку на особу (м ³ / особу), 2004	Кількість скинутих вод в роз- рахунку на км ² (тис. м ³ /км ²), 2004
Україна	603,7	2948	3326	378	12,8	70,09	5,509
АР Крим	26,1	30	77	47	156,7	38,51	2,950
Вінницька	26,5	51	34	-17	-33,3	19,67	1,283
Волинська	20,2	4	1	-3	-75,0	0,96	0,050
Дніпропетровська	31,9	664	641	-23	-3,5	183,69	20,094
Донецька	26,5	745	750	5	0,7	159,70	28,302
Житомирська	29,9	28	36	8	28,6	26,62	1,204
Закарпатська	12,8	13	15	2	15,4	12,00	1,172
Запорізька	27,2	403	407	4	1,0	215,93	14,963
Івано-Франківська	13,9	41	30	-11	-26,8	21,49	2,158
Київська	28,1	32	17	-15	-46,9	9,52	0,605
Кіровоградська	24,6	46	39	-7	-15,2	35,71	1,585
Луганська	26,7	280	305	25	8,9	124,17	11,423
Львівська	21,8	83	78	-5	-6,0	30,08	3,578
Миколаївська	24,6	79	42	-37	-46,8	34,01	1,707
Одеська	33,3	210	206	-4	-1,9	85,02	6,186
Полтавська	28,8	12	16	4	33,3	10,12	0,556
Рівненська	20,1	31	25	-6	-19,4	21,51	1,244
Сумська	23,8	13	11	-2	-15,4	8,78	0,462
Тернопільська	13,8	4	3	-1	-25,0	2,67	0,217
Харківська	31,4	18	20	2	11,1	7,00	0,637
Херсонська	28,5	28	2	-26	-92,9	1,75	0,070
Хмельницька	20,6	8	11	3	37,5	7,89	0,534
Черкаська	20,9	27	27	0	0,0	19,78	1,292
Чернівецька	8,1	10	7	-3	-30,0	7,67	0,864
Чернігівська	31,9	35	31	-4	-11,4	25,89	0,972
м. Київ	0,8	26	458	432	1661,5	172,65	572,500
м. Севастополь	0,9	27	37	10	37,0	97,75	41,111

* Включаючи морську воду, воду з підземних джерел та шахтно-рудникові води

Укладено і розраховано за даними Держкомстату України.

**Скидання забруднених зворотних вод без очищення у поверхневі водні
об'єкти в регіонах України, млн. м³, 2003-2004 рр.**

Україна, АР Крим, області, м. Київ, м. Севастополь	Територія тис. км ²	Скидання, млн. м ³ , 2003	Скидання, млн. м ³ , 2004	Зміна обсягів скидання в період 2003 –2004 рр., тис. м ³	Зміна обсягів скидання, 2003 –2004 рр., %	Кількість скинутих забруднених вод без очистки в розрахунку на км ² (тис. м ³ /км ²), 2004	Індекс скидання забруднених зворотних вод без очистки в розрахунку на км ² , 2004 р.
Україна	603,7	804	758	-46	-5,7	1,256	1,00
АР Крим	26,1	11	11	0	0,0	0,421	0,34
Вінницька	26,5	6	0	-6	-100,0	0,000	0,00
Волинська	20,2	0	0	0		0,000	0,00
Дніпропетровська	31,9	200	198	-2	-1,0	6,207	4,94
Донецька	26,5	130	128	-2	-1,5	4,830	3,85
Житомирська	29,9	3	2	-1	-33,3	0,067	0,05
Закарпатська	12,8	1	1	0	0,0	0,078	0,06
Запорізька	27,2	240	252	12	5,0	9,265	7,38
Івано-Франківська	13,9	4	0	-4	-100,0	0,000	0,00
Київська	28,1	20	4	-16	-80,0	0,142	0,11
Кіровоградська	24,6	0	0	0		0,000	0,00
Луганська	26,7	39	48	9	23,1	1,798	1,43
Львівська	21,8	3	3	0	0,0	0,138	0,11
Миколаївська	24,6	36	2	-34	-94,4	0,081	0,06
Одеська	33,3	53	44	-9	-17,0	1,321	1,05
Полтавська	28,8	1	0	-1	-100,0	0,000	0,00
Рівненська	20,1	3	6	3	100,0	0,299	0,24
Сумська	23,8	0	1	1		0,042	0,03
Тернопільська	13,8	1	1	0	0,0	0,072	0,06
Харківська	31,4	10	11	1	10,0	0,350	0,28
Херсонська	28,5	1	1	0	0,0	0,035	0,03
Хмельницька	20,6	0	0	0		0,000	0,00
Черкаська	20,9	8	8	0	0,0	0,383	0,30
Чернівецька	8,1	3	4	1	33,3	0,494	0,39
Чернігівська	31,9	-	-				
м. Київ	0,8	27	26	-1	-3,7	32,500	25,88
м. Севастополь	0,9	4	7	3	75,0	7,778	6,19

Укладено і розраховано за даними Держкомстату України.

Інформація про кількість забруднюючих речовин, що скинуто разом із стічними водами галузями економіки
у 2004 році.

Галузь Показник	Розмірність	Кількість забруднюючих речовин, що скидаються разом зі стічними водами													
		Всього	житлово-комунальна		металургія		вугільна		електро-енергетика		хімічна та нафтохім.		сільське господарст.		
			Всього	% від сумарної кількості	Всього	% від сумарної кількості	Всього	% від сумарної кількості	Всього	% від сумарної кількості	Всього	% від сумарної кількості	Всього	% від сумарної кількості	
БСК повний	тис.тон	56,84	48,37	85,1	1,556	2,7	2,390	4,2	0,638	1,1	1,902	3,3	0,149	0,3	
Нафтопродукти	тони	781,7	516,4	66,1	172,3	22,0	36,65	4,7	7,373	0,9	26,08	3,3	0,782	0,1	
Завислі речов.	тис.тон	70,24	46,48	66,2	6,697	9,5	11,15	15,9	0,839	1,2	2,056	2,9	0,458	0,7	
Сухий залишок	тис.тон	3614	1684	46,6	660,3	18,3	927,0	25,7	64,80	1,8	146,6	4,1	14,53	0,4	
Сульфати	тис.тон	1058	359,2	34,0	236,7	22,4	360,3	34,1	25,28	2,4	42,19	4,0	6,238	0,6	
Хлориди	тис.тон	735,6	334,4	45,5	146,9	20,0	141,6	19,2	66,95	9,1	22,04	3,0	3,902	0,5	
Фосфор загальн.	тис.тон	0,395	0,380	96,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Азот амонійний	тис.тон	12,63	10,86	86,0	0,661	5,2	0,259	2,1	0,153	1,2	0,198	1,6	0,019	0,2	
Феноли	тони	2,704	0,659	24,4	0,405	15,0	0,306	11,3	0,016	0,6	1,277	47,2	-	-	
Нітрати	тис.тон	69,25	55,68	80,4	4,309	6,2	2,414	3,5	0,400	0,6	4,826	7,0	0,053	0,1	
СПАР	тони	304,3	262,1	86,1	6,917	2,3	4,578	1,5	5,019	1,6	16,80	5,5	0,201	0,1	
Залізо	тони	1622	574,9	35,4	382,7	23,6	571,6	35,2	17,66	1,1	37,54	2,3	0,847	0,1	
Мідь	тони	28,04	17,25	61,5	1,268	4,5	2,542	9,1	4,847	17,3	1,449	5,2	0,002	0,0	
Цинк	тони	31,58	16,61	52,6	6,253	19,8	5,985	19,0	0,096	0,3	1,506	4,8	-	-	
Нікель	тони	13,85	3,742	27,0	2,816	20,3	5,222	37,7	0,927	6,7	0,740	5,3	-	-	
Хром 6+	тони	10,35	7,251	70,1	0,566	5,5	2,116	20,4	0,010	0,1	0,169	1,6	-	-	
Магній	тони	3999	468,4	11,7	1080	27,0	557,9	14,0	455,5	11,4	155,9	3,9	1275	31,9	
Марганець	тони	108,7	1,030	0,9	27,33	25,1	79,06	72,7	-	-	1,252	1,2	-	-	
Нітриди	тис.тон	2,375	1,915	80,6	0,271	11,4	0,065	2,7	0,011	0,5	0,060	2,5	0,002	0,1	
Ціаніди	тони	0,591	0,008	1,4	0,562	95,1	0,021	3,6	-	-	-	-	-	-	

Питома вага досліджених проб питної води, що не відповідають вимогам держстандарту

за санітарно-хімічними показниками

Водопроводи	2000 р., (%)	2001 р., (%)	2002 р., (%)	2003 р., (%)	2004 р., (%)
Комунальні	9,2	8,7	9,2	8,7	9,0
Відомчі	12,3	11,3	10,8	12,4	12,2
Сільські	15,7	15,4	15,1	14,7	14,5

за бактеріологічними показниками

Водопроводи	2000 р., (%)	2001 р., (%)	2002 р., (%)	2003 р., (%)	2004 р., (%)
Комунальні	4,0	3,9	3,5	3,6	3,2
Відомчі	5,4	5,2	5,1	5,2	4,8
Сільські	7,4	7,5	7,2	7,6	7,5

Питома вага досліджених проб питної води з джерел децентралізованого водопостачання, які не відповідали санітарним нормам за санітарно-хімічними та бактеріологічними показниками

Показники	2000 р., (%)	2001 р., (%)	2002 р., (%)	2003 р., (%)	2004 р., (%)
Санітарно-хімічні	27,5	26,7	28,3	29,4	30,3%
Санітарно-бактеріологічні	24,1	23,9	23,1	22,7	22,2

Питома вага об'єктів централізованого водопостачання, що не відповідали санітарним нормам і правилам, і деякі причини невідповідності

	<i>2004 р.</i>	
Об'єктів централізованого водопостачання	20515	
Не відповідає санітарним нормам і правилам	1033	
% об'єктів, що не відповідають нормативам	5,0	
	<i>2003 р.</i>	<i>2004 р.</i>
Не відповідає санітарним нормам і правилам (всього):	1107	1033
через відсутність зон санітарної охорони	792	741
% об'єктів, що не відповідають нормативам	71,5	71,7
через відсутність необхідного комплексу очисних споруд	165	163
% об'єктів, що не відповідають нормативам	14,9	15,8
через відсутність знезаражуючих установок	191	199
% об'єктів, що не відповідають нормативам	17,3	19,3

Динаміка підтоплення території України

Адміністративна одиниця (області та ін.)	Площа км ²	Площі підтоплених земель, км ²		Ураженість адміністративного утворення, в %	
		на 1982р.	на 2004р.	на 1982р.	на 2004р.
АР Крим	27000	1120	4425,37	4,15	16,39
Вінницька	26500	303	895,9	1,14	3,38
Волинська	20200	12910,31	12910,31	63,91	63,91
Дніпропетровська	31900	1108	7285,33	3,47	22,84
Донецька	26500	311	3035	1,17	11,45
Житомирська	29900	19759,46	19759,46	66,09	66,09
Закарпатська	12800	0,9	3024,57	0,01	23,63
Запорізька	27200	730	3192,6	2,68	11,74
Івано-Франківська	13900	7,76	7,76	0,06	0,06
Київська	28900	8347,1	8107,1	28,88	28,05
Кіровоградська	24600	10	142,24	0,04	0,58
Луганська	26700	510	164,44	1,91	0,62
Львівська	21800	152	217,74	0,70	1,00
Миколаївська	24600	749	12820,44	3,04	52,12
Одеська	33300	1400	13519,78	4,20	40,60
Полтавська	28800	841	8513,61	2,92	29,56
Рівненська	20100	12791,84	12791,84	63,64	63,64
Сумська	23800	400	423,33	1,68	1,78
Тернопільська	13800	0,00	0,00	0,00	0,00
Харківська	31400	800	3019	2,55	9,61
Херсонська	28500	610	10453,92	2,14	36,68
Хмельницька	20600	20	0,00	0,10	0,00
Черкаська	20900	350	80,183	1,67	0,38
Чернівецька	31900	36	416,05	0,11	1,30
Чернігівська	8100	4856,25	4426,25	59,95	54,65
Україна загалом:	603700	68123,62	129632,2	11,28	21,47
			2		

Природна та ефективна родючість ґрунтів України, ц/га

Зона, підзона	Ґрунти	Озима пшениця		Ячмінь		Кукурудза		Кукурудза МВС		Цукровий буряк		Соняшник	
		1 ¹⁾	2 ²⁾	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Полісся	Дерново-підзолисті і дернові опідзолені	<u>20</u> 7-29 ³⁾	<u>34</u> 22-42	<u>15</u> 6-23	<u>31</u> 21-43	-	-	<u>165</u> 90-250	<u>375</u> 300-550	-	-	-	-
Закарпаття	Лучно-буроземно-підзолисті поверхнево оглеєні	<u>27</u> 26-28	<u>40</u> 38-43	<u>33</u> 28-36	<u>43</u> 40-50	<u>55</u> 45-60	<u>77</u> 65-90	<u>300</u> 250-350	<u>470</u> 450-520	-	-	-	-
Прикарпаття і вологий Лісостеп	Ясно-сірі і сірі лісові, буроземно-підзолисті поверхнево оглеєні	<u>13</u> 10-16	<u>33</u> 30-37	<u>13</u> 10-15	<u>30</u> 28-35	-	-	<u>130</u> 100-150	<u>300</u> 200-430	-	-	-	-
Лісостеп	Сірі лісові, темно-сірі опідзолені і чорноземи опідзолені	<u>34</u> 30-38	<u>45</u> 39-60	<u>27</u> 21-32	<u>38</u> 30-42	<u>41</u> 28-47	<u>53</u> 42-63	<u>300</u> 250-340	<u>410</u> 340-460	<u>285</u> 200-370	<u>450</u> 280-540	-	-
Лісостеп	Чорноземи типові	<u>35</u> 31-38	<u>43</u> 38-45	<u>25</u> 23-27	<u>38</u> 36-42	<u>42</u> 35-44	<u>48</u> 40-56	<u>270</u> 250-310	<u>350</u> 320-430	<u>270</u> 210-300	<u>380</u> 330-400	<u>22</u> 19-24	<u>24</u> 20-27
Степ північний	Чорноземи звичайні	<u>32</u> 26-39	<u>39</u> 31-45	<u>23</u> 20-24	<u>36</u> 30-39	<u>41</u> 35-45	<u>45</u> 40-50	<u>235</u> 190-260	<u>275</u> 230-300	<u>258</u> 230-290	<u>320</u> 300-350	<u>22</u> 19-25	<u>25</u> 22-26
Степ південний	Чорноземи південні	<u>25</u> 22-27	<u>31</u> 27-34	<u>18</u> 11-20	<u>26</u> 22-30	<u>26</u> 23-31	<u>30</u> 26-34	<u>160</u> 120-190	<u>190</u> 150-210	-	-	<u>12</u> 10-14	<u>14</u> 12-16
Степ сухий	Темно-каштанові і каштанові ґрунти	<u>22</u> 18-25	<u>27</u> 21-32	<u>16</u> 13-18	<u>23</u> 19-26	<u>21</u> 11-26	<u>27</u> 16-33	<u>140</u> 90-160	<u>160</u> 110-190	-	-	<u>9</u> 8-11	<u>12</u> 11-14
Середнє по Україні		<u>28</u>	<u>38</u>	<u>21</u>	<u>33</u>	<u>36</u>	<u>43</u>	<u>225</u>	<u>300</u>	<u>275</u>	<u>400</u>	<u>17</u>	<u>20</u>

¹⁾ - за природної родючості; ²⁾ - за ефективної родючості при внесенні рекомендованих доз добрив; ³⁾ коливання залежно від генетичної природи ґрунту та його гранулометричного складу

**Фактори, види порушення ландшафтної структури України внаслідок впливів
гірничодобувної і переробної промисловості**

Фактор, що визначає порушення ландшафтів	Вид порушень	Принцип меліоративного виправлення (рекультивація)
1	2	3
Розвідання корисних копалин	Фрагментарні порушення цілісності біоценотичного покриву (грунтів і рослинності, розкривання рівнів ґрунтових вод, будівництво комунікацій, найрізноманітніші забруднення).	Повне відновлення вихідного ландшафту. Засипання траншей і бурових свердловин, нейтралізація хімічних реагентів. Можливе повернення земель у вторинне використання (від 80 до 100%).
Підземне видобування корисних копалин	Розвиток акумулятивних і денудаційних форм техногенного рельєфу. Часткове знищення рослинності і ґрунтового покриву. Зниження рівня ґрунтових вод і зменшення їх дебіту. Розвиток ерозії, отруювання атмосфери шкідливими газами, Загальне зменшення площ під сільськогосподарськими і лісовими угіддями.	Селективне зняття гумусованого шару ґрунтів у тих місцях, де передбачається опускання місцевості. Вирівнювання, засипання провалів і тріщин. Часткове відновлення для сільськогосподарського використання і лісова рекультивація на териконах. Можливе повернення земель (від 60 до 80 %).
Видобування корисних копалин відкритим способом	Повне знищення культурної і природних ландшафтів (ґрунтового покриву, рослинності і тваринних суспільств). Висушення території. Виникнення досить великих площ з техногенним акумулятивним і денудаційним рельєфом. Розвиток ерозійних явищ. Винесення на денну поверхню фітотоксичних порід, отруювання прилеглих полів. Найвища земельна смість, найбільше відчуження земель лісового і сільськогосподарського фонду.	Селективне зняття гумусованого шару ґрунтів. Гірничо-технічна і біологічна рекультивація, землювання малопродуктивних угідь, хімічна меліорація засолених порід. Рекультивація сільськогосподарська і лісова. Будівництво водоймищ. Можливе повернення земель у вторинне використання (від 50 до 70 %).
Будівництво лінійних комунікацій	Повне і значне за протяжністю руйнування біогеоценотичного покриву (грунтів, рослинності тощо). Лінійне руйнування рельєфу при будівництві дамб, насипів, виїмок і під'їзних шляхів.	Зняття гумусованого шару ґрунтів. Складування його на межі споруд. Прибирання територій. Повернення земель у сільськогосподарське і лісове використання (від 60 до 80 %).
Переробка корисних копалин	Поява обширних кумулятивних форм техногенного рельєфу (відвалів, гідровідвалів, шламонагромаджувачів і хвостосховищ тощо), що супроводжується явищами перезволоження, заболочування; отруювання навколишнього середовища токсичними продуктами переробки корисних копалин, забруднення відкритих і ґрунтових вод.	Планування місцевості, хімічна меліорація, закріплення полімерами, Повернення земель у вторинне використання (від 25 до 50 %).

Ураження зсувами території України станом на 2004 р.

<i>Адміністративна одиниця (області та ін.)</i>	<i>Ділянки зсувних та зсувонебезпечних схилів</i>	<i>Кількість зсувів, шт.</i>
Автономна Республіка Крим	Південний берег Криму, узбережжя Азовського та Чорного морів, лівобережжя р. Альма, Гірський Крим	1475
Вінницька	Лівобережні притоки р. Дністер	402
Волинська	Зсуви практично не спостерігаються	0
Дніпропетровська	Правий берег р. Дніпро та його притоки, басейн р. Самара	390
Донецька	Узбережжя Азовського моря, басейн р. Сіверський Донець	188
Житомирська	В яругах Словечансько-Овручської височини, басейн р. Росташиця	10
Закарпатська	Басейни рік Уж, Тиса, Лотариця, Ріка, Тербля, Тересва	2880
Запорізька	Узбережжя Азовського моря, Каховського водосховища, правобережжя р. Молочна та басейн р. Конка	250
Івано-Франківська	Басейни рр. Дністер, Черемош, Прут	643
Київська	Правий схил р. Дніпро та його правобережні притоки	790
Кіровоградська	Басейни рр. Інгулець, Інгул, В. Вись, Тясмин, Чорний Ташлик	143
Луганська	Басейни лівих приток р. Сіверський Донець	1138
Львівська	Південні та західні частини області в басейнах рр. Стрий, Дністер, Вишня	870
Миколаївська	Узбережжя Чорного моря, Дніпровського та Тилігульського лиманів	1207
Одеська	Узбережжя Чорного моря, схили лиманів, басейни рр. Тилигул, Кодима, Чага, Сарата	5200
Полтавська	Басейни рр. Псел, Ворскла	806
Рівненська	Зсуви практично не спостерігаються	0
Сумська	Басейни рр. Сейм, Псел, Сула	433
Тернопільська	Лівобережні притоки р. Дністер	117
Харківська	Басейни рр. Орель, Сіверський Донець та їх притоки	557
Херсонська	Правобережжя Каховського водосховища та Дніпровського лиману	63
Хмельницька	Басейн р. Дністер та його лівих приток, верхів'я рр. Південний Буг та Случ	397
Черкаська	Басейни рр. Рось, Тясмин, Гірський та Гнилий Тикич, Вільшанка, район Канівських дислокацій	1034
Чернівецька	Басейни рр. Дністер, Прут, Черемош, Серет	1622
Чернігівська	Поодинокі зсуви на півночі та в південно-східній частинах області	11
Україна		20626

Прогнозні ресурси, розвідані запаси та використання підземних вод на території України за 2004 р.

Адміністративна одиниця(області та ін.)	Прогнозні ресурси підземних вод (ПРПВ),				Розвіданість прогнозованих ресурсів, %	Водовідбір з ПРПВ, тис.м ³ /добу			Освоєння ПРПВ, %		Резерв ПРПВ, тис.м ³ /добу	
	Всього ресурсів	в т.ч. експлуатаційні запаси, затверджені ДКЗ СРСР, УТКЗ				Всього	у т.ч. експлуа- таційних запасів	працюючі ДРПВ	прогнозованих ресурсів	у т.ч. експлуа- таційних запасів	Всього	у т.ч. експлуа- таційних запасів
		всього запасів	кількість РПВ	кількість ДРПВ								
АР Крим	1300,8	1178,29	11	77	91	393,03	293,54	63	30	25	907,77	884,75
Вінницька	885,5	147,66	19	45	17	63,71	14,03	22	7	10	821,79	133,63
Волинська	2586,3	350,84	8	21	14	177,67	95,85	12	7	27	2408,63	254,99
Дніпропетровська	1092,6	693,96	14	24	64	69,62	19,03	7	6	3	1022,98	674,93
Донецька	2464,0	1085,94	39	100	44	1020,35	219,27	52	41	20	1443,65	866,67
Житомирська	628,6	205,80	21	36	33	75,81	21,31	13	12	10	552,79	184,49
Закарпатська	1081,6	339,32	10	15	31	140,15	44,77	6	13	13	941,45	294,55
Запорізька	1550,7	322,20	10	32	21	244,52	60,49	18	16	19	1306,18	261,71
Івано-Франківська	754,4	271,29	8	22	36	26,06	7,05	5	3	3	728,34	264,24
Київська	4215,3	1843,86	31	94	44	467,01	353,83	44	11	19	3748,29	1490,03
Кіровоградська	404,6	225,70	18	38	56	175,10	15,60	11	43	7	229,50	210,10
Луганська	4790,0	1827,88	14	72	38	1348,36	564,71	56	28	31	3441,64	1263,17
Львівська	3644,1	1286,26	24	61	35	677,15	420,23	37	19	33	2966,95	866,03
Миколаївська	441,6	79,30	7	11	18	166,12	9,64	9	38	12	275,48	69,66
Одеська	736,7	405,01	22	35	55	212,04	39,41	23	29	10	524,66	365,60
Полтавська	4288,9	806,95	17	46	19	301,65	143,17	30	7	18	3987,25	663,78
Рівненська	3602,5	442,31	12	34	12	145,16	83,08	22	4	19	3457,34	359,23
Сумська	3432,2	577,80	8	29	17	158,69	92,46	21	5	16	3273,51	485,34
Тернопільська	2206,0	287,80	8	17	13	104,92	77,62	5	5	27	2101,08	210,18
Харківська	4109,8	1035,74	18	37	25	220,30	78,55	24	5	8	3889,50	957,19
Херсонська	4970,8	923,30	13	31	19	744,26	149,13	24	15	16	4226,54	774,17
Хмельницька	1963,7	448,02	23	45	23	155,38	119,95	23	8	27	1808,32	328,07
Черкаська	1806,5	291,04	18	37	16	150,12	15,28	13	8	5	1656,38	275,76
Чернівецька	405,3	171,40	3	11	42	70,28	18,97	3	17	11	335,02	152,43
Чернігівська	8326,7	635,90	10	29	8	184,78	116,24	20	2	18	8141,92	519,66
Україна	61689,2	15883,57	386	999	26	7492,24	3073,21	563	12	19	54196,96	12810,36

Основні дані запасів підземних мінеральних* вод в адміністративних областях на 1.01.2005 року

Адміністративна одиниця (області та ін.)	Кількість родовищ	Кількість ділянок		Балансові запаси, м³/добу на 01.01.2005 року				Водовідбір, м³/добу		
		Всього	в т.ч., що розроб- ляються	A+B+C ₁	C ₂	в т.ч., що розробляються		Всього	в тому числі	
						A+B+C ₁	C ₂		використання	скид
АР Крим	6	10	6	20827.5	80	20294.0	80	275.51	268.79	6.72
Вінницька	4	9	6	3848.0	361.0	3848.0	180.0	725.78	462.19	263.59
Волинська	2	2	1	290.0	0	50.0	0	0.41	0.41	0
Дніпропетровська	9	9	7	2030.4	0	1844.0	0	769.86	768.06	16.28
Донецька	12	14	7	3159.3	468.0	1831.1	0	182.29	115.534	108.562
Житомирська	3	5	1	963.0	0	160.0	0	24.63	24.63	0
Закарпатська	16	25	17	4568.4	0	3260.6	0	412.73	411.22	1.51
Запорізька	5	5	4	5111.0	0	5091.0	0	217.96	217.96	0
Івано-Франківська	2	2	1	104.0	0	80.0	0	8.77	8.77	0
Київська	4	6	2	2331.6	0	1079.0	0	22.17	22.17	0
Кіровоградська	2	2	1	433.0	0	408.0	0	43.29	43.29	0
Луганська	6	10	7	2525.2	0	652.2	0	30.16	28.17	1.99
Львівська	7	18	13	1513.6	360.0	1329.6	360.0	182.19	113.77	68.42
Миколаївська	4	5	3	1577.0	0	368.0	0	7.34	7.32	0.02
Одеська	6	14	4	6702.0	0	1535.0	0	48.45	48.31	0.14
Полтавська	7	13	10	3377.0	0	1722.0	0	319.59	316.55	3.04
Рівненська	4	4	3	1509.0	0	1224.0	0	33.46	29.08	4.38
Сумська										
Тернопільська	2	3	2	440.0	0	420.5	0	28.10	21.71	6.39
Харківська	1	2	2	1065.0	0	1065.0	0	700.46	90.07	610.39
Херсонська	2	2	0	388.0	0	0	0	0	0	0
Хмельницька	8	9	5	2610.0	0	1138.0	0	62.21	52.81	9.40
Черкаська	4	5	1	913.0	0	210.0	0	2.70	2.40	0.30
Чернігівська	2	2	1	186.0	0	86.0	0	51.37	51.37	0
Чернівецька	6	6	6	539.0	1162	533.0	1162	14.51	14.51	0
Україна	124	* 182	110	67011.0	2431	48229.7	2170	4163.94	3107.77	1056.17
		**194								

Примітка: *1. Наведені дані відносно мінеральних вод, тобто таких, лікувальну дію яких офіційно визнано.

*2. Кількість ділянок, підрахованих за типами мінеральних вод, більша ніж кількість ділянок, підрахованих формально за протоколами затверджених запасів, тому що на деяких із них поширені мінеральні води двох типів.

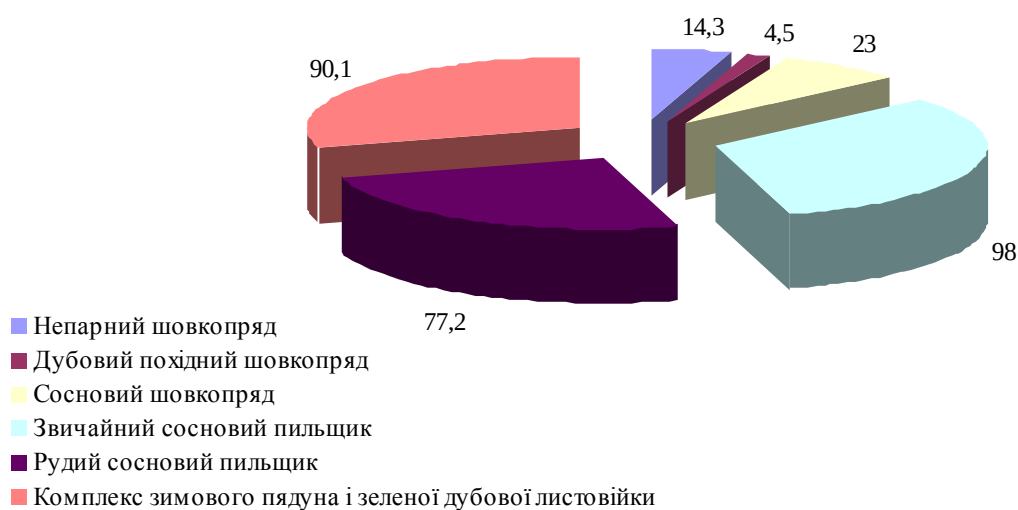
Додаток Р

Динаміка відтворення лісів в Україні

Роботи з відновлення лісів і лісорозведення	Обсяги відновлення лісів і лісорозведення за роками, тис. га									
	1990	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
На землях лісового фонду	35,0	34,3	33,5	30,2	29,9	29,8	42,6	45,8	48,3	53,9
Створення насаджень у ярах, балках, на пісках та інших невідгодях	18,0	12,1	7,9	4,7	5,9	5,2	4,3	5,0	3,8	3,6
Створення полезахисних лісових смуг	4,5	1,4	0,9	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,1	0,1

Додаток С

Площі осередків основних видів шкідників 2004 р. (тис.га)

Додаток Т

Захист лісів від шкідників та хвороб

**Основні показники ведення мисливського господарства в Україні
в 2004 році**

	Одиниця виміру	Україна всього	Зокремаї			
			УТМР	ДКЛГ	ТВМР	Інші
Площа наданих у користування угідь	тис.га	47210,2	34803,9	6471,8	859,0	5075,5
у% до наданих у користування угідь України	%	100	73,7	13,7	1,8	10,8
Проведено мисливське впорядкування угідь	тис.га	38234,8	28624,0	5210,8	842,3	3557,7
у% до наданих у користування угідь	%	81,0	82,2	80,5	98,1	70,1
Всього працюючих у мисливському господарстві	чол.	5767	2723	1537	173	1334
з них: мисливствознавці	чол.	598	161	276	15	146
штатні єгеря	чол.	4051	2210	985	100	756
Припадає угідь на 1 штатного єгеря	тис.га	11,7	15,7	6,6	8,6	6,7
Загальні витрати на ведення мисливського г-ва	тис.грн.	44525,9	17220,4	14311,1	1215,0	11779,4
з них за рахунок держбюджету	тис.грн.	5750,3	31,3	4138,4	0,0	1580,6
у%, держбюджет до загальних витрат	%	12,9	0,2	28,9	0,0	13,4
з них: витрати на охорону, відтворення тварин	тис.грн.	17622,1	6686,0	4875,0	300,1	5761,1
у середньому на 1 тис.га	грн.	373	192	753	349	1135
заробітна плата	тис.грн.	18167,1	6905,2	7248,1	452,2	3561,6
Надходження від ведення мисливського г-ва	тис.грн.	18690,9	7928,1	6264,3	848,8	3649,6
у середньому з 1 тис.га	грн.	396	228	968	988	719
Складено протоколів - всього	шт.	7824	1536	4751	45	235
у% до всіх протоколів складених в Україні	%	100	19,6	60,7	0,6	3,0
Кількість користувачів мисливських угідь	одиниць	954	233	465	28	228

Чисельність та добування диких тварин у мисливських угіддях України

	2001		2002		2003		2004	
	чисельність	добуто	чисельність	добуто	чисельність	добуто	чисельність	добуто
Копитні, всього	177301	4689	179677	5163	184804	5497	187630	5862
Зубр	432	7	405	2	375	2	325	2
Лось	4490	3	4377	1	4489	8	4596	12
Олень бл.	13092	125	13060	153	13608	183	13926	218
Олень пл.	2940	83	2884	57	3126	57	3066	82
Лань	1160	18	1616	15	2217	13	2268	12
Козуля	118740	2443	119455	2707	121666	2864	122476	2928
Муфлон	364	24	422	60	449	72	539	88
Кабан	36026	1986	37390	2169	38796	2299	40351	2514
Кулан	57		68		78		93	
Хутрові, всього	2379303	371505	2466457	359417	2412046	327888	2335027	319379
Заєць-русак	1827619	300798	1878214	284976	1857269	260892	1808227	252261
Ондатра	163434	280	183179	272	182621	178	159025	95
Бобр	15832	35	17806	17	19077	18	19745	14
Лисиця	106403	67260	104307	70960	88167	63663	84293	63817
Вовк	2378	1083	2488	1088	2352	1311	2386	1287
Єнотсобака	10123	1877	10633	1723	9753	1477	10061	1544
Борсук	24207		25268		23512	1	24118	
Рись	332		338		358		391	
Ведмідь	269		274		307		321	
Пернаті, всього	9436686	2059702	9485235	1916317	9037815	1775201	9201707	1985719
Глухар	3779		3990		4333		4321	

Боротьба з порушниками правил полювання

	<i>Одиниця виміру</i>	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>
Складено протоколів на порушників правил полювання - всього	одиниць	7434	6809	6912	7274	7824
у т.ч. посадовими особами:						
Мінприроди	одиниць	818	1088	419	464	640
у% до всього протоколів	%	11,0	16,0	6,1	6,4	8,2
Держкомлісгоспу	одиниць	4278	3948	4280	4627	4751
у% до всього протоколів	%	57,5	58,0	61,9	63,6	60,7
громадськими інспекторами	одиниць	472	101	54	77	79
у% до всього протоколів	%	6,3	1,5	0,8	1,1	1,0
громадських організацій	одиниць	1735	1483	2029	1913	1977
у% до всього протоколів	%	23,3	21,8	29,4	26,3	25,3
міліції	одиниць	75	107	80	59	142
у% до всього протоколів	%	1,0	1,6	1,2	0,8	1,8
інших органів	одиниць	56	44	50	135	235
у% до всього протоколів	%	0,8	0,6	0,7	1,9	3,0
Притягнуто порушників до відповідальності - всього	чоловік	6667	5743	5365	6639	7362
у т.ч. до:						
адміністративної	чоловік	6572	5647	5302	6578	7330
кримінальної	чоловік	95	96	63	61	32
Стягнуто штрафів	тис.грн.	201,6	150,7	140	175,7	251,5
у т.ч. з одного порушника	грн.	31	27	26	27	34
Відшкодовано збитків	тис.грн.	48,8	39	41,8	33,2	35,6
Конфісковано вогнепальної зброї:						
гладкоствольної	одиниць	419	528	571	459	452
нарізної	одиниць	19	15	12	7	16

Об'єкти ПЗФ України

Адміністративні одиниці	Назва об'єкту ПЗФ	Рік створення	Загальна площа, га	Кількість рослинних угруповань занесених до Зеленої книги	Кількість видів рослин занесених до Червоної книги України	Кількість видів тварин занесених до Червоної книги України
ПРИРОДНІ ЗАПОВІДНИКИ						
АР Крим	Казантипський	1998	450,1	6	16	47
	Карадагський	1979	2874,2	8	71	123
	Кримський	1923	44175,0	15	87	75
	Мис Мартян	1973	240,0	6	43	20
	Опукський	1998	1592,3	6	20	36
	Ялтинський гірсько-лісовий	1973	14521,0	18	75	69
Волинська	Черемський	2001	2975,7	12	31	31
Дніпропетровська	Дніпровсько- Орільський	1990	3766,2	8	10	10
Донецька	Український степовий	1961	2756,1	21	53	37
Житомирська	Поліський	1968	20104,0	8	20	18
Ів.-Франківська	Горгани	1996	5344,0	1	23	20
Луганська	Луганський	1968	1607,6	15	34	60
Львівська	Розточчя	1984	2084,5	10	31	22
Миколаївська	Єланецький степ	1996	1675,7	5	14	10
Рівненська	Рівненський	1999	42289,0	3	18	14
Тернопільська	Медобори	1990	10521,0	5	25	18
Черкаська	Канівський	1923	2027,0	5	30	58
Україна	17	X	159003,4	152	601	668
БІОСФЕРНІ ЗАПОВІДНИКИ						
Закарпатська	Карпатський	1968	53630,0	27	106	21
Одеська	Дунайський	1998	46402,9	12	16	103
Херсонська	Асканія-Нова	1898	33307,6	4	10	18
	Чорноморський	1927	89129,0	1	15	34
Україна	4	X	222469,5	44	147	176
НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ						
Волинська	Шацький	1984	48977,0	13	28	34
Донецька	Святі гори	1997	40448,0	22	46	33
Закарпатська	Синевир	1989	40696,0	6	25	8
	Ужанський	1999	39159,3	7	32	9
Ів.-Франківська	Гуцульщина	2002	32271,0	-	-	-
	Карпатський	1980	50303,0	17	78	32
Львівська	Сколівські Бескиди	1999	35594,0	-	9	8
	Яворівський	1998	7108,0	7	15	27
Сумська	Деснянсько- Старогутський	1999	16215,1	5	20	29
Херсонська	Азово-Сиваський	1957	52154,0	-	8	41
Хмельницька	Подільські Товтри	1996	261316,	-	-	-

			0			
Чернівецька	Вижницький	1995	7928,4	-	38	22
Чернігівська	Ічнянський	2004	9665,8	2	10	16
Україна	13	X	641835,6	79	309	259
Всього	X	X	1023308,5	275	1057	1103

Додаток Ш

Шумове та вібраційне навантаження на робочих місцях працюючих

Рік	Шум дБА екв.	Вібрації дБ екв.кор.	Питома вага вимірювань шуму на одне обстежене підприємство	Питома вага вимірювань вібрації на одне обстежене підприємство
2003	28,0	18,1	2,9	0,87
2004	25,8	16,5	2,5	0,3

Додаток Щ

Розподіл НС за регіонами, кількість загиблих і постраждалих внаслідок НС, матеріальні збитки.

Регіон	Кількість НС	Загинуло людей	Поранено (травмовано) людей	Захво- ріло людей	Госпіта- лізовано людей	Евакуйовано (тимчасово) людей	Матеріальні збитки, тис. грн.
АР Крим	9	4				348	76697,87
Вінницька	9	8	1		12		27832,10
Волинська	3				19		559,17
Дніпропетровська	10	3			23		1560,00
Донецька	5		2		15	160	19837,77
Житомирська	2	9					
Закарпатська	2	1					300,00
Запорізька	6	7	4		121	7229	500001,20
Івано-Франківська	5	7			120		
Київська	4	4	2		45		21757,48
Кіровоградська	5	5				72	1397,34
Луганська	10	17			21		31,00
Львівська	9	5		5	41	196	63428,10
Миколаївська	3				17		6022,97
Одеська	8	3			79		700,00
Полтавська	3	3					3145,80
Рівненська	4				36		
Сумська	1						
Тернопільська	2	3			13		
Харківська	7	3			291	26	
Херсонська	4	2					6193,00
Хмельницька	1						879,33
Черкаська	1						458,50
Чернівецька	3	4			1		69704,43
Чернігівська	7	3					384,29
м. Київ	2	1		284	308		
м. Севастополь	1					83	
Всього:	126	92	9	289	1162	8114	800890,35